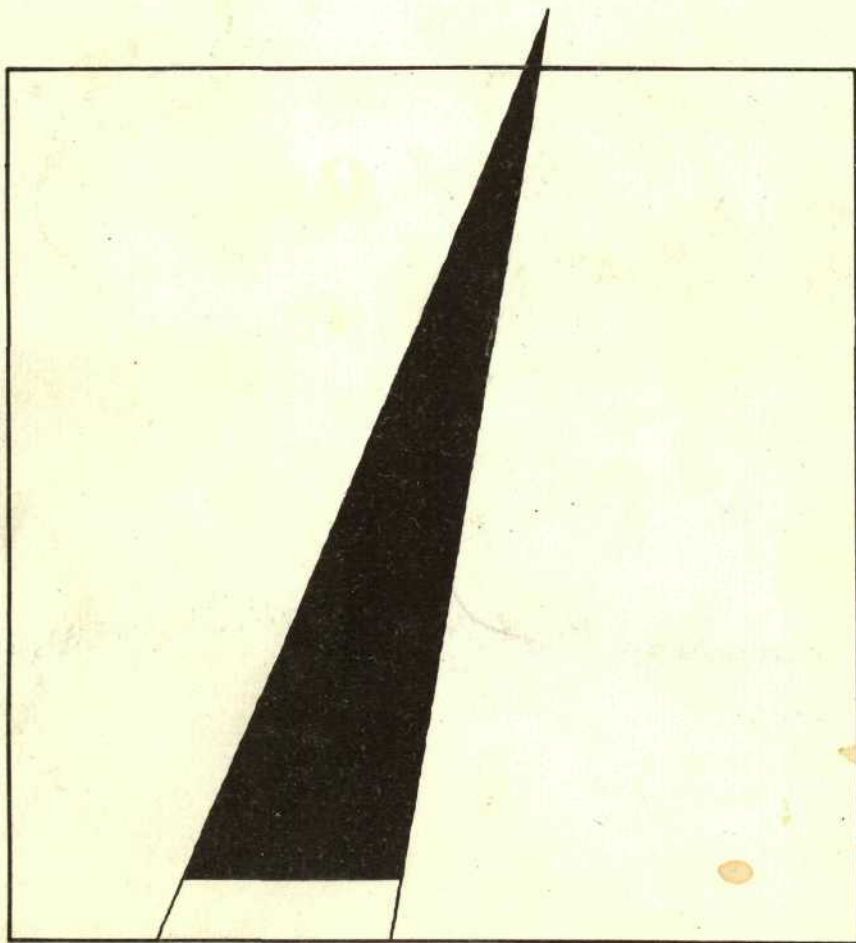

Vikerkaar

2/1988

Mihkel Muti jutustus «Elu allikad»; prantsuse luule bukett; Maurice Bedeli essee «Eestlannad»; Küлло Arjakas ühe riigi sünnist; ajaloodoktor Peeter Varese intervjuu ameerika teadlase Michael Rywkiniga; Peet Kase artikkel «Manipuleerimisvõtted valimistel»; Ants Juske Leo Lapini kunstist; Friedebert Tuglase luuletus «Vikerkaagis»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilakirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 3. aastakäik.

Veebruar 1988. Nr 2

Sisukord

- José Martí *Laulja* 1
Mihkel Mutt *Elu allikad* 2
Jüri Leesment *Luulet* 16
Anne Jaaska *Luulet* 18
Tarmo Teder *Vabaduse dimensioonid* 20
Märt Luige *Sõrmus* 27
Värvilised mustrid 30
Prantsuse bukett 33
Tsitaadimosaiik 49
- o Maurice Bedel *Eestlannad* 50
Meelik Kattago *Traktaat iseliikumise allikast II* 52
Küllo Arjakas *Ühe rügi sünnist* 61
Lev Gumiljov *Mõtteid etnosest II* 68
Ants Juske *Lapini kunst muutuvajajas* 76
Meie intervjuu
Küsimustele vastab Michael Rywkin 79

Teel demokraatiasse

Peet Kask *Manipuleerimisvõtted valimistel* 83

Dixi

Toomas Haug 85

Vaatenurk

Tiit Hennoste *Vastupidi, pärikarva* 87

Joel Sang *Lätil oma aatompomm* 88

Mart Susi *Poolesaja aasta kauguselt* 90

Vikerkaak

Friedebert Tuglas *Sereenaad Pärnu mini nr 10 akende all* 91

Ott Kangilaski 92

Kaleidoskoop

Rein Kruus *Annuška ja Wolandi radadel, müüts ees* 93

Astrid Reinla *Loeb ainult trükiladu* 93

Märt Läänemets *Kuidas uurida teadvust* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Toomas Kohv

Esikaanel: Leonhard Lapin. «Protsess V». Lito, 1983.

Tagakaanel: Leonhard Lapin. «Protsess XIV». Lito, 1985.

JOSÉ MARTÍ

Laulja

Hispaania keelest tõlkinud Asta Põldmäe

Liivast kuis sündida võib uhke palm,
roos tõsta pead ka soolamere rannast —
mu laul nii valust tõstab oma häält
värinal, lõõmates ja lõhnu tuues.
Nii merel roheliste vete kandel
teel purjelaev, mast murtud, puri lõhki
ja parras veteväele avatud,
on pärast võitlust ränga maruga.

Oh õud, oh õud! Nii mere kui ka maa peal
vaid raev, vaid tusk, vaid udu, pisarad!
Mäed murenenud alla tasamaale
veeresid; lausik, kallasteta jõed
kui meri ise murdsid merre teed;
lainete põhjas suuri uppund linnu;
kustunud taevas tähis pleekinuis;
tuul tume, hootine kord põgenes, kord paisus,
kord pöörles ning kord sügavikku viskus,
mürinal kaikus õhumägedes;
ja samas olid ülal pilvedes
hullunud tähed puhkend leekidesse.

Siis naeris päike: maa ja vete pulma
säratas rahu: raju viljastab
ja puhastab! Nii nagu vaibuvate tuulte
punaste, tormis lõhkikistud rüüde
üksikuid tükke hõljus siniõhus.
Haav paraneb, kuid roosatama jääb
ju kaua veel! Ja laev kui lapsuke
lainetel õõtsus, mängis, vallatles.

Kogust «Versos libres», 1878.

MIHKEL MUTT

ELU ALLIKAD

1.

Soo serval, raba rinnal hulbib üksik huutor. Elektrit seal ei ole, lehed sinna ei lähe. Metsameri möllab ukse all, lepalained löövad kadakaljudede laksu. Teist inimest pole siin mitut-setut põlve nähtud. Ainult jänesed käivad muldrikul paaritumas ning karu murrab aastas lamba või paar. . . . Nõnda oleks üksildase ränduri sulg kirjeldanud Mahtrate suguvõsa igipõlist eluaset veel napp inimpõlv tagasi. Nüüd on ajamärgid sellesegi Süda-Eesti metsapugerikku sisse murdnud. Nurgas kirstul konutab pildikast — ekraanikapp udune nagu ujuja silmavesi — ning maja taga kõrgub rõngasninade tarvis mahukas perelaut, mille lõunapoolsest seinast võtab maad rosaariumi püramine külg — uhke nagu endise Hull-Paruni palmimaja, kus nüüd lastekodu riistakuur. Lehti käib Mahtratel koguni kaks — naiste ja meeste oma — ning kullakambris saab traadiga tõmmata nii külma kui kuuma vett — nagu aastaajale sobilik ja kellegi süda lustib.

On hommikupooliku lõpupoolik keset kaunist suveaega, päikeseitiine juuli-rase heinapööriaeg. Need, kes töötegijad, tulevad väljalt: taat ja memm, Arved ja vanem vend Julius — see opakas, aga kes meister igasuguste masinate peale. Tarvis keha kinnitada. Vaar ja moor istuvadki juba kliikausi taga ning võtavad esiisade kombel kõhusuurust. Eha, Juliuse noorik, kükitab koguni koonlapuu kõrval. (- - -)

«Kui veel nädalapäevad ilusat ilma peab, siis saame tööle vastu küll,» arvab taat ja imeb viiksatades hambaid sinna jäänud aganatest.

«Nädalapäevad . . . » kordab Arved mõtlikult, nagu iseendale. Eeskambris jääb imelikult vaikseks.

«Sa siis ikka päris tõega . . . ?» küsib taat lõpuks. Arved ei vasta. Vaatab kõrvale.

«Mõtlesin ikka, et teen koha pooleks,» lausub taat kuidagi vaikselt, peaaegu sosinal. «Jätkub Juliusele — tal pole ju veel täismehe aru — jätkub sullegi. Oleksite siin Ehaga . . . »

Arved ei vasta. Silmad kisuvad imelikult niiskeks.

Taat vaatab nõutult memme poole. Ent emad — nemad hoiavad ühte poegadega, armutöö loiduskires endasse ahmitutega, mitte nagu isad-sigitajad, kes on igavesti andjad. Memm ei vasta, hakkab vaikselt tihkuma.

«Teas' vähemalt, mida meelta mini on?» pöördub taat viimases kimbatuses Juliuse nooriku poole. «Sina, Eha, oled tehnikumis käinud. Ütle vähemasti sina midagi mõistlikku?»

Aga mini krabab heiet ning naeratab totakalt, aeg-ajalt omaette, aeg-ajalt koonlale: mis temal praegu meeste asjadest ja muredest! Tema kannab südame all kohapärijat — seda esimest. Ei märkagi ta taadi küsimust, istub rõõmsalt, jalad külmad.

(- - -) Arved sõidab. See on otsustatud. Hüvasti, kodukant! Võsa vahelt irvitavad soedki sõbralikult hambaid, nagu tahaks öelda, et tervitage ka meie poolt vendi šaakaleid — zooloogiamuuseumi topiseid. (---)

Veel korra tuleb Arved tagasi. Kolm nädalat on mööda lennanud. Kogu pere istub taas laua ümber ja võtab kõhusuurst — see tore komme on siinmail põlvest põlve edasi kandunud. Eha annab vahepeal sündinud Janekile koonlapuu kõrval rinda. Ootusärelvalt, lausa peluga seiratakse sisenejat. Ent taadi viimsele vaiksusele lootusele, et ehk Arved eksamitules kaaludes kergeks osutunud, pole antud täituda . . .

Paarteist päeva, mis kooli alguseni aega, rabab Arved tööd teha nagu meeletu. Ei pea ta käes vastu ühegi reha pulgad ning üks hanguvars murdub teise järel. Taat vaatab noorimat poega mure ja imetlusega ning ohkab vargsi . . . Ümberkaudsetelt pidudelt ei puudu Arved kunagi, aga ta ei tantsi tüdrukutega, kes teda kui tulevast spetsialisti ihalusega vaatavad, vaid kargab meelsamini poisteringis, sark higist liimendamas. Vahel aga mõirgab niisama külavahel nagu maruhärg.

«Keeruline tee ootab su poega, kerge ei saa see olema, üle kivide ja kändude peab see minema,» ennustab taadile õhtul õllekannu taga Leepra-Mati, külahulluke, kellest kõneldakse, et ta oskavat telegramme õhust kinni püüda ja abielurikkuja naise emisele kaed silma saata.

Kui isa Arvedi rongile saadab, näib taadi turi enam vimmas kui tavaliselt. Ja kui raudruuna nüri kärss kaitseheki tagant välja sööstab, ajab taat töötegemisest konksus sõrmedega käe karmanisse, tõmbab esile klõpsuga tengelpunga ning lausub vabandavalt:

«Siin on sulle kaks tuhat viissada rubla . . . Rohkem meil memmega praegu pihku pista ei ole. Roosid andsid vähem välja ja üldse . . . Kui pärast mihklit jäärad veristame, saad teist samapaljudest veel . . . Katsu kokkuhoidlikult elada. Ja peasi — ära preilide peale palju raiska!»

Isa aitab Arvedi kasti tamburisse ja juba rong liigubki. Kas on üldse tarvis kirjeldada, milline helluselaine Arvedi karmi südamesse tulvab, et isegi ta valgete ripsmetega turd nägu pisut elavneb, kui ta isale jumalagajätkuks viipab?!

Kaua vaatab taat hommikuhämusse kaduva rongi järele, murrab kondiseid käsi, rudjub jooksvahaigeid jalgu. Tilpab vihma ja kojamehed «Ziguli» aknal käivad, nagu veaksid neid viimsepäeva veski- kivid . . .

Vagun on rahvast paksult täis. Tukutakse üksteise õla najal, aegajalt räägib keegi läbi une, mida teised ümisesed edasi kordavad. Leivapurune suu toob kuuldavale Ohmi seaduse, putuktoidulise seeditrakti ehituse või katkendi Smuuli «Järvesuu poiste brigaadist». Sest — mis siin mõistatada — eksamite aeg on sedapuhku seljataga, unetud õpiööd annavad aga tänini tunda. Nüüd kutsub Emajõelinn poisse ja tüdrukuid igast Eestimaa kandist — neid väärilisemaid, tungla edasiviijaid. Tulevaste tekliekandjate tekitatud mürgine leitsak lööb Arvedile vaguniuksel vastu. Õnneks leiab ta vaba pingiotsa, kuhu oma kast toetada. Pressib ennastki kõrvale. Mõtleb. Silitab korraks hellalt kasti. Taat on selle ise meisterdanud — laudadest, mis Konna-vana kirstust üle jäid. Suurreedel on see tehtud, et mädanik sisse ei lööks. Ega kõik Arvedi asjad sellesse mahtunud, ainult hädapärasemad, nagu vilkuriga pastapliiats (ristiema kingitus) ja mineva-aastase Kessu sink (tagumine muidugi!). Külgkorviga mootorratta on ta maale jätnud. Ja muist kraami on ema lubanud saata hiljem tädi Juuliga, kes linnas vabrikus töötab. Tema korteris Arved eksamite aegu elaski. Tädi oli sellal lastega maal abiks. Kõik koos nad tädi perega kahte pisikesse tuppä ära ei mahuks. Seepärast saab nüüdsest Arvedi teiseks koduks internaat.

Leitsakust jääb Arved kähku uimaseks. Pingil ei saa end korralikult välja sirutada, seepärast ronib ta pagasivõrku. Sealt punapõsine vagunisatja ta leiabki, kui saabub Tartu ja reisijad sagima hakkavad, haarates oma kimpsude-kompsude järele. Tubli võmm võtmekobakaga selga, ja jõuab Arvedki viimaste hulgas perroonile hüpata.

Ta vaatab ringi. Kirevate seelikutega kuivetonud naised kükitavad hiiglaslike pambukoormate kõrval ja näsivad midagi peost, ise altkulmu luurates. Arved neelatab. Meenub Kessu sink . . . Reprodaktorist kostab algul mahlakat pläriinat, seejärel üsna arusaadavalt teadanne rongi peatsest edasisõidust. Saalib ringi viledates pintsakutes varaseid õnneotsijaid. Müüakse päevalilleseemneid ja pirukaid, täidetakse pastapliiatsite südamikke ja kontrollitakse dokumente. Poolpurjus mees ihkab leida omasuguseid, koputades visa järjekindlusega apteegikioski suletud aknakesele. Vara veel, vara, tahaks Arved talle hüüda. Raske ja okkiline on tee sellel, kes teistest lahti rebinud, kes esimeste hulgas tulnud. *Drop-out.*

Aga tooni annavad noored. Kui palju neid on! Arved uurib nägusid, püüdes mõistatada, kellest saab tulevikus tema parim sõber. Perroon tühjeneb. Kitsavõitu ta ju on, see raudrannapungerja pervepealne, ent Arved nagu aimaks, et nähtav pole veel kogu Tartu, et seal, suure kollase puuhoone taga on veel midagi, on keerukad inimsuhted, on vastuolud, mis vajavad ületamist, on midagi karmi, võimast ja hella, millel nimeks — Elu. Arved läbibki jaamahoone ootesaali ning seisatab teisel pool trepil. Linn avaneb ta ees. Jaama-allee väävelkolletab, sekka vahtrate verevat lõõma . . .

Esiteks seab Arved sammud internaati. Läheb jalgsi, et bussiraha kokku hoida. Õnneks pole tee pikk, juba veerand tunni pärast jõuab ta luitunudbeeži neljakordse maja ette. Fuajees seisab ja lamab salkade viisi ehitusmalevlasi — lõõsas küpsenud piigasid ja toredaid habemikke noormehi. Arvedi kõrv püüab kõnekatkeid: vesteldakse suvisest teenistusest, suhetest välisrühmadega, kes paari läinud või muidu lapse saanud. Arved vaatab neid inimesi, ja mõte, et juba järgmine suvi võib ka tema nende hulka kuuluda, täidab teda kirjeldamatu vaimustusega. Seepärast suundub ta kahekordse kiiruga komandanti otsima, nagu võiks malevasuvest lahutav õppeaasta nõndaviisi kiiremini pihta hakata. Teel komandandi juurde näeb ja kuuleb ta mõndagi. Kuigi õppetöö algab alles järgmine päev, sujub internaadi elu juba praegu nagu hästi õlitatud masinavärk. Siin juuakse ametipiiritust, seal praevad aspirandid turska. Õppetöös valmistab keegi hoole ja armastusega spikreid, punanurgas on keegi andunud matrikli võltsimisele. Keldris togitakse pingpongi ning taamal nutab ahastavalt suupill.

Komandant elab trepi kõrval konkus. Ta istub kiiktoolis, rinnutab laual ning joonistab rombe. Siis aga kiigub tagasi ning silmitseb oma kätetööd põlglikul ilmel. Tema vastas istub samuti kiiktoolis teine mees, kes loeb ajalehte. Kui nad end ühel ajal õõtsutavad, jääb mulje, nagu saeks nad endi vahel seisvat kirjutuslauda.

«Mis hinge vaevab?» pärib komandant. Ja vastab kohe ise: «Tuba, toakest tahaks, mis?»

«Väga tahaks,» kiidab Arved takka.

«Mis sa, Jüri, ka arvad?» hüüab komandant kuhugi tahapoole.

«Paneme ta kolmesaja kaheksakümne kuuendasse,» kraaksatab keegi kolmas, keda Arved ei näe. Võimalik, et ta puhkab diivanil, mille ots kapi tagant paistab. Igatahes tundub asi natuke salapärane, nii et Arved, kes on ebausklik, sest pärineb maakohast, mis kuulus oma tondi- ja haldjalugude poolest, sülitab üle öla. — Kolm larakat langevad komandandi voodipadjale ja Arvedi süda langeb saapasäärde. Ta tasub korraga viie aasta üüri ja küsib, kas kost on ka üüri- raha sisse arvestatud.

«Verivorsti saab puhvetist,» vastab komandant ilmetul häälel. Need jäävad ta viimasteks sõnadeks. Seepeale joonistab ta veel ühe, erakordselt inetu rombi, nagu tahaks sellega väljendada protesti mitmesuguste nähtuste vastu. Arved aga haarab varmalt oma kasti ning siirdub tuppa nr 386 — oma uude kodusse.

Toas laua taga istub kaks meest. «Kas nüüdsest hakkabki nii olema?» on Arvedi esimene mõte ja tal hakkab kõhe. Mehed on karvased, habe mitu päeva ajamata. Nad võtavad viina ja hammustavad suitsutatud kanapugusid peale. Peagi selgub, et teine neist pole ülikooli sisse saanud. Juba viies kord järjest. Tema pakub viina ka Arvedile ja on üldse lahkem. Aga Arved keeldub viisakalt, pistab kasti voodi alla — enne viilu Kessu sinki teemoonaks kaasa nüsinud —

ning jalutab linnast välja põldude vahele, sest avaaktuseni jääb veel aega. Teda tõmbab loodusse, seal leiab ta rahu.

Vili põldudelt on lõigatud, Arved võtab jalad lahti ning jalutab mõnuledes mööda kõrsi. Taevas on pilvitu. Ometi ei anna üks asi Arvedile rahu. Miks polnud tema toas kolmandat meest? Ta ju vaatas kõik nurgad läbi!? Ta juurdleb ja juurdleb selle üle kuni äkki taipab: tema ise oligi see kolmas. Raske südamega pöördub ta linna tagasi.

3.

On tüüne sügishommik, üks päevi paljudest, mil õhus lõhnab meloni, tilli ning millegi hapuka järele, mil asutuste töötajad sõidavad maale peedipõllule, viies nõnda ellu linna ja küla lähenemise programmi. On päev, mil ka kõige suuremad lurjused meie seast tahaksid kirjutada leebeid kirju elu esimestele kallimatele ja jätta kirjutamata kõik anonüümkirjad. Traatidel parvlevad rändlinnud, kerge tuuleke ning salapärane urin taevatagustes sunnivad pead kuklasse ajama ning sisendavad usku üldisesse harmooniasse. Me usume sel hetkel ilusatesse vanadekodudesse. Niisugustel silmapilkudel ulatame mõttes käe kunagistele abikaasadele, kellest on skandaaliga lahku mindud, ja kui meil sealsamas põllupeenral oleks kasutada telefon, ütleksime neile näiteks nõnda: «Armas Mari, ärme närime enam teineteise kõri, eks süüdi me mõlemad?!» Ja heldiksime veel rohkem, saades vastuseks: «Jah, Robert, mõtleme sellele, mis meid ühendab, mitte, mis meid lahutab, olgem kodanikud eelkõige!» Või muud samas vaimus — igal juhul midagi head ja väarikat. Säärasel kuldsel päeval ihkavad isegi snoobid rõkatada rahvalikke laule ning isegi praktiseerivad sadistid silitavad mõnusa vaheldusena oktoobrilaste päid.

Ent aitab ilukõnest: on esimene september kõrvekülas, alevitüüpi mitteperspektiivses asulas.

«Vissi-vissi! Vissi-vissi!» kaigub üle tanuma hele tüdrukuhääl. Ja lehmad tulevad, tulevad kiiruga — nagu pageks nad suu- ja sõrataudi eest. Tõmmu jumega vibalik neiu jõuab kaevule, ammutab ämbriga ning annab lehmadele juua, neid eelnevalt ükshaaval koonule suudeldes.

See neiu on Tuuli Botik.

Mis pange järele jääb, sellega peseb ta hambaid, loputab silmi ja valab seejärel endale selga, enne undruku õlapaelad alla lasknud. Vesi niriseb üle ta pidevast töötegemisest pisut vimmas piha ja küllaldase rinna. Neiu on ilmselt vanem, kui esmapilgul paistnud. Võimalik, et ta on käinud koguni nullkursusel. Ometi võib eksimatult öelda, et neid külmast siniseks tõmbuvaid rindu pole veel keegi puutunud — peale päikese ja tuule. Neiu tumeda jume alt koorub pesemise käigus välja ootamatult roosa nahk. Oma tegevuse juures heidab Tuuli kartlikke pilke pikktare poole, sest joodikust võõrasisa on karmilt keelanud vett pesemiseks raisata. Kõik tuleb puskariajamiseks ära kasu-

tada. Siiski on Tuuli osanud pikkade aastate vältel ühtteist kõrvale panna, tilk tilga haaval, nii et võis kogutud veega eile kõik oma riided puhtaks pesta, isegi aluspesu. Täna kümbleb ta lõpuks ka ise ja läheb häbenemata ülikooli avaaktusele.

Ta astub hiljakesi tuppä. Prussakad ja tarakanid jooksevad seinu mööda, nii et tapeet kahiseb. Lepatriinusuurused lutikad roomavad voodil ja kirpe kargab kui meeletu. Paar rottit jõllitavad jultunult vommit vastu. Ema ja võõrasisa Hugo vaatavad topsi sisse nagu tavaliselt. Kummutipealset ja aknalaudu ehib tilgatumaks tehtud «Ardi» pudelite rivi. See on võõrasisa lemmikjook. Kõikjal vedeleb tühjaks litsutud hambapastatube. Ema pastast ei hooli, küll aga Hugo. Tuuli mäletab veel aega, kui aknalaua seisis lillepotid, fuksiad ja juudihabemed. See oli siis, kui isa veel nendega elas.

/- - -/ Isa läks lõplikult ära, kui Tuuli oli üheksane. Nüüd ta saab aru, et ema oli kõiges süüdi, oli kergemeelne. Kui isa komanderingus käis, tuli alati külalisi. Neil oli üks suur voodi. Kõik magasid seal. Tuuli on lapsena tihti ärganud, küljealune millestki märg /- - -/ Ta ei taha sellele mõelda /- - -/.

Siis nad elasid linnas. Ema tuli Hugole siia järele, asus sovhoosi tööle, raamatupidajaks. Sovhoos on rajatud endise piimamõisa varemetele. Algul paistis, et elu saab jalad alla. Ema armastas Hugot, valis ta välja paljude hulgast, kes olid isa järel. Hugogi oli tollal inimese moodi, ainult nilbusi, jah, neid armastas ta juba siis rääkida. Ent nelja aasta eest juhtus õnnetus. Võõrasisa läks porujommitamist kitsarööpmelisele välja magama ning jäi jalutuks. Ema jälle võltsis suures hädas kolhoosi seemendustehniku allkirja ning on praegu ametlikult kindla töö ja elukohata.

Kui kasuisa ukse kääksatust kuuleb, tõstab ta pilgu topsi kohalt. Ta silmad, ta nägu meenutab pesemata halli taskurätikut, kuhu gripihaige kaks korda nuusanud.

«Lähed linna litsiks? Jah?» urahtab ta pastast valge suuga.

Tuuli ei vasta.

«Ahh?» — see möire on määratud emale. «Tahad oma väntsa-kale minu rahaga haridust anda?» Tõsi, kasuisa saab pensioni, väikest, aga kindlat. Teiste vaikimine ajab teda veel vihasemaks ning ta äigab karguga ema suunas, kes hakkab pisaraid purskama nagu gaseeritud vee automaat. Teaks ta veel, mille eest Tuuli tegelikult nii hirmsasti pageb! — Jalutu lähenemiskatsed muutuvad ausale neiuks üha vastikumaks . . .

Nii, komps on valmis, jääb veel pimedat Pollat kaisutada ning kurdid Miisi kärnu sügada. Teie jääte ju siia! tahaks Tuuli valjusti karjuda. Kui meelsasti võtaks ta Polla ja Miisi kaasa! Võtaks veel Kirjaku ja Mirjaku, Mustiku ja Öie, võtaks kõik, isegi kompostihunniku tahaks ta kaasa võtta, nii tunneb Tuuli praegu. Aga kuidas neid loengule . . . ? Pisarad tulvavad talle endalegi silma, nagu peaksid emad ja tütreid alati üheskoos nutma, kui üks kahest läheb linna

haridust saama. Tuuli vaateväli ähmastub ning olukorrast väljapääsu otsides jookseb ta vastu piita. Kodutare! Mis sest, et sovhoosi maja, kodu jääb koduks. Tuleb ta siia veel kunagi tagasi, käib Tuulil mõte läbi pea, kui ta viimast korda väratas pihlapuu all seisatab. Seda-puhku küll, sest, uih heldeke! ta on unustanud tuppa oma äratuskella, millega mullutalve nullkursusel käies alati õigel ajal tõusta jaksas. See kell on talle õnne toonud.

Nurmede vahelt tõttab ta bussipeatuse poole.

4.

Esimene september. Vaikne päevaloode. Peenema rahva linnaosa. Kahekorruseline eestiaegne villa. Veider tuba. Üksik päikesekiireke poeb läbi pilu, mis kogemata jäänud paksude, karjeid ja oigeid summutavate kardinade vahele. Parh, drapp, samet, present. Kiireke võpatab. Seintelt vaatab vastu postmodernistlikke kunstiteoseid, pornograafilisi märklaudu, piitsu, küüniseid. Öölauakesel neegrirasvast must küünal, poolik hammustatud «moonisai» — katteks varbaküunte puru, ning kaelkirjaku emakast tehtud tuhatos. Kiireke tunneb, et hakkab lämbuma. Toa atmosfäär sugereerib vägisi mõtte, et siin peetakse küülikuid ja kanu või siis treenivad siin raskekaallased. Ent kiireke tungib vapralt edasi. Ta langeb magavale naisele. Too näeb parajasti midagi unes, sest hammustab patja ja oigab võikalt. Ta suu teeb vilunud imemisliigutusi. Seejuures keerab ta end kõhuli, nii et tekk libiseb kõrvale ja paljastub lumivalge kints (tagumine sink). Kiireke põgeneb kabuhirmus. See naine on Polizia Braun, veetlev ja piisavalt paheline.

Ta avab silmad. Viimasel ajal juhtub seda iga päev. «Kus ma olen?» mõtleb ta vastikustundega. «Ikka alles labases materiaalses maailmas?» Ta klopib kotte laugude all, lükkab rähma silmanurkadest koomale ning asub liikmeid lahti võimlema, tehes spetsiaalseid erootilisi harjutusi ahelate ja pukkidele tõstetud jalgrattaga. Kummelnud šarkoo duši all, toonitab ta huulepulgaga kaenlaaluseid ja jalgevahet, sest ta hinge ei mahu midagi puhast ega ülevat. Ta uurib oma naisterahvakalendrit, vaatab midagi märkmikust, astub siis seinal rippuva suure graafiku juurde. Ta pikendab kõverat viie ruudukese võrra ja naeratab kahemõtteliselt.

Kohvi juues sirvib ta hommikust posti, põletades kirjad abieluettepanekutega, ilma et oleks neid lugenud. Viimase ümbriku avamisel kostab nurgast intiimset sisinat. Polizia Braun peab seal gürsat. Ka gürsa tahab süüa. Polizia on talle tänaseks varunud kaks suitsupäasukese poega.

Altinnast kostavad kellalöögid. On aeg. Ka temal tuleb täna minna avaaktusele. See mõte täidab teda iiveldusega. Pärast pikki kõhklusid on ta otsustanud siiski ülikoolis ära käia. Miks? Sellele ei oska ta vastata. «Lõppeks on see ükskõik, kus logelda,» motiveerib ta endale targalt. Kuid ta teab, et asi pole selles. Milles siis? Seda ta ei tea. Ta

teab ainult seda, et kõrgemad tungid toimivad temasse, ta allub nende korraldusele. Ta p e a b. Kui ülikool, siis ülikool, ohkab ta resigneeritult, seistes alasti peegli ees. Ta riietub läbipaistvatesse viigipükstesse ja kiletiibadega rinnahoidjasse, pähe aga surub nisuvärvi paruka. «Kui *alma mater*, siis *alma mater*,» ohkab ta veel kord, kuid juba masohhistliku eelnaudinguga.

Eksamite viiteks vormistamine ei valmistanud talle loomulikult mingeid raskusi. Veel enam: juba päeval, mil ta tõi komisjonile sisseastumisavalduse, otsustati ühel väga salajasel koosolekul, et ta hakkab saama kõige kõrgemat nimelist stipendiumi. Ja kõige krooniks vabastati ta kohustusest esitada vastuvõtukomisjonile arstitõend vorm nr 286!

Polizia otsustab end praegu natuke ärritada, et ees ootav labasusešokk pisutki pehmeneks. Selleks seab ta sammud loodusse. Päike paistab ja taevast on taevakarva sinine. Aas haljendab ja lilled õitsvad seal. Kägu kukub raal. «Mis teha, et see kõik enam ei korduks?» mõtleb Polizia. Ta vaatab kella — veel viis minutit, siis on ta tõestanud iseloomu ning võib linna tagasi põgeneda. Kui ta jõuab ristteele, tipib nurga tagant must kõuts välja. Polizia saadab talle pimestava pilgu. Kiisu tõmbub turtsudes tagasi ning jookseb ringiga ümber neiu, nii et nende teed ei lõikuks. Ent Polizial pole aega temaga tegelda, ta ruttab mäest üles, kiiremini... kiiremini... ja varemed võtavad ta oma embusse...

Kuid nende süngus tundub täna kuidagi infantiline. Jah, eriti päeval pole nad tühjagi väärt. Polizia tüdib neist kolme minutiga. Seepärast laskub ta all-linna, et veel enne avaaktust rahuldada loomuvastaseid kirgi. Kui ta lõpuks peahoonesse jõuab, on tähtis üritus parajasti algamas. Fuajee tühjeneb kiiresti igasugustest piimahabemetest. Kahesaja-aastaste müüride vahel täriseb plekine koolikell. Irvakil ukse vahelt puhub tuult. Polizia loeb teadetetahvlilt eksami-lehti ning ajalehest surmakuulutusi ning saavutab lõplikult hingelise tasakaalu. Ta tõuseb trepist aulani, avab ukse ja...

5.

Arved Mahtra istub aula üheteistkümnendas reas kohal number neli ja jälgib hardunult linnapea kõnet. Linnapea on suure kondi ja laia lõuaga mees. Ta sööb sõnalõppe, vahetevahel aga rüügab kõnepuldil asetsevast klaasist. Kui ta sinna vett kallab, kostab sorin tekkinud vaikuses rõdulegi. Arvedit valdab tohutu erutus. See erutus tungib läbi riietuse ning peagi tunneb Arved polstrit istumise all rõskeks muutuvat. Ta lõug vajub naudingust ripakile, kuuldes linnapead lausuvat sõna «matrikel». Selles sõnas on ilu, võlu ja õudust. Arved viskab volksava pilgu kaaslaste suunas, et kontrollida, kas nood hetke suurust hinnata mõistavad. Ja mis ta näeb? Paar istet edasi toetub tooliveerele, julgemata nõjatuda, kasin, usin ja õpihimuline tütarlaps

puhtas põllekeses. See, nagu võite isegi aimata, on Tuuli Botik kõrve-külast.

«Kui kasin, usin ja õpihimuline!» turgatab Arvedi peas. «Kui puhta põllekesega!» Ta laseb linnapea kõne lõpu kõrvust mööda, ehkki sõna «matrikkel» esineb veel mitu korda. (Ja nagu tagantjärele öelda võib, on paljugi sellest, mis talle saatuse poolt osaks saab, niisuguse tähelepanematuses viil. Sest linnapea rõhutab magushapu muige saatel, et kuigi ülikooliaastatesse langevad bioloogiliselt parimad aastad emaks saada, ärgu talitagu keegi uisapäisa, sest tuleb õppiida ja ühiskondlikku tööd ka teha.) Juba seovad nähtamatud sidemed Tuulit ja Arvedit — seovad enne, kui nad on avanud oma konspektiarve või seminaril korrakski kätt tõstnud. Ärgem olgem ülekohtused: Arved pole unustanud isa hoiatussõnu. Aga raskused ei tundu ületamatud. «Ükskõik, emale ta meeldiks,» rahustab ta ennast. «Isaga annab ehk hiljem rääkida — kui asjad juba niikaugel. Ega ta mind pärandusest päris ilma jäta,» arutab Mastrate perepoeg. «Juliusel pole ju täit aru peas!»

Kui muretu võib olla noorus... Maksab seda hukka mõista?

Veel vähem tahame teha ülekohtu Tuulile. Sest tema ei vaata raskustele isegi veel mitte otsa, tema ei pööra üldse peadki, ei tea sedagi, et viibib samal aktusel Arvediga, kes teda silmadega sööb. Ja kui viimane talle hiljem nimetatud fakti tõestada püüab, Tuuli üksnes rehmab oma punase käekesega, mis tähendab: «Kõik mehed on meelitajad!»

Sel hetkel, kui Arved Tuuliga mõttes juba plaani peab, avaneb kääksatades aula uks ning lävel seisab tütarlaps kuldsest läänest, helkivad ööpilved kollastes juustes ja kiletiibadega rinnahoidjas, ainsa ehteasjana hatune kabuur puusal klobisemas. See on Polizia Braun. Ta ükskõikne pilk libiseb üle puhtaks pestud peadega rebaste, kes üksteise järel silmad tema suunas keeravad ja ammulisui jõllima jäävad. Varsti teeb seda terve saal. Isegi rektor oma sametloožis suunab lornjeti neiu poole ning vaatab, kuidas ta seal seisab erootilises poosis number kaheksa ning sõrmedega kipssamba vastu hajameelselt Brandenburgi kontserti koputab. Ainult kahel tervest inimmassist pole tema jaoks silmi! Tuuli vahib hardunult-kangestunult linnapead, mõistmata, et too juba mõnd aega vaikib, jõllitades uksele seisvat ilmutist. Ja Arved — tema vahib Tuulit, sööb teda silmadega üha ahnemalt ega märka Poliziat üldse. (Hiljem nõuab energiat ja vaprust, et seda tolele tõestada.) Polizia omakorda ei märka kindlasti Arvedit — ühte paljudest. Miks peakski ta — veel? Polizia hoopis haigutab, sest siin pole ilu, võlu ega õudust. Brandenburgi kontsert jääb lõpuni koputamata. Ta väljub, et minna noorte filosoofia-aspirantidega «Mišasse».¹ Nood ootavad teda kõnealuse lokaali ukse kõrval palava päikese käes juba kaks tundi — julgemata temata siseneda. Aktus aga jätkub meeldivalt kõrgendatud meeleolus.

¹ Omaaegne üldtuntud veinibaar ülikooli peahoone vahetus naabruses, praegu einelaud.

Polizia kuulab hajameelselt aspirantide vaimukusi, mõeldes tüdimusega, et kõik nad tahavad temaga abielluda, veel enam, et terves Eestis vaevalt leidub meest, kes ei ihkaks temaga magada. Ta keerutab rasket kivist veinikannu oma pikkade peente sõrmede vahel ja mõtiskleb omaette, miks peab ta ülikooli läbi tegema, mis salamõte saatusel temaga on? «Mis tungid mind jälle juhivad, mis on minu missioon?» mõtleb Polizia. Teda häirib, et ta ei mäleta midagi oma eelmisest elust.

Aga veinivalaja silmade vahele on kirjutatud «INRI».

6.

Viimased pidulikud sõnad ja aktus lõpeb. Arved võtab Tuuli kirkule. Ta väriseb üleni. Ainult mitte silmist kaotada — teda, äsjaleitut, tõelist! Ometi võib see üldises tormamises kergesti juhtuda. Seepärast litsub Arved end üheksakümne viie kilose keha jõuga läbi rahvasumma Tuuli järele, jättes tähele panemata põrandale kukkuvate tütarlaste nõrdinud hääled ja julgematelt noormeestelt saadud hoobid. Ja vähimatki ei hooli ta praegu sellest, missugusesse auditooriumisse koguneb parajasti tema enda filoloogiakursus. Ta oleks nõus vahe-tama juba seitsmendas klassis armsaks saanud eriala jalamaid keemia või millegi veel hullema vastu ning minema tundmatu tütarlapse kannul ükskõik kuhu — anatoomikumi või isegi rektoraati.

Kui Tuuli Botik ühest uksest sisse lipsab, järgneb ähmi täis Arved talle kartmatult. Nad sätivad end vabale pingiotsale. Üksteist sentimeetrit lahutab nüüd neid. Raske veel öelda, kas Tuuli aimab, et on saanud endale austaja — esimese pärast võõrasisa Hugot. Koosolek algab. Prillidega mahehäälnel mees asub kursuse liikmeid omavahel tutvustama. Arved teab: tema nime ei hõigata. Aga ta ei karda pettuse ilmsikstulekut. Kõik on omavahel veel võõrad, vaevalt märkab selles melus keegi, et tema kordagi püsti ei tõuse. Seda teab ta lapsepõlvest saati — karjaskäigupäevist, kui ise lehmade nimesid hüüdis, et karja kokku koguda. Alati jättis keegi vastamata, ent see ei lugenud. Ta istub vagusi ja sööb silmadega Tuulit — ta isu näikse küllastamatu. Seda suurem on tema imestus, kui kuuleb äkki oma nime hõigatavat. Ta on kogemata õigele kursusele sattunud. Arved kergitab end ja koogutab. Tuuli nime ta juba teab...

Vaheajal, enne esimest loengut teeb Arved koridoris esimese argliiku lähenemiskatse. Ta astub Tuulile kanda, nii et tolle kinga tikk-konts murdub (Tuuli ainukesed väljaskäigukingad, aga see ei loel), puhub talle natuke suitsu näkku ning katsub värsket üliõpilaspiletit kursuseõele krae vahele toppida. Ent Tuuli on vooruslik ega anna end kätte. Sellest Arved järeldab, et ta ülesanne pole kergete killast. Ta mõistab, et Tuuli on tüdruk, kes erineb põhjalikult kõikidest teistest naistest, keda ta senini on tundnud, erineb traktoristi-Almast, erineb velskri-lesest ja isegi paksust ehitusmalevlasest Regimentast,

kes kord metsa eksinuna nende kaevule vett jooma tuli. Arved aimab, et Tuuli on midagi kõrgemat, puhtamat ja paremat. See teeb südame raskeks, ent ühtlasi rõõmsaks. Ning Arvedi kihk suureneb veelgi. Tema õnneks teatatakse neile, et üsna pea sõidavad nad kuuks ajaks kolhoosi kartuleid võtma. No mis seal viga! Arved loodab kolhoosis hiilata oma oskustega maatöodes ning näiteks hobuserakmete määrimise ajal Tuulile märkamatult külge lüüa.

7.

Kolmekümne kolme nime hulgas, mida mahehäälnel mees välja hõikas, oli ka Polizia Brauni oma. Meie teame, kus ta sellal vedeles. Nüüd naaseb ta aspirantidega «Mišast» ja otsustab peahoonest läbi astuda. Ehk pole seal enam nii palju lolle ja labaseid rebaseid! Ta arvestus osutub õigeks. Fuajee on tühi. Ainult kaks inimest hakkavad silma. Üks neist on odava bobrikkraega palitus neiu, teine vägilasekasvu valgete ripsmetega nooruk eemal posti taga. Need on Tuuli ja Arved. Tuuli on juba enne aktust seinalt suurest vitriinist tunniplaani oma ärarebitavate lehtedega viiekopikalisse märkmikku kirjutanud. Aga süda hakkas millegipärast vaevama ning nüüd tuli ta ärakirja õigsust igaks juhuks kontrollima. Jumal tänatud, kõik on siiski õigesti! Polizia tuigub juurde, tahab näha, mida teine seal teeb. Seejuures müksab ta Tuulit küünarnukiga. Kuid Tuuli ei solvu, teeb lahkesti ruumi: «Tule vaata, kui palju toredaid õppeaineid,» ütleb ta lahkesti.

Polizia on ikka veel auru all — ainult sellega on seletatav, et ta laskub suhtlemisse nii tuhmi tüübiga. Ta juhüb Tuuli tähelepanu sellele, et loengute vahele on jäetud ka vaheajad. «Mida see näitab?» küsib ta. Tuuli vaatab, võrdleb, tõepoolest! Ta satub paanikasse. Ent siis ta taipab, et tunniplaani koostajad on olnud targad, oma ala tundvad inimesed, kes mõtelnud kõikide tervise ja heaolu peale. Tuuli ohkab kergendatult. Tema vaikne rõõm muutub kirjeldamatuks ning ta on nõus loovutama Poliziale lehekese oma märkmikust. Seda nähes tunneb Polizia, et joodud veiniliiter hakkab kaotama oma toniseerivat mõju. «Lollus teeb mind ikka veel haigeks. Mitte ei suuda ma sellest täielikult üle olla,» ohkab ta mõttes. Aga valjusti ütleb muutunud toonil, matkides voorimehi:

«Hei sina, keskkooli tiiptase! Kelleks sa mind pead? Võta siis teadmiseks, et juba enne esimesi kuuriideid oli mul kombeks kosmose üle ironiseerida!» Ta tunneb Tuuli vastu tõupuhtuslikku põlgust ja tahab talle tema kohta kätte näidata. Ent Tuuli ei lähe labasusega kaasa, vaatab Poliziale kaastundlikult otsa ja kohmab leebelt: «Mis sa's kohe niiviisi...»

Polizia näeb, et midagi huvitavat siin vaevalt juhtub. S e e subjekt on liiga tuim. Aga mis sellest! Näe, seal eemal kõlgub veel keegi. Polizia teeb end rohkem purju, kui on, astub Arvedi juurde ja rögiseb:

«Kuule, kutsu mind õllekasse!»

Arved ei vasta, ainult punastab.

«Kutsu, noh,» käib Polizia vilunult peale, arvates, et teine häbeneb. Kuid Arved ei vasta ikka. Siis märkab Polizia, et Arved ei vaata tema poolegi, et ta pilk on kinnistunud kuhugi eemale, üle tema. Vaistlikult pöörab Polizia pead ja näeb, et eemal valvelaua lähedal kohmitseb seesama tohman, kelle ta äsja mõttes neljaks rebis. Tuuli! Miks on ta seal, küsime meiegi. Tema ja Arvedi vahel pole veel sõnakestki juttu olnud, rääkimata kindlast kokkuleppest, et üks teist ootama peaks. Ja ikkagi, ja ometi, mingi meelega Tuuli tajub, et p e a b seal sedasi seisma ja kohmitsema, et ei tohi lahkuda, sest Arvedile — kuigi ta veel ei tea, et selle imeliku noormehe nimi on Arved — võib häda sündida. Nii ta kohmitseb ja punastab, aga jääb kindlalt paigale. Polizia taipab olukorda välgukiirul. Ta ei suuda uskuda oma silmi. Kellele teda eelistatakse? Ent tõsi, nii need asjad näikse olevat. Ta laseb lendu pika vile ja puhkeb naerma. No oodaku nad! Ta veel näitab sellele matsiplikale, selle bensiinjaamakuningannale! «Ma löön su austaja üle, enne kui jõuad kolmeni lugeda,» tõotab ta. Magus erutusvärin seguneb õelusega. Oodaku nad! Oodaku!

Aga ta ei tea, et kursus sõidab kolhoosi.

8.

Muld. Mugulad. Inimene istutab kartulitaimi. See on ime. Ja teised koristavad. Seegi on ime. Kursus koristab. Kursus kombib oma nägu. Ühistegevus seob — nagu alati. Tekib läbikäimine ja igasugused asjad. Ka tõrksatel, häbelikel ja hillitsetuil. Tööpoeesia... Mis võiks olla kaunim kui üürikesel hingetõmbehetkel otsida peitupugenud sõbratari, hõigata talle «auuu!»? Ja leida ta lõpuks vettinud kartulivarte vahelt vaost, ainsaks tunnusmärgiks sind mullakamakate vahelt seirav armas-kelmikas silmapaar? Ja nagu poolkogemata heidetud mädanenud kartul, mis lõhkeb su külje vastu, see põletab kui elektrilöök, nagu esimene tõtakas suudlus, nagu sõbratari sõrm, mis justkui kogemata libiseb üle su rinna. Oh noorus!

Elatakse vanas kahekordses majas, mille puuduvaid aknaklaase asendavad kiiruga muretsetud seapõied. Magatakse raudvooditel, põhukotid küljealuseks. Poisid all, tüdrukud ülakorrusel — et oleks seadsam. Vanasti asus siin neljaklassiline kool, tahvelgi on seinal alles. Leiduks kriitigi, ent noori ei võlu praegu valemite salapära ega arhaismide rekonstruktsioon — veel mitte! Enne las võtta nad viimast — ajast, millega jäetakse nüüd igaveseks jumalaga, oma lapsepõlvest. Poole ööni mängib uibu all bajaan, kusagilt kostab doominokivide klõbinat. Tüdrukute salapärased näod vilksatavad põõsaste vahel.

Arved Mahtra ei leia asu. Päeval on ta rabanud kahe eest, aga miski on väsimusest tugevam. Iseäralik tunne hoiab teda ärkvel. Sest siinsamas lähedal, üleval toas istub Tuuli Botik, istub üks, ei mängi doominot ega ümise bajaani saatel nagu teised tütarlapsed, vaid kirjutab referaati ajaloo seaduspärasustest. Tema ei raiska aega, sest

teab, et elu on lühike, aga laulda nii palju. Kui ta oma lehekestega tasakesi krabistab, tunneb Arved, kuis tunne temas tugevneb. Ning kui Tuuli aeg-ajalt suus keemilist pliiaitsit niisutab, et teha tingmärke, siis ajab see häälitsus Arvedi otse hulluks — nii väga tahaks Arved pliiaitsiga kohad vahetada.

Ühel varahallasel hilisõhtul ei pane Arved enam vastu, vaid varitseb hetke, mil Tuuli maja taha põsastesse pliiaitsit teritama läheb. Ta hiilib salaja juurde ning hüüatab kimedalt:

«Mis sa teed, Tuuli? Ega sul igav ei ole?» Aga Tuuli pillab heast-meelest noa . . . Ning samal hetkel Arved äkki tunneb, kuidas pinge temas järele annab, toimub iselaadne lõtvumine. Ent ta ei suhtu see-pärast Tuulisse veel üleolekuga, pigem tunneb tänutunnet, tahaks teda hellitada. Ta teab, et nad on veel kindlamini ühte liitunud.

9.

Morn kaunitar jalutab läbi linna. Ta kõnnib mööda ängistavaid aguleid, seljas maani must kummimantel, mis tuule käes klobiseb nagu lõgismadu. Murevari libiseb temaga kohtudes üle rasedate nägude ning emad kutsuvad tema pikka, pisut taaruvat kogu nähes lapsed kiiresti tuppa. Sest see on ju Polizia Braun, esimese kursuse filoloogia üliõpilane, kes välismaalt separaate saab ning kõrgepingekappides luuletamas käib. Sellal kui kursuse rõhuv enamik resoluutselt mullas tuhnib, tema seda muidugi ei tee. See-eest just äsja viis ta deka-naati tõendi, kus seisab, nagu oleks ta kahe nädala eest komsomoli löökehitusel rassides sünnitanud otse tellingutel, müürseppade käte vahel, pealegi kaksikud, toredad poisid. Siiski pole ta tuju praegu suurem asi. Elus puudub sisu ja hoog, ei jätku elani. Ta läheb koju, viskub jalgadega päevatekile ning vingub vastikult. Björn Uppsalast pole juba kaks päeva helistanud. Polizia pole niisuguse tähelepanema-tusega harjunud. Pealegi, kuidas jääb sel korral *s a a d e t i s e g a* ? Ta sööb gürsale valge hiirepoja, kuid seegi vaatepilt ei rõõmusta teda nagu harilikult. Ei, koju ta ei jää, siin võib hulluks minna. Ta suundub oma tavalisele ringile. Nagu kiuste, pole «Mišas» kedagi, kellega tasuks rääkida. Ainult tuttav kingsepp, kes jätab meelega klientide jalavarjudesse teravaid naelaotsi — üks sentimeeter pikemad kui vaja —, sest ei armasta inimkonda. Ent kingsepp pole huvitav. Polizia jalutab oma teise lemmikpaika, lokaali «Põrssa juures». Seal on küberneetikud, kes patravad arvutitest. «Mis siis ikka, ka selle elu-kutse peale on ajudega inimesi tarvis,» möönab Polizia stoiliselt. Siiski ei pea ta täna erutavatest elamustest ilma jääma: kolm deka-denti lintšivad lokaali garderoobis üht vanema kursuse filoloogi, kes on avameelselt tunnistanud, et talle meeldib Oskar Luts. Polizia lööb mõnuga kaasa . . .

Samal ajal toimub kolhoosi söökla taga põhuhunnikus, pärast vitamiinivaest lõunasööki, kursuse koosolek. Otsustamisel on tähtsad küsimused, jagatakse olulisi ameteid. Kandidaadid tutvustavad endid. Arved kõneleb, et kavatseb kujundada oma kitsamaks erialaks surnud keeled ja tegelda nendega elu lõpuni. Tõepoolest, ta on turd ja pikaldase meelega. Ning tema kiindumuse loomuliku jätkuna valitakse ta avalikel, ühetaolistel ja otsetel valimistel kursuse santehnikuks. Pärast koosolekut võtab ta südame rindu ja sätib end Tuuli kõrvale. Ta isegi lühendab oma sammu, et ühte jalga käia. Kas nii saab see olema ka nende tulevases elus? Ei tea, ei tea. Seda teemat Arved ei puuduta. Aga ta selgitab Tuulile oma salasoovi: et nendevahelised suhted hakkaksid rajanema aususel, arusaamisel, mõistmisel, loomulikkusel, peenetundelisusel, sallivusel, lugupidamisel ja taevas teab, millel kõik veel. Aga Tuuli? Tema punastab ja vaikib vaheldumisi, aeg-ajalt pillab midagi, me isegi ei tea veel, milline hääl tal on, jäme või peen. Ta ei vasta midagi.

Arved mõtleb, et nii see peabki olema.

11.

Nad on tagasi linnas. Arved istub õhtuti raamatukogus, tema tuleku järgi võivad töökaaslased kella kontrollida. Ta teab ülikoolielust juba mõndagi. Teab, et anatoomilisteks katseteks kasutatavaid koeri hoitakse peahoone kõrvalmaja keldris, aga viina ja õlle loksutist nimetavad tudengid pätišampuseks. Teda on märgatud, ka kõrgemal pool. Sest ühel päeval, loenguvaheajal, kui Arved oma harjunud kombel kella all seisab ning uneldes koridori lõppu vaatab, peatub äkki ta kõrval paljaspäine Üliõpilasliider — mapi ja katkise huulega, nii et üks hammas paistab ta suust ka siis, kui ta parajasti vait on. «Uus santehnik?» patsutab liider Arvedit omamehelikult õlale. «Homme on mereklubis miiting. Palju noori tuleb. Meie omad lähevad ka. Me esineme seal programmiga. Seniks näh, võta need ja jaga oma kursusel laiali!» Ning Liider surub hämmastunud Arvedi kaenla alla paki lendlehti, ise minema tõtates. «Tsentrissel!» hüüab ta juba kaugelt ning lehvitab käänaku taha kadudes kätt. Kogu episoodis on ilu, võlu ja õudu. Arved tunneb, et ta polegi pelgalt õppur, vaid kodanik, kuulub kokku millegi endast suuremaga. Ta tardub paigale — nii kauaks, et hilineb loengule. Pärast jagab ta laiali neli lendlehte. Enne tutvub ta nende sisuga — nagu kord ja kohus. Lendlehtedes kutsutakse kõiki üles toetama omavalitsust ja mahajääjatest ette jõudma.

Arved mõistab, et on sekkunud poliitilisse tegevusse.

(Järgneb)

JÜRI LEESMENT

*

MAJJA SISENEDES VARJU JÄTAN ÕUE.

Kelle varju? Tõesti — ma ei tea.
Nagu lubatud, sai seekord pandud põue
haljas nuga. Mitte sullepea.

Keegi puudutab mu taskut salamahti,
õelalt naeratades öeldes miskit tühist.
Kui mu mantli oled lõpuks nõõpind lahti,
näen, kui palju on meis kõigis seda . . . ühist.

*

VÄIDELDES VÕIDELDES
tuikudes
ühe tuuleveski juurest teiseni
oma linnukssündinu südant
oskamata hoida
tundes tiibu
veskitiibu kasvamas läbi naha
jahvatada teri nokkida teri
segamini
aated ja ahastus

tiivalöögid ja südamelöögid
kuni üksteise toel
kiviratas ja udusuled
pudenevad ajaks
ja sina —
süüdimõistetud
suutmatuse varjamise eest
oled süüdi
ja mõistetud

*

PÄEV LÄKS PIMEDAKS, TÕUSIS
TUUL JA

tüvedesse tõi nõnda kurja kägina.
Siin nemad seisid — üks oli Kuulja,
teine aga, teine oli Nägija.

Kumb oli kangem, sellest andmed on
napid —
suurem jagu püüdis ju püsida peidus.
Mõni ütles — Kuuljal olid kõrvaklapid,
Nägija silmadele side vist leidis.

Nemad aga seisid — ei kartnud, ei kurtnud.
Omaette olid, kuni maandas end maru.
Sellest ainult, sellest, miks mets on murtud,
kumbki enam kunagi ei saanud aru.

MILLEST SEE TULEB
aeg-ajalt vaadates üles
linnud takerduvad pilku
mõnikord rääkides
klaas pudeneb liivaks
ja vahel
kuulates eriti pingsalt
kõige võõramail mõtteil
on ema hääl

NEMAD ÄRKAVAD KERGESTI
mälestustest piinatu ilmega
küsivad klaasi vett
ja paluvad ukse haaki panna

aga meie ei taha
meie ootame —
tuul kolistab haagiga
uks on pärani
ja kedagi pole hiilimas

natuke kahju on
nad ju ärkavad nii kergesti

*

ÕHTUL ON ÕHUKESED SEINAD

sosinaid ja röögatusi
kergeid tippivaid samme
raudtaldade tampimist
viisikatkeid plekikolinat
ja viirastuste võbelevat hingeõhku
kõike liigub
läbi ta hämara koja

kustumisest ärkamiseni
tõusmisest tummuseni
võimendudes
aina vaiksemaks ja sundivamaks
ilma lõpliku suunata
läbi seina
läbi õhtu õhukese seina
nagu filtri
vältimatu vajaliku filtri
edasi-tagasi liigud
puhtaks saad päevast
puhtaks saad ööst
uuteks määrdumisteks
valmis

ANNE JAASKA

Värvivesi

Ega sa vist ei tea
et olid teistmoodi
Paremalt pahemale vaated
üle õla tagasitulek silmadesse
Midagi lubamatut
midagi käega katsutavat
ähvardas õhust
Aga ei lubanud
ei katsunud
Lahkuda laudu ja toole paigale jättes
Vastupidi
Suur tühi ruum
pidi neid oigeid kuulma
enne kui sa oma hinges
hellusele paiga leidsid
Kuid kõrvadki on teinekord õrnad
Õrnemad kui kitarrikeeled
purjus häälestaja
kohmakate näppude all
Sa ei kuulnud ju iseennast
Pimedus lähendas vaid silmade tule
Piisavalt heleda
et süüdata põlema
lumi ja juuksed
mis viivad alati
meeletute soovideni
Mõtlen sellele nüüd tagasi
nii vähe kinniselt kui saan
uskudes et need sõnad
ja valge värv
on alles seal kuskil
Kas või pintslil põhjas
kuhu jääb iga suurem meeleoluring
Sa ju pole veel unustanud
et alati saab peale joonistada
kui all on valge

Hämarad trepikojad
silmad kui metsistund aed
mänglevas meretuules
Ole tasa
kui ei kuule siis näed
sõnu
nõrguvaid kuldseina
trepil käsivartelt
Su sisse
pudeneb laste
väikeste jalgade kantud tolmu
Läbi vaatamise saab osaks mõistmine
Mõnesugune hirm
on ju kõigis
Tuled põlevad ka pimedas
süttides juhuslikkusest
sures aga mõtteis
Kummaline kas pole mu tunne
tilluke säde
tehes ruumi
pimeduses meis endis

Hõbekuulide kütt III

Linna prügikastide ümbrus
oli su elumaa
Sääl lendas valgeid pabereid
Vahel tolmusel pärastlõunal
jälgisid nende lendu
põlvedel mustad kindad
Tahtsid need lihtsalt
minema visata
sest ilm oli kuum
Harva võttis sind lootus rüpetada
Siis olid pilved paberitega segi
ja taevasse ilmus suuri sõnasid
Nii õppisid kõrgusi lugema
Õnneillusioon oli aga üürike
kaugemale ei tohtinud
Lehed langesid alla
ja juhuslik suitsuots
pani sisu prügikastis põlema
Olid magamas
kui tundsid ihuraputavat kuumust
Põletati sinuski nood sõnad ära
Õöd said täis suitsu
ja tühjust taevastes

TARMO TEDER

VABADUSE DIMENSIONID

Et Kontuse sõbral Robert Kääpal oli kaheksakümnenda aasta hilis-
suvel vähemalt kolme Koondisse võetud noore autori andekus, aga
mitte korralikke jalavarje, siis tuli tal ühel pööret ennustaval päeval
paljajalu linna sõita. Diiselrong venitas neid veerandtunniga Tartusse,
ja kui nad üle Kassitoome jõeäärse raamatukogu poole laskusid, jäid
Kontuse sõbra lõhkiste ninadega presentkingad — ainukesed surnuks-
kärisenud käimad — kahe penikoorma taha, üheksakümneaastase
vanamehe eramaja ärklitoe «pursuika» äärde tolmu koguma. Roberti
varbad olid natuke relsiäärset tavotti saanud, kuhu vihmanäljase üli-
koolilinna tolm hästi kinni nakkas, ning kui ta kirjutamise pausidel
Gogoli raamatukogu parketil ringi jalutades sinna jälgi jättis, küsis
üks pensionile jäänud kõrgkooli õppejõud, mida sa noormees oma
elust õige arvad, et nõndamoodi hipitsed?! Selle peale kostis Kääbas, et
tahab osta ainult kollaseid kingi, sest Ostap Bender — Türgi alama
poeg ja teatavas mõttes tema eeskuju — kandis kah kollaseid kamasse.
Aga praegu neid kauplustes pole. Selle hädavale tingis asjaolu, et juba
kolmandat nädalat näljane Robert ei julgenud veidi hämmeldunud va-
nahärrale tunnistada, et temal, Robert Kääpal, puuduvad isegi vask-
kopikad veerand pätsi leiva ostmiseks. Rääkimata mingist diplomist või
tõendist, mis lubaks tal raharabamise ja kirjandusele pühendumise häi-
rimatult ühendada. Kontuse sõber ei hakanud kunagisele dotsendile se-
letama, et pigem kannatab ta pidevat alatoitumist, käib paljajalu, süli-
tab teiste arvamistele ja teenib kõigele vaatamata ikkagi kunsti, kui et ta
viis korda nädalas kümme tundi päevas mõnesajaruublalist tükitööd
rühmab. Siiski hakkas Robert oma sügavat ja keerulist olemust avama,
aga et auväärne hallpea Roberti kuulipildujavalanguna sülituvast kont-
septsioonide jadast ja tavotistest varvastest lausa võpatas, läksid elu ja
olemise sõlmküsimused veel enam sassi ning ületamatut kihivahet tai-
bates eemaldus vanamees «Humanité Dimanche'i» lugema. Robert
aga istus pärast kartoteegikastide ees tehtud võimlemisharjutusi oma
aknaalusele kohale tagasi ja püüdis raskustega maadeldes oma Tai-
mõri poolsaare teraskülmi sõjaväeaastaid kunstilises töötuluses paberile
panna. Ning kui ta nukra pilguga üle laisalt lohiseva Emajõe, üle
päikest neelavate lehispuulatvade ja ühikatornide lasuursesse lõpma-
tusse vahtis, oli Kontusel selge, et tuli võimalikult kiiresti loomasõitu
saada.

Loomasõit tähendab seda, et nad pidid maksku mis maksab Rajoo-

nidevahelise Tõuloomade Varumise Kontoriga lepingu sõlmima ja kaks-kolm nädalat mullikate või pullihakatistega ühes kaubavagunis kusagile Kaukaasiasse, Lääne-Siberisse või Kesk-Aasiasse loksuma. Nende nimed oli sõitude korraldaja küll juba mitu nädalat tagasi järjekorda kirjutanud, aga professionaalseid saatureid, bosside tuttavaid ja konjakitegijaid, tuli kogu aeg vahele, alatasa polnud viljamaadele ja kurat teab kuhu saadetud vaguneid, kuuplaanid said täis ning lisaks kõigele ei viitsinud Kontus ja Kääbas igal hommikul tund enne seitsmest bussi endid voodeist välja sundida, et paar kilomeetrit peatusse traavida. Pealegi tuli täistuubitud bussininast osta paarikümnekokkane pilet, aga väga sageli polnud neil mõnest kopikateks vahetatud klaastaraühikust leivakannika ja «Priima» jaoks vaskegi järel. Keskhommikune rong, millega võis vabalt jänest sõita, nende loomasõitu pääsemise aktsiaid enam parandada ei aidanud. Määrati ju sõitusaajad ja vagunite koosseis varahommikul.

Nendel pinevatel päevadel, mil üks vähemalt neljas vabariiklikus väljaandes avaldatud noorpoet, Kontuse kunagine abituuriumisemu õhtukeskkoolist, juba ligi kuu aega Kontuse ja Kääpa üüripinnal mitmesuguseid vedelikke oli pruukinud, koos läbisõidul oleva vabakäiguvangiga terve öö jaamakorraldaja hane ämbris spiraaliga poolpehmeks keetnud, perroonil skandaali korraldanud ja lõpuks oimetuna verandakušetile paika langenud — neil ülipinevail päevil vaevas Kontust ja Robertit katastroofi lähendav finantskriis. Minevikku olid libisenud mõned pärastlõunad, mil restoranis sai teatri kooripreilidele või rebaseneiudele sampat välja käristatud, hiljem kinos või etendusel käidud ja poole ööni ühikaukseni jalutatud ning viimaks ikkagi üksi kuni järgmise päeva lõunani raudteejaamas Stefan Zweigi loetud, et sõber ja neidis kahe penikoorma taga oma jutud negatiivse lõpmatuse võimalikkusest, pahupidisfäärse peegelpunktruumi harmooniakaosest ja Emmanuel Laskeri stoitsismiprintsiibist lõpuks ära saaksid rääkida. Mitu kuud hiljem aga, pärast poeedi loomingulise komanderingu lõppu, oli Kääpa ja Kontuse kallis ja võlgu üüripind segi nagu sea pesa ning kõik Kontuse ettevalmistatud monoloogidega diplomaatilised käigud põrkusid Aleksander Kolmanda ajast pärit vanamehe üha selgemale väljaviskamiskavatsusele. Veel kestis suvi ja püsis soe aeg, mil magada võis ka vanamehe õunaaiataguses heinakuhjas, kuid ees varitses sügis oma halladega ning raamatutele varjupaiga otsimine ja mööda tuttavaid külakorda käimine polnud neile kummalegi meeltmööda. Seepärast tuli kähku kuidagi raha teha ja paari-kolme kahekümneviiekaga esialgu vanamehe suu kinni lüüa. Enne novembripühi nad aga igatalvisele riigitööle asuda ei kavatsenud. Et põhilisse sissetulekuallikasse oli juba süljatud, siis otsis eraettevõtja ehk leivaisa, nagu Kääbas ta ristas, juba kohusetruumaid sulaseid või päevilisi, kes kahe rubla eest tunnis tema kerkiva eramaja nulltsükli valaksid ja mõnikord labida ja vikatiga veel Maaparandusvalitsuse kraave hooldaksid. Võimalikult soodsa vaheltkasuga muidugi. Aga hooldada tahtsid nad hoopis mullikaid ja selleks tuli pääseda loomasõitu, mis annaks

hea võimaluse lüüa mitu kärbest ühe hoobiga: jätaks nad ligi kuuks ajaks vabadeks vagunivangideks, laseks seejuures küllastumiseni lugeda ja üht-teist kirjutadagi, lubaks igal sekundil hädavajalikkude raha teenida, sest komandering jookseb ju magadeski. Loomareis avardaks silmaringi, pakuks uusi põnevaid muljeid, seiklusi ja tutvusi ning teeniks ühtlasi eesti punase tõukarja suurenevat kuulsust. Ja sellele eluliselt tähtsale reisile tuli pääseda võimalikult kiiresti.

Sel heinaritsikatest kihiseval augustiõhtul, kui horisondil pilvituv taevas kumas looja veereva Päikese armastusroosat, lonkis Kontus mahajäetud ja pooleldi lammutatud talu suunas. Laiaks uudismaaks kuivendatud lageda keskel ootasid lagunenuid hooned oma lõppu, aga inimkäsi ei kiirustanud veel tungalt läitma, et põllule jalgujäävaid lobudikke maha põletada. Vist juba tookord lonkides armastas Kontus seda üheksa kuu taha jäävat minevikku, mil sama rada, aga siis ikkagi üle hangede, sai ärklitoota kütteks mõnda kopsakamat planku lohistatud. Külmad jõulud — need tagasipöördumatud üksinduse pühad, mil ta loojarahutuses oma ärritust paarkümmend korda mõneks talvetankaks kirjutas, olid kehale kadunult, kuid hinge ja mälestust toitvalt ajakuristikku libisenud. Tankad jäid sahtlisse koltuma, aga need pikad õhtud, mil katusekambri koldekuma irvakil malmuksest madalale, väljasirutatud käe kõrgusele laele tantsiklema pääses ja ta ise pehmesse sohvaturka vajudes käsipõsakil kunsti hauduma sukeldus, olid talle üheksa kuud hiljem ses augustis lonkides kallid ja tagasiingatsetavad. Kuid alga ja literaat ei lasknud liigsel sentimendil rinnas miilata ja jälle revideeris ta neid laialilõhutud talukambreid, kuhu mõnelt poolt taevas läbi lae sisse valgus. Lisaks Kontusele oli külarahvas sealt kümneid kordi üle käinud ja laotus leotas võib-olla kusagil siiski veel kasutatavaid esemeid mädaks, roostesse ja hallitama. Kopitusehaisulises aidas ringi tuhnides tunnetas ta väikese leidmislootuse kõrval, et Eestimaal sureb tuhandeid seesuguseid ruume. Ja ennäe siiski! Ühe tigidaks repetanud kaltsunäru teistpidi pööranud, leidis Kontus selle näraka kiivuse kaisust tervelt neli tühja pudelit, mis talle videvikus tuhmi helgiga vastu naeratasid. Need hoolikalt üles korjanud, avastas ta mingilt sahvriiriulilt veel paar klaaspurki, täis nimetut muda, ning kui ta lävepaku kõrvalt kõigele lisaks veel Olav Duuni kaanteta «Olsøy poisid» leidis, oli Kontuse rõõm suurem, kui paar tuhat barrelit pumbanud naftašeigil. Ja olgugi et ta mäletas veel kilomeeter eemal teekraavi jäetud tühja veinipudelit, pöördus ta kohe ümber ja jõudis koos pimedusega tagasi ärklituppa.

Kääbas oli oma järjekordsel kirjutamispausil suitsunälga tundes asunud erakorralisele tegevusele — plotskiotstest plotski keeramisele, sest kõik kokkukorjatud konid olid juba plotskiteks muudetud. Muidugi tõusis sest suitsetamisest vahetevahel parasjagu pahandust. Näiteks mitu kultuurilehest väljalõigatud García Márquezi huvitavat intervjuujärge olid läbi Roberti kopsude ära tossanud. Aga see

oli alles tühiasi. Kääpa loojahajameelsus oli eluohtlikkegi olukordi tekitanud. Ükskord näiteks torkas ta kalorifeeri pistiku asemel hoopis ajalehtedel lebava spiraalkeetja vooluvõrku, ning kui poliitikaveerge neelavad leegid juba seinu hakkasid limpsima, juhtis Bakuninit uuriv Kontus temast kolm meetrit eemal memuaare kirjutava noore kirjaneme tähelepanu tekkivale tulekahjule, mille nad muidugi üheskoos mõne minutiga ära lämmatasid. Teinekord kaotas Kääbas alumise ukse võtme ja siis pidid nad redeli pealt verandaklaasid võimalikult väikeste kadudega puruks rutjuma. Ja polnud sel nipil häda midagi, kui ta enne Tartusse sissekirjutuse saamist paar päeva nagu nugis üles ja alla ronis. Siis aga said nad vanamehe käest uue võtme, kütsid sauna, võtsid õlut ja veidike koduveini, armastasid kolmekesi ning saatsid siis ajutiselt pesitsenud Ljuba õhtuse rongiga tagasipöördumata Emajõe Ateena mingisse restorani nõusid pesema. Kääbas aga hakkas kaheksa kahekümne võrguvooluga tühje raadiopatareisid laadima, et häält kuulda, aga tema eletrotehniline debiilsus kõrvetas kaitsekorgid läbi ning vanamehe mujal resideerimise tõttu ei pääsenud nad luku taha jäävale kilbile ligi ning pidasid seetõttu küllalt romantilisi küünlavalgusega videvikke. Nad keetsid kordamööda tulist sanga hoides leegikestel kanget teed ja arutasid hommikuni positiivse lõpmatuse võimalust igasuguses ajas, mis lõputult paisudes läheneb nullhetkele. Neis deliiriumtuliseis isehituvate abstraktsioonide dialoogides postuleerisid nad ka Maailma mudeli, mis väljendus ruumilis-spiraalse peegelsfäärse kerana, mis üheaegselt punktiks tõmbudes ja lõpmatuks paisudes tahab ennast peegeldades pahupidi pöörata. Tahe ise on meie jaoks aimatav, aga tunnetamatu, mis võib-olla ka teiselt poolt nullitagust negatiivset ilma pahupidi lõpmatusele ajab ja lähemale alghetkele kisub. Ses ühises määramatuses võiks peatuda aeg ja liikumine ning ruum kaotaks igasugused mõõdud. Taoline hüpoteesitsemine kestis tundide kaupa ja neid relatiivgeomeetrisi abstraktsioone ehtisid filosoofiast, ajaloost ja kunstist võetud meelelisemad seigad, otseselt inimkonda puutuvad mõttenarmad. Juureldes kahe või enama identse suletud süsteemi või organismi toimimise üheaegsuse võimalikkuse üle ja arutades ühe ja sama objekti või subjekti eri aegades olemise paralleelset eksisteerimisvõimalust, tulid nad järeldusele, et sündmused näiteks Pariisi metroos on ka nende eneste tegudest ja mõtetest kuigivõrd sõltuvad, kõik on kõiges, ja nad mõlemad tundsid, et kusagil on veel mõni Robert ja Kontus. Ainult nad pole veel kestvas minevikus ja juba toimivas tulevikus just päris nemad kah, vaid eksisteerivad veidi nihutatud vormides. Näiteks toodi Platon, peasekretär, päikesesüsteemist väljuja ja jaamaülema haned, kelledest üks ammu ilma poedi ja keemiku abiga pooltoorena nahka pandi. Aga selline iseenese õgimise kontseptsioon läheneb juba hullumeelsusele. Sääraste juttude levitamine võinuks nad mingi psühhopiilkonna ahingu otsa hukutada ja Staadioni tänavale vahingu alla kukutada. Tegelikult oli see Ülejõe asutus Kontusele rohkemgi kardetav kui kainerimadrats ja seal vahel külmalt matsuvad niisked käterätid. Oli ju Kontus enne

sõjaväge end ühte teise ravilasse sokutanud ja viibis seal lühemat aega koguni neli korda järjest, enne kui ta TT-püstoli ja miilitsa valve all läbi süüfilise kontrolli Tallinna Seewaldi üle viidi. Sealt aga lasti ta tänu ühe võõrkeele õpetaja visiidile uueks aastaks mõnepäevasele puhkusele, ilmse suunaga õpetajanna kaissu. Aga Kontus katkestas kohe haigla ja õpetajannaga kõik sidemed, kukkus provintsis jooma ja kolis pärast kaheaastast pidevat töökohtade vahetamist ja allilmas kooberdamist Tartusse üle. Ülikoolilinnas muutus ta periooditi vaata et karsklasekski ja kõndis nagu nuga mööda.

Viimasest koomast üle viie aasta hiljem, neil Kääpaga kooselamise kuudel pidas ta ennast veel küllaltki haigeaks, olgugi et viinakurat oli elujooksus juba seljataha jäetud. Ning psüühika korratuse pidev enesele teadvustamine oli ta juba üheksateistkümne-aastaselt tervenemise vaevarikkale teele juhtinud. Ausalt öeldes mängis vaim siin küllalt tähtsat rolli. See vaim aga pidi vahetevahel siiski lõõgastuma, enesest absurdsuste loopimisega, raske füüsilise tööga, naistega või alkoholiga oma pingelised edasimineked katkestama, mõtteelektri maha jahutama ning igal juhul pidi tihti nalja saama. Vastukaaluks olemise ülitõsidusele. Kui aga inimesel juba iseenese üle naermise omadus küljes, siis on ta harva vingus, kunstlikult sünge, nende maksahaige välimusega kunstnik olla tahtjate moodi, kes nagu krimpsus vahel «Werneris» maailma ja teisi loojaid kiruvad. Naerda võis peaaegu kõikide nähtuste üle, kuid ainult üks vähestest inimtegevuse aladest, mida nad kunagi labaselt, irooniaga või põlastavalt ei mõtestanud, oli kunst. Õigemini küll kirjandus, kuid see äraleierdatud sõna oligi Kontuse ja Kääpa jaoks kunst, mida nad hardunult teenisid ja uuendada püüdsid. Kunsti sulaseks olles võis kümme kuud mitte põrandat pesta, lasta toatemperatuur silmapesukausi külmumiseni langeda, magada linadeta, otsida taarat, käia paljajalu ja müüa raamatuidki. Ainult truult ja tuliselt pidi oma isandale pühendumata, muidu hakkas mingi vastik uss rinnas kohe õõnsust urgitsema ja selle hingenärimise eest polnud pääsu kuhugi mujale kui ainult loominguusse tagasi. Aga enne tühja paberilehe või toore teksti taha istumist tuli sageli mitmeid käike teha, sooritada igasuguseid abiliigutusi, osaleda energiat röövivates ettevõtmistes ning selle närvesööva sebumise tõttu ei suutnud nad, eriti Kontus, enam vajaliku sügavuse saamiseks keskenduda. Kontust segas teise looja lähedalolek ja kirjutamise katsed asendusid mõnigi kord nääklustega, rääkimata vihjetest ja torgetest. Isegi ühe verise kakluse olid nad aurustena maha pidanud.

Ka selsamal, ilusale pudelite leidmise õhtule järgnenud ööl puhkes neil äge vaidlus selle üle, kes hommikul kestad ära annab. Plass oli ju paari-kolme purgi ja väheste pudelite pärast, milledest mõned paistsid veel kahtlaselt mittevastuvõetava kujuga olevat, taarabab tammuda. Isegi häda andis häbeneneda ja sellepärast nad seal ärklitoas tingisidki. Kui aga Kontus Robertile ühe pudeli põhja kihina sadestunud kärbeste, moosi ja õli hangunud konglomeraati näitas ja sinna juurde veel oksendamishäälitsusi tegi, kapituleerus Robert selle

eluteatri naturalistliku etüüdikese ees. Poole ööni ajas Kontus «traktoriga» — kahest žiletiterast kombineeritud, hirmsasti voolu neelava kiirkeetjaga vett soojaks ja urgitses traadiga aastate eest surnud massakaid, et vastavalt kokkuleppele Robertile hommikul peegelpuhas kinnisvara realiseerimiseks üle anda. Sel ööl ei suutnud ta silmad enam aforisme seletada ja ta uinus hingepalsamita.

Ihurebiva äratuskella plärinaga sundisid nad endid pärast kolmeneljatunnist nägemusteta süvaund koos päikesetõusuga jalule. Robert korjas kestad kompaktseks kompsuks, et see bussirahvale närvekidistava kilinaga oma sisu ei reedaks. Kui nad üle hommikuse kõrrepõllu otse peatuse poole sammusid, seletas Kontus Robertile oma sisemist häält. Nimelt mingi vaist süstis temasse usku, et täna, just täna hommikul avaneb neile lõpuks loomasõitu saamise võimalus. See veendumus oli Kontuses nii tugev, et ta lausa korraldas oma mõttejõuga vagunite etteandmist. Ka Robert oli ta eneseusust nakatatud, ja umbses täiskiilutud bussis hoolikalt taarakompsu kilinat ennetades, noogutas ta kõikemõistva sõbrana.

Jõudnud linna, tormasid nad kiirkäigul otse kontorihoovi. Ja ennäe tõelisust! Muidugi hakkasid nad sõitu pääsema, sest otsustajad onud juba teadsid, mida rääkida. Kusagil raudteel tehti neile ammuoodatud manöövreid. Räägi sa siis veel, et sisemine hääl petlik on!

Kontusel ja Robertil läks igati kiireks. Loomade ja varustuse pealelaadimise päev on alati palju askeldust ja high nõudev, sadade toimingutega raskeim aktipäev. See on vana saaturitõde. Eriti kibedaks läheb aga just siis, kui oled ette valmistamata, asju pakkimata, sõpru hoiatamata, õieti magamata ja isegi hommikust hädataarat kopikateks realiseerimata oma passid raamatupidamisse andnud. Aga ikkagi kumab korisevas sisemuses mingi uus tegutsemistuli, keha on täis ärevust ja eesootava raske päeva sajad sekeldused muudab rõõmsaks kauge horisont — sõidu lõpp — kolme-nelja tuhande kilomeetri taha jääv unistuste raudteejaam.

Robert tormas otse üle plangu taarapunkti poole ja Kontus hakkas oma vigases vene keeles Olga ja Dimaga vestlema. Nad paistsid füüsiliselt küllalt usaldusväärsed ja vaatamata oma kogenematusesele sõidu asjus siiski lootustandvad. Kontus selgitas, et vastutaja, saaturikeeles lihtsalt vanem, on tema, Kontus, sest tema varasemaid sõite kontoris veel mäletati ja keegi lihtsalt pidi rohkem vastutust kandma ja dokumentide eest seisma.

Samal ajal aga venisid taara- ja vorstisabad nagu viiekümnendate aastate riigijuhi püksitraksid klassikalisest anekdoodist. Paarimehe kannatuse katkemise piiril potsatas Robert lõpuks verivorstide, batoonide ja petipakkide kandamiga otse üle plangu hoovi tagasi. Kontus oli Olga ja Dimaga jutud ladnasti ära tõnganud ja muidugi oli Robert sel ajal pool batoonu juba ära jõudnud õgida. Seda edasi järades pudistas ta ühest koos hommikupäikesega punastavast filoloogianäitsikust, kes talle seal inimahelas lausa silmarõõmuks seisnud. Peale tere olid

nad kohe kirjandusest rääkinud, vahetanud paar mõtet Jaan Oksast ja poliitilisest N. V-st, aga siis oli ennast preili ette sabasse poetanud Robertilt kõik kestad õnneks vastu võetud ja Robi ise sedamaid kauplusse edasi tuisanud. Pehmele batoonile verivorsti kõrvale haugates ja petti peale rüübates kugistas Kontuski, neelamise järel kiiruga päevakava pudistades. Isu oli neil tõesti hundi oma, viimasest kuivanud leivakannikast lahutas neid mitu ööpäeva ja nad hõõveldasid hoogsalt, toitu korralikult läbi mälumata, neelates vahetevahel nagu roomajad. Isegi natuke piinlik oli pärast sündpaastu nägijate silme all ropusti sööma hakata, kuid mingi totter korrektse vitsutamise reegel haihtus sedamaid ja nad kugistasid kompleksideta. Järades mäletasid nad halbu aegu. Polnud ju kaugel need märtsipäevad, mil koorikutes hanged ei andnud veel taararesultaate ja nädalane nälg ajas neid näguritena rongi kolmandal polutil jänest sõites mitmesaja kilomeetri taha Pihkvasse tuttava jõemadruse juurde priskeid pliine ja hapukapsaid nautima. Õnneks olid aga ajad muutuvad, keretäied küll endiselt kesised, aga sebimine seda enam meelt- ja kontimööda.

Tavaliselt pidid mitteprofessionaalsed saaturid baasis mõnerubla-lisi teopäevi igavlema, et nädala või paari pärast sõitusaamist õigustada. Sel hommikul aga ei lugenud enam miski. Nappe inimesi jagus siiski parajalt ning hoovi vuranud veoauto kassis linnalähedasse tõuloomade kokkuostu baasi kihutades olid nad Olgale enesestmõistetavalt kabiinikoha loovutanud. Kaugete maastike ootuses kihelesid nad parajalt kärsituks, aga varsti võisid nad kehadele töötades voli anda ja närvid lõõgastusid tegevuses. Järgnevatest töötundidest, kus isegi tossumehel polnud mahti suitsutundi pidada, ei taha saatur tagantjärele suurt rääkidagi. Laomehe käest hangud, labidad, joogitunnid, panged, obadused, köie, latid, kitlid, kummisaapad, kirve, isegi kangi, kaabitsad ja karvanühkimise harjad — ühesõnaga kogu inventari allkirja vastu välja võtnud, köie kümneteks juppideks raiunud, päitsed valmis sidunud, sõnnikus ringi tampinud, mullikad päitsestanud ja nad ükskaaval üle kaalu skotovoozi sikutanud, obadused vaguniseina peksnud, mitu koormat heinapalle veoautole ja sealt edasi platvormi ääres seisvaise vaguneisse laadinud, heinavirna lattidega toestanud, mullikad ja takkaotsa kogu krempli lõpuks veeremeisse paigutanud, jõudis koos õhtuvalgusega kätte ligi sajase avansisumma, töutunnistuste ja inimeste passidegi kätteandmise moment. Kontus oli kahe mehe eest väljas olnud, sest kihutas ju Robert nende residentsi tagasi, et ärklitoast hädavajalikud asjad ja mõned raamatud ära tuua. Viimased paberid raudteejaama kantseleis ära õiendanud, jõudsid nad toidupoest veel hunniku proviantti osta ja paari kohta helistada. Siis oldi omadega õhtul. Dima aga hakkas pimeduse varjus mööda salastatud monopolkasid kolistama, kardinatega varjatud aknakestele koputama ja ustele prõmmima, et hirmunult väljakobistavate eitede käest mõni poolteist kuni kaks korda kallim nui välja kaubelda. Järgnes transpordi korraldaja ja koostaja seespiline määrimine, et tupikus päev või poolgi edasi seistes aktipäevadele lisa võita. Kiiret polnud ju

kuhugi, aeg oli mullikate pealelaadimisega nende kasuks jooksma hakanud, templid komandeerimispubereil tööaja avanud.

Õine ešelon oli aga puruväsinud poeetidele kuuldamatult lõgisema hakanud. Äärelinna viimased tumedad majad libisesid tambureist eemale ja linnakuma kauges metsade taha. Läbi kuutolmus kilgendavate väljade sihtuval raudteel kasvatas rong kiirust, lohises siis kokku kolksudes läbi virvatulukestesse uinunud teivasjaamade, ning kui esimeste päikesekiirtega heintest jalulevirgunud Kontus jahmumisest toibudes oma pea vagunist välja pistis ja karge hommikutuul ta unist palet uhas, tundis ta edasiandmatut avarust enesest läbi voolamas. Minutite kaupa püüdis ta hääletult ja keeletult seda tunnet luuletada, aga sõnad vihisesid temast jälgi jätmata elektrina läbi, südamest särisesid nimetud meeleoluvälgud, kuid üht siiski tabatud püha sõna, mis tema kaootilistes hingeliigutustes teadvusse plahvatas, kandis Kontus palju aastaid oma aarete kambris. Mõnikord harva, üllatunud ilmel vaevu huuli liigutades kirjutab ta selle paberile: v a b a d u s.

MÄRT LUIGE

SÖRMUS

Kolmandat päeva olid kõvad tuuled puhunud, vesi oli tõusnud ja Leevi ei osanud ei endale ega teistele seletada, miks ta ikka veel siin viibis. Oleks ta kunstnik, võinuks ta maalida võrgukuuri, taustaks sel kevadel palju kannatada saanud liivaluited, kujutada jäist põhjatuult halli teras-helkiva hajuna, lisada optimismi, manades esile tuulte pöördumist, ja kirjeldada ehk juba homme saabuvat madalat õhurõhku kui tulevase meelteerksuse kirkast aimust. Aga aimust ei olnud, oli vaid tõusuvesi, kalad olid laiali läinud ja hing iseenesesse langenud. Oma noore ea kohta oli Leevil küllalt püsivust, see oli kasvanud ühes lapsepõlve tajumustega, maha surunud poisiea ekslevaid sööste ning tihti kuiva-tanud liig pulbitsema löövaid elumahlu.

Vaskplekist landilusikas läbis oma järjekordse trajektoori. Tehiskala ilmutas lausa sündsusetut erksust. Alludes vaid Markusele ja omamata iseseisvat loomust, oli ta ehk ainus olendeist ja asjust, kes tol hommikul pidevas optimismis liikus, tajumata endeid ja võib-olla ka minevikku mäletamata. Leevi lasi landil sügavust võtta. Sellest kohast siin oli ta eile leidnud padrunikesta. Kellele olid selles peitunud haavlid surma määranud? Kas peibutusvile peale kohale lennanud

veelind jõudis aimata hääle petlikkust? Teine maailm oli tema omasse tunginud nii lähedase tajumusega, et seda ei saanud uskuda. Leevi lähedalt polnud surm kunagi võtnud. Tema kunagisi tuttavaid, sõpru ja armastatuid oli vaid unustushõlma vajunud.

Siis see sündis. Ta kruvis ridva jätkudest lahti ja läks. Selle järve ääres oli vaid üks talu, seegi väike ja üllatavalt vilets maakonna kohta, mida ajast aega teistest rikkamaks peetud. Leevi tahtis varju, ta oli tüdinud tühipüügist, kõvadest tuultest. Teised, ta kaaslased, olid kusagil teisel pool järve, ehk otsivad nemadki praegu tubast olemist.

Leevi koputas. Uksele astus vana mees, väheldast kasvu, erksates silmades iseäralikku ironiat ja teravust kandes seiras ta tulijat. Kidakeelne see mees ei olnud. Peagi istusid nad toas, laual Leevi piiritusplasku; looduse külmus ja hingesööv rahutus, mis oli juba Leevi sisse tunginud, asendus viinasooja ja roiduva meelerahuga.

Jutt oli lõpuks tavaliselt tavatule kandunud. Eisenit lugenud olles mäletas Leevi legendi sellegi järve kohta. Vanamees kuulas. Ironia asendus vähehaaval kõikemõistva tõsidusega. Äkitselt tõusis vanamees lauast. Tagasi tulles oli tal käes mingi laegas ja veeklaas, ta võttis laekast väikese kotikese ja lihtsa hõbedaselt helkiva sõrmuse.

Nagu läbi une mäletas Leevi vanamehe edasisi toiminguid, mis sarnanesid mingi ususekti rituaaliga ja samas mõjusid oma lihtsa asjalikkusega kui keemiatunni katsed, mis pidid õigustama mõnd liigtuntud aksioomi. Leevil kästi mingil alusel seisvat tuhataolist ainet segada. «Kaks aastat olen ma seda surnuaiast kogunud,» meenus Leevile hiljem vanamehe öeldud lause, kuid sel hetkel allus Leevi käsule masinlikult. Tuha keskel seisis klaas veega, selle põhjas sõrmus. Seda hetke oli Leevi oma mõtetes hiljem tuhandeid kordi läbi elanud: vanamees suunas tema tähelepanu sõrmusele, äkki hakkasid selles vahetuma pildid. Jah, ta tundis neid sealt piltidelt, kõigi nendega oli ta . . . Ta ei kahelnud enam, asi toimus tõeluses. Halvad fotod, millel tuttavad, kuid vanemaks saanud inimesed tulid temani, äratasid mälu viimase kui sopi. «See on vaid lõbu,» oli vanamees oma lihtsas keeles öelnud, «tähtis on, et sõrmus ravib, et ta parandab.»

Hiljem sõpradega kokku saades ta vaikis. Kuid ikka enam arenesid temas mineviku dialoogid, solvumised, pettumused, rahuldamatus, uued leidmised ja hilisem kõige kättesaamatu suhtes ratsionaalne käitumine. Siiski, aeg oli see oma mälusalvest kustutada, saabuma pidi lubatud korrektuur. Aga mineviku kujud painasid teda, ta püüdis neid asendada. Ta ihkas jõuda sõrmuse saladuse jälile, jäädes seisma alles siis, kui puutub kokku tõelise, seletamatu ja kõikvõimsaga.

Möödus nädalaid. Leevi elas. Kohv pudenes lauale, kui ta uue kannutäie tõmbama pani, ja sigaretikonid kasvasid üle tuhatoosi. Sõbrad käisid tal külas ja vein voolas siis tuhmidesse klaasidesse. Ta luges ja ei salanudki, et sellest pole kasu. Mõtetes sorimine ei aidanud samuti, vaid hulk katkevaid mõttelõngu lendas tast läbi, saamata keha ja püsimata elus.

Ta jättis kõrvale psühhoanalüütikud. Lugeses utopiste, uurides *underground*-väljaandeid, kõrvale jätmata isegi Maarjamaa tõeproh-veteid, jõudis ta aega, kus maagia ja elektrotehnika samastusid. Hull-luna hakkas ta lugema televisiooni ajalugu ja sai teada, kuidas Baird kandis üle Malta risti kujutise. Mustvalged varjupildid olid need olnud, liikumatud ja hõredad, Ikonoskoopi polnud veel leitud, hull gee-nius oli teleprojektori küpsisekarbist ja valamust kontrueerinud. See oli olnud veel pooleldi maagia. Maagia, mis valmistas ette suure teaduse sünni. Leevi oli täppisteadustes täielik võhik. Jah, see tuhk võis seeleni sisaldada, sõrmus elektronkahuriks olla. Seostada sai asju, mida teati, see oli huvitav mäng, aga tõe temas polnud. Ruumi võis pidada Möbiuse leheks. Kõike võis pidada kõigeeks, sellest oli sündinud teadus, aga igal asjal oli oma number ja oma nimi, need olid olemas. Leevi õieti tahtiski oma mõtetesse uppuda. Hüpoteeside niidistikus võis lämbuda, aga ei pidanud endale tunnistama: need naised olid veel temas. Ta pidi neist vabanema. Teadmine oli maksnud hinge-rahku. Ta ootas lubatud korrektuuri. Kuid ei saanud stepihundilikult rahuldavat hetke: kõik tüdrukud on sinu. Teadvustamine oli kustuvad armid haavadeks muutnud. Varasest noorukieast kerkisid esile nimed, kujud, suhted. Kui tüdrukud olid teda ärritanud, oli ta end väsinuna tundnud. Hiljem, kui ta tugevamaks sai, oli ta neid ise ärritanud, ener-giat kogunud. Ausad naised, need, kes endaga magada lubasid ja seeläbi nii ennast kui teda kosutasid, tulid hiljem. Neid polnud ta sõr-musest näinud.

Ta oli seganud tuha ja siis olid nad sõrmusest temani paistnud: halvakvaliteediliste passifotode sarnased, siiski oli ta neid kõiki ära tundnud, kuigi näod olid vanemad ja väsinumad. Sellist asja ei tohtinud olla. Leemis rebenes sel hetkel midagi teravat, kui ta mõistis, et on võib-olla tuhandete salaniidikestega teiste külge aheldatud. Aga see oli vaid väline «lõbu», korrektuur pidi tulema, salaniidikesed lahti rebitama. Kas saab enese karmat vägivaldselt muuta, oli ta eneselt küsinud. Aga inimese loomus on selline, et nähes ühte imet, usub ta ka kohe teisesse. Siiski Leevi ei uskunud millessegi, alati oli ta hinges kandnud vaid oma mõtete varikujusid, kes käsutasid ja käskisid. Lee-vil oli oht haigeeks jääda.

Sügisel suurkoolis lobises ta liiga palju. Ta otsis inimesi silmadest, kõik ei saanud olla realistid. Teda hakati usaldama. Ta kuulis, kes kelle aurat näinud, keda vampiirluses süüdistatakse. Teda hakkasid tänaval tervitama mitmed okultistid, ta sõbrunes Astro-Hiro jüngri-tega.

Ühel päeval saabus Kesk-Eesti järveäärsesse külla grupp noori kunstnikke, luuletajaid ja kohvikuinimesi. Imet oli võimalik oma sil-maga vaadata. Peagi muutus väike majake igapäevaste väljasõitude sihtpunktiks. Leevit kui vahendajat polnud enam kellelegi tarvis.

Leevi ei tihanud küsida, kuidas teistele piltide nägemine mõjus. Ta ei saanud ennast paljastada, seepärast sundis ta end ikka ja jälle

vaid asja tehnilisest küljest huvituma. Ta luges «Vaimsuse ideoloogiat», Rudolf Steineri ja Blavatskaja töid. Luges ja hakkas enda arust mõistma palju seni veel lahendamatu. Ta uuris bioenergeetilisi sidemeid inimeste vahel. Arvas, et tegemist on kõrratava visuaalse telepaatemiga, välja peegelduse ekraniseerimisega. Aga samas loetud katkendid Hoffmannilt . . . Kõik see oli siiski huvitav ja peletas pilte, mis nüüd juba keskpäevaseski unelemises tavalised sürrealistlikud kujundid välja tõrjusid. Mineviku naised ei tohtinud teda valitseda, sõrmus pidi nende mõju hävitama.

Novembris sai ta teada, et too vanamees on surnud ja viinud hauda kaasa ka saladuse. Suurkoolis enam asjast ei räägitud. Leevi oli väsinud, ta loobus ning mälu kaitserefleks hakkas kogutut aegamisi kustutama. Kõik pidi saama tuhmunud unenäoks ja elu pidi oma pisiaskeldustega selle looduse omapärase lühise unustushõlma viima.

Leevi loomus oli kui ürgne vee-elukas. Talv muutis kõik vaid veelgi talumatumaks, kaanetas jääga ja oodatud korrektuur ei tulnud. Vaid hinge seni veel ülal kandvad sarikad määndusid üha rohkem, aga kestmist see ei seganud. Veel mõnes üksikus sõnas, silmavaates, kuulatud loengus või võõras korteris tundus midagi tuttavat, siis tuli maailm tema juurde nagu aknast või ahtakesest pilust. Tihti oli see vaid unenäomaailm, mis reaalsusest paralleele otsis. Tõeline nägemine oli alati väga väsitav. Vaatamine oli kutsunud esile püüu aimata järele tõde ja osatada enese haavu. Kas oli siit veel väljapääsu, kuid see on juba üks teine lugu: nõrga ja uudishimuliku hinge lõpliku purunemise kirjeldus.

VÄRVILISED Mustrid

Kui ma väike olin, pani mind tihti magama just vanaema. Tegelikult oli ta siis veel üsnagi noor, keskealine naine. Ta ei kandnud pearätti nagu raamatute vanaemad, mäletan ta huulepulka — musta plastmassitoru, millest pumati punane keel keerates välja ilmus, erksavärviline ja võib-olla juba siis maitsetu. Ja muinasjutte ei lugenud ta mulle kunagi. Takkajärgi tundub mulle, et ma neist eriti ei hoolinudki, vähemasti tol ajal. Siiski ei maksa teda tundetuses, fantaasia puuduses süüdistada. Sest oli üks, millest vanaema rääkida armastas, nimelt unenägudest. Ma ei tea, kas ta moonutas oma unenägusid mulle jutustades, kuid nad kõlasid äärmiselt sugestiivselt. Need olid nagu muinaslood, ja nagu muinasjutte räägitakse, nii jutustas ta mulle unenägudest just õhtuti, minu süngiveerel istudes. Vahel olid need üsna jubejad ja ma ei saanud tükil ajal und. Nendes olid peidus mingid täiskasvanute hirmud, mille sisu ma ei suutnud tabada, aga ekspressiivsus jõudis minuni. Võib-olla aitas kaasa ka vanaema täiesti ükskõikne, monotoonne jutustamisviis. Üks oli igatahes selge, vanaema ise ei kartnud. Hirm oli ainult minul. Ma ei tea, kas ta teadis seda, kasvatas mind meelega hirmus tumeda teadmatuse, teadvusetuse ees? Aga võib-olla

ta lihtsalt ei mõelnud, ei mõelnud üldse midagi. Kuid oli üks asi, üks seisund, mis vanaemale meeldis. Mul on nüüdki veel täpselt meeles, kuidas ta keset juttu äkki vakatas, pea vajus allapoole ja hetke pärast nõksatas uuesti üles. Sel hetkel oli vanaema malbe, võib-olla isegi salapärane, või oli see hämarus, mis ta nägu ehtis. Laps leiab tihti omapäraseid lahendusi, laps lahendab märkamatuks kõik, vähemalt enesele. Nõnda ma tõdesingi ilma kahtluseta, et vanaemal lihtsalt ununes jutujärg, et ta pidi mõne asja uuesti üle vaatama. Kus vanaema vaatamas käis, sellele ma vist ei mõelnud. Käis unenäos — see tundus loogilisena. Käis unenäos, tuli tagasi ja rääkis edasi. Kuid alati vanaema edasi ei jutustanud. Tüüpsituatsioon mu mälus näeb välja hoopis teistsugune: ta avab silmad, täiesti hallid silmad, vaatab mind ja küsib. Ei, ta ei küsi, ta lihtsalt nendib: «Eks ole ilusad mustrid.» Või ehk siiski küsib, suu naerul, pisut vandeseltslaslikult: «Kas ka sina näed neid ilusaid värve?» Ei, laps - mina ei näe neid, silmade sulgedes jääb vaid hall tühjus, võimalik, et ta ei oska vaadata. Vanaema oskab. See muudab ta ühtäkki autoriteetseks, vähemasti õhtuti. Päeval aga unub see, et vanaema näeb silmi sulgedes imelist kollast, rohelisti püramiide. Päeval võib vanaema naerdagi, sest päev on päev, värvid on isegi erksad ja ega laps-mina täpselt teagi, mida vanaema näeb. Geomeetrisi kujundeid ta vististi ei tunnegi ja värvideskaala on tema jaoks alles avardumas. Nii et püramiidid mõtlesin juurde juba mina — mina-prae-gune, mina-vanem, mina-mees. Kuid see on liialdus, mul pole sellist fantaasiat. Õigemini ei ole mul võimet valetada. See, mis mul on, on midagi hoopis muud, olen enesele seda verbaliseerinud mõttekeeli: kummaline sisemine tegelikkus. Jah, mu aju on võib-olla juba kahjustatud, aga geneetilised struktuurid, sünaptsid on informatsiooni säilitanud. Nii et kui ma nüüd silmad sulen, näen ma, ja mitte üksi püramiide. Ma olen oma vanaemast kaugemale jõudnud, rääkimata mina-lapsest, kes nüüd tihti minus on nurka surutud. Ainsasse halli nurka, aga temal on oma lõbud — ma arvan, et just tema mängib sinuga. See on vägagi tema moodi, kunagi irvitas ta vanaema üle. Päev on nüüd õhtuks saanud, mängud jätkuvad. Mäng sinuga on kurb, on traagiline, aga on ka meelelahutuslik. See on nagu see valge spiraal, mida ma suletud silmil näen, mis pöörleb sügaviku, tühjuse, eimillegi suunas. Spiraal, mis . . . segab . . . mõtlemist.

Ma avan aegamisi silmad, iiveldus annab järele, aga spiraal, nüüd juba nähtamatu, pöörleb edasi. Pöörleb minu sees ja ümber tema ja minu on tühjus. Ma ei julge ennast liigutada. Viimane, mis ma endast mäletan, on mõte vanaemast. Ma võin uuesti alustada: «Kui ma väike olin, pani mu tihti magama just vanaema.» Aga küsimus ei ole ju ühes vanas naises, tema geneetilisest pärandist. Aritmeetika näitab, et teda on minus üks neljandik. Küsimus on sinus, mina-laps, kes sinuga mängis, on saanud võidu, ta on saartud kõik võidud. Kas mina olen selles süüdi? Mina, mina, mina. Tegelikult olen ma süüdimatu. Kas ma tuln eile sinu juurde? Spiraal lisab kiirust. Kas ma tu-liin ei-lee sinu juur . . . Sind ei ole. Ma olen üksi. Alati, kui ma midagi ei mäleta,

asendab tühjuse miski muu. Vanaema, värvid, mis on sellel seost sinuga? Ma armastan sind, aga see, et mu sees miski peksleb, see on muust. Süda. Kassiahastus. Ma olen mees. Miski peksleb minus. Miski, mis oleks nagu elus.

Silmad harjuvad pimedusega. See on siiski sinu tuba. Sama riiul, sama kapp. Parfüümid. Aga lõhna ma ei taju. Sinu lõhna ma ei taju. Sa oled ära läinud. Või äkki eile õhtul... Võib-olla ma tapsin su. Kas ma olen selleks üldse võimeline. Mina-laps, kas tema on selleks võimeline: tapma sind ja teda. Sa oled rase. Kõik need kuud oled sa olnud rase. Sinu on laps, meie laps. Tunnen, kuidas nägu kattub higiga. Sind ei ole. Ma ei mäleta, kaua ma pole sind näinud, kaks-kolm päeva. Ja eile ma tulin ilmsesti sinu juurde. Nüüd tõusen ma püsti ja lähen sind otsima.

Tõstsin pea, spiraal muutus väiksemaks, tõmbus kokku, muutus valgeks tombuks mu sees. Siis nägin ma su juukseid. Juukseid kõigepealt. Järgmisena jõudis minuni su nägu. Traagiline kurbuseta nägu. Ma vaatasin peeglisse. Ja ma nägin, mida sa minuga teinud olid. Tursunud silmad, rangeks muutunud suujoon ja raseda naise ilus-inetu keha. Ja mina pidin sind otsima, sest mul ei olnud ükskõik, mis sinust saab. Ma olin väsinud, mul oli halb. Minu sees liigutas end laps. Ma surusin näo peeglisse, vajusin näoli kapile. Nüüd ei näinud ma ennast ega sind. Vaid laps, mul oli tunne, et niikui ma silmad avan, näen teda. See tähendas, et näen meid: sind ja mind. Näen meid natuurist välja tõmmatuna, ümber pimedus. Ei mingit maastikku. Ometi armastan ma nii väga maastikke. Kui ma väike tüdruk olin... Mäletan, et olime isaga järve ääres. Järvel olid väga järsud kaldad. Siis sa vaatasid... Sina... Jah, isa asemel oled sina, ma ei saa sinna midagi parata. Minu olukorras peab olema rahulik. Mul on veel väga vähe kannatada. Varsti on meid kaks... kolm. Me oleme üks, me läheme järve äärde... Aga praegu pean ma alanduma. Tahan sind näha vaid selleks, et sulle öelda, kuidas sa oled mind alandanud. Ma valin telefoninumbreid, telefon on siinsamas. Peegli keeran ma teistpidi, otsekui peites oma nägu nende eest, kellele helistan. Ma helistan kõikidele su sõpradele, kallimatele. Ma ütlen neile, et ma vihkan sind, et palun tule, ma vihkan sind.

Telefonis on kinnine toon. Kellega sa võiksid praegu vestelda — sinu olukorras ja öösel. Sellele on omajagu jube mõelda. Ma sulgen silmad. Ees vahelduvad maastikud: kollased väljad, erkrohelist jões. Loendan, jõgesid on täpselt seitse. Kuid sel pole mingit tähtsust, sest kui ma silmad avan, jääb vaid meeletu spiraal, mis minus keerleb ja mu lõpuks endasse mässib. Mina-laps tõuseb irvitades hallist nurgast. Ta astub kellegi juurde. Keegi lahkub. Aina kiiremalt pöörlev spiraal neelab ta endasse.

Äkki ma kainen. Mind haarab rahu. Ma võtan puhvetkapilt valge lehe ja kirjutan: «Ma pole oma vanemaid kunagi näinud. Mu ema suri mind sünnitades. Ta oli liialt kurnatud, et elu andes ise ellu jääda. Isa olevat surnud paar nädalat varem alkoholimürgitusse. Ma

ei tea muud, kui et ta sarnanes minu ema poolt vanaisaga. Mind kasvas isapoolne vanaema. Oma lapsepõlvest ma suurt ei mäleta. Mäletan vaid, et tihti enne uinumist rääkis vanaema mulle oma unenägudest. Nüüd on temagi surnud. Vahel püüan teda meenutada, kuid ei suuda. Olen püüdnud silme ette manada ka oma ema ja isa, kuid mul pole fantaasiat. Silme ette ilmuvad ainult värvilised mustrid. Niipalju endast Sinule, mu kallis.» Murran paberi kokku ja panen ümbrikusse. Hetke püüan sind ette kujutada sinu praeguses olukorras. Siis tõstan pilgu ja vaatan peeglisse.

PRANTSUSE BUKETT

Tõlkinud Hasso Krull

CHARLES-MARIE-RENÉ LECONTE DE LISLE

Jaaguar

Järskude nõlvade kauge kardina taha
vahuse voona kõik valgus vajuvat näib;
läbi pampade, kus end varjud laotavad maha,
üks ähmane värin õhtuvärskuses käib.

Soodes, kus roogusid turritamas on rohkeid,
liivadel, tihedais padrikuis, kaljude peal
korratult kohub nüüd jõe hüljatusohkeid,
mille sarnaseid päike ei kuuleks eal.

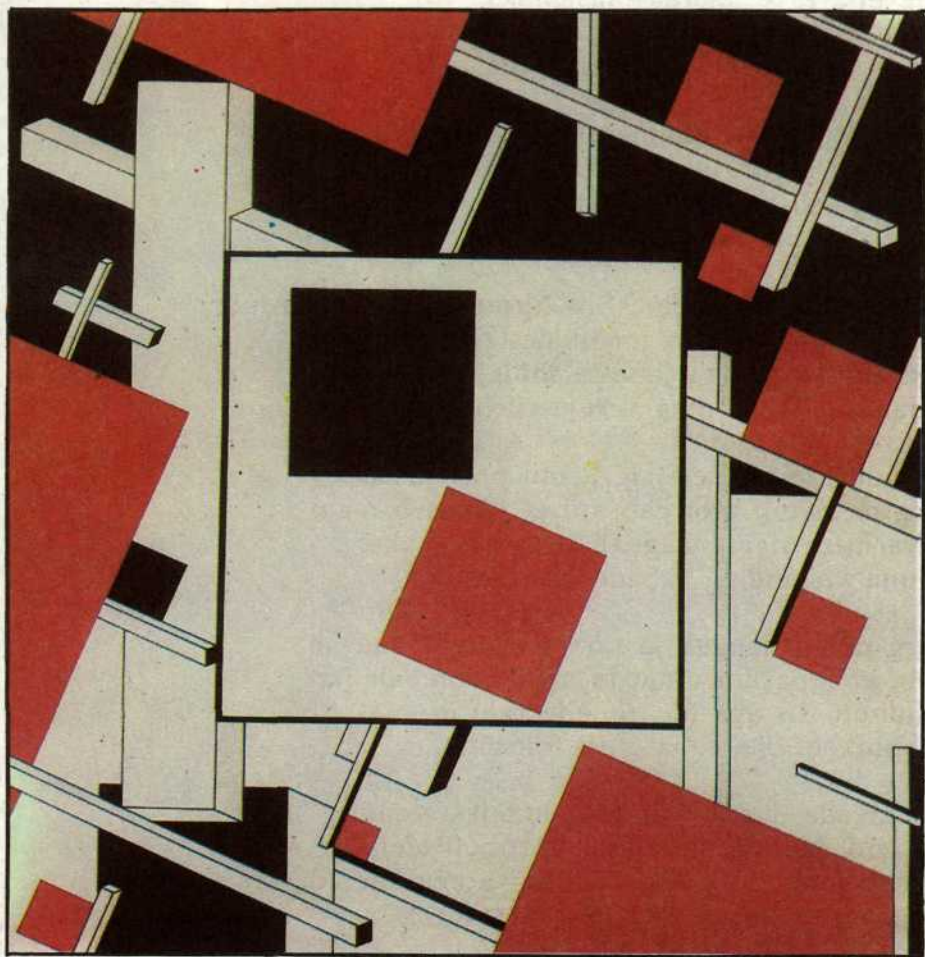
Kuu, kui ta särama lööb kesk aurusid valgeid
jõemuda kohal, mis tuhmil mulinal keeb,
läbi okste saates kiirtevihkusi kalgeid
helkivaks kaimaneil krobedad seljad teeb.

Piki kallast mõni nendest veab konksus reisi
ning nälgas lõgistab terasest lõualuid;
kui korpas koorega tüvesid näha võib teisi
maas lebamas, tuule käes praakil hoides suid.

Mahagonivõras ussina tõmbund kerra
sel tunnil, pool-kinni silm ja õieli koon,
kauni karvaga kütt nuhutab tuule perra,
haistes, et see elus liha lõhna on toond.

Leonhard Lapin.
«Moodne masinkunst. Picasso».
Tušš, gvašš. 1976.

Leonhard Lapin.
«Moodne masinkunst. Lissitsky».
Tušš, guašš. 1976.

Oma küüsi-hambaid ta ihub taparetkeks,
tagajalgade pääl, pingul musklites puus;
üle parra vilksab keel roosakas hetkeks;
siis koort kisub puu päält ja närib seda suus.

Teokarbina kokku rullib ta nõtke saba
ning piki tüve lajatab piitsaplaks;
siis toetab pea vastu käpa tugevat laba
õrnalt mõmisedes, just nagu suigataks.

Äkki ent kivina liikumatuks ta kangub,
okste ligi liibub ja püsib täitsa vait:
puhkides sõõrmetest auru, väljale vangub
kõrgesarviline pampade härjarait.

Kolm sammu see teeb. Siis hirmust paigale tardub:
mustast võrast, mida möödudes riivas vist,
kaks tulist silma ta jäisesse ihhu haardub,
ahhaadi-, kulla- ning veregi-viirulist.

Jahmudes, tuikudes jalgel, mil pole jaksu,
härg meeletult mõirgab, nii et kõmiseb maa;
ja varitsuspaigast jaaguar kesk oksa pakse
vibuna vallandub, rabades saagiks ta.

Härg põlvili langeb ja sarved maasse kaevab,
näib, et juba murdnud ta ongi hoop salalik;
hullunult siis aga üle väljade raevab,
mil piire ei ole, seljas rusk ratsanik.

Üle liivade, mis on tuulega luiteiks aetud,
läbi soo, kaljude, põõsaste, mis neil teel,
sööstab joobunult üks, sõge ja verega kaetud,
teine ent ta külge ikka needitud veel.

Sinna süsimusta, hangund ruumi nad kaovad
ning horisont üha taganeb nende ees;
aeg-ajalt tungivad läbi ja kuhugi vaovad
veel tumedad mõirged säääl öö ja surma sees.

Kuupaiste

Tohutu hall meri jäänd vakka;
asjata piirleb silm ta peal.
Miski ei kao, ei peale hakka:
ei ole päev, ei öögi seal.

Ei ole ülal ühtki tähte,
all vahust lainesagarat.
Ei helgust, hämarust; ei nähta
miskit kustuvat, süttivat.

Pringleist, delfiinidest ei kippu,
vaikind ka tormilinnu hüüd.
Jäänd üksinduste kohal rippu
tuhm ja sügav igavus nüüd.

Ei häält, ei tuuleõhku haista.
Kui kõigub laevakere rask,
on läiketa veest vaevu paista
tema libeda külje vask;

ning vahtkond, kanapuuriesist
pidi uniselt liikumas,
näeb üksi mõõnalaineid vesist
tõusmas, laskumas, kiikumas.

Idast ent valget valgust kihkab,
mis kui tuhk läbi liniku
imepeenikesena pihkab
ja silmapiiril ongi ju.

See supleb vees, pihustub, hajub,
puhkeb särama kõikjale,
kerkib, keerleb õhus ja vajub
lüüme uduna üle vee.

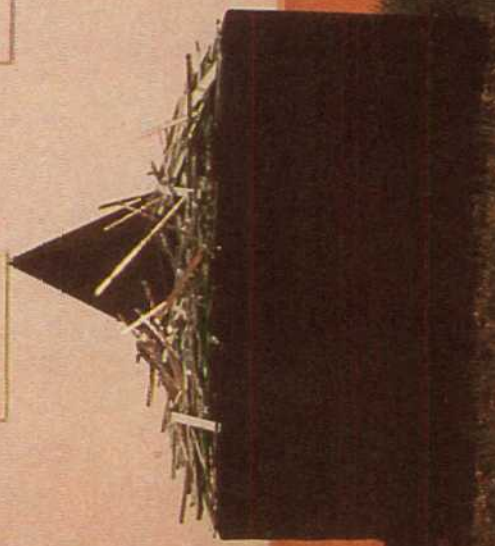
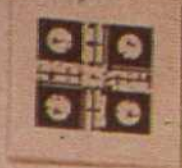
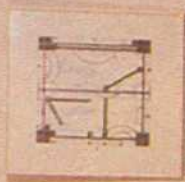
Kahkjas tulekiir kallast puutub,
meri avab end äkitselt
ning taeva, mis pärlhalliks muutub,
kuu nüüd tõusebki aeglaselt.

JOSÉ MARIA DE HEREDIA **Korallrahu**

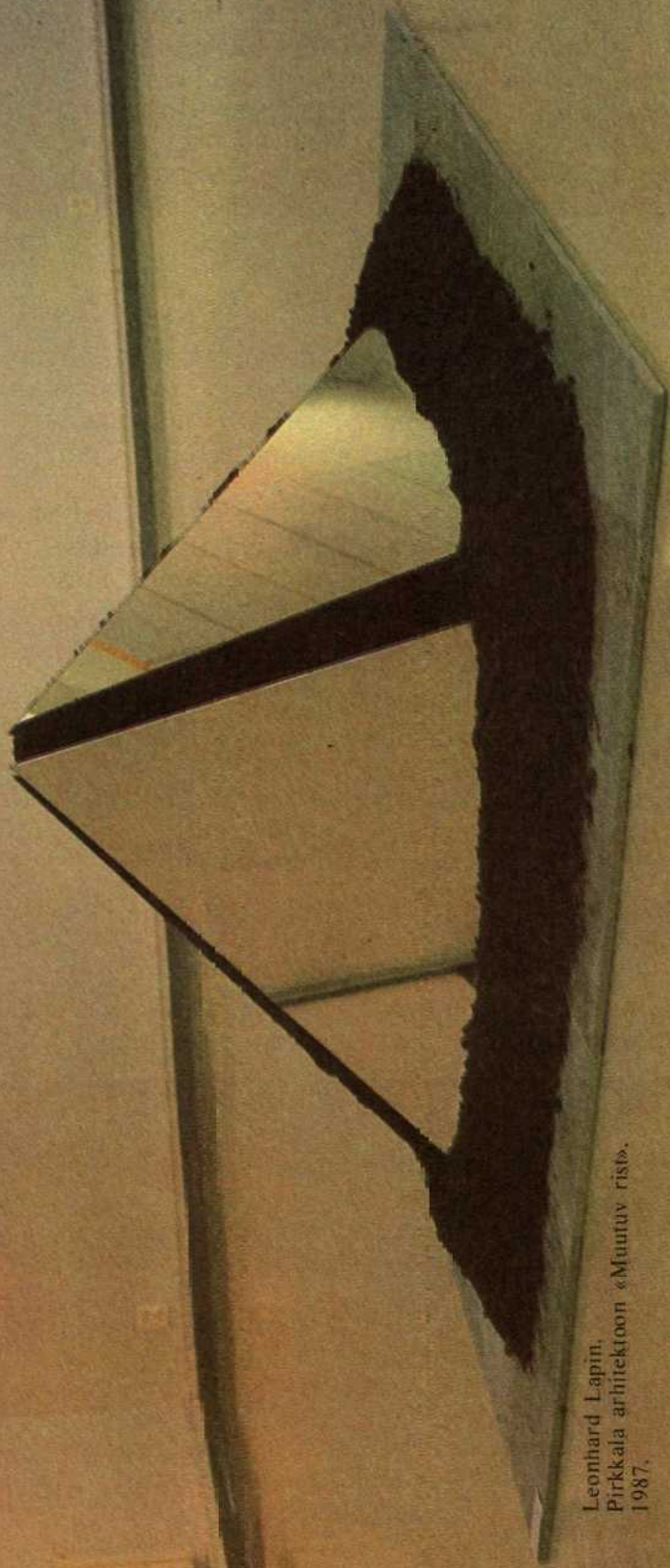
Päikene mere all, jumalik koiduvalgus
leigeid sügavusi uhtudes kiirtevoos
abessiinia korallmetsa tungib, kus koos
on õitseva looma ja elus taime algus.

Ja kõik see, mis jood või sool on värvunud ära,
merisiilid, samblad, vetikad, anemoon,
katab purpuriga, mil hunnitu mustrijoon,
madrepoorpõhja, nii tal andes sünge sära.

工
圖
圖
圖
圖
圖
圖
圖

Leonhard Lapin.
«Ötise arhitektsoon».
Seisund I.
1983.

Leonhard Lapin,
Pirkkala arhitekttoon «Muutuv rist»,
1987.

Soomusrüüs, mille helk emaili varjutab,
üks suur kala vahel võrade aerutab;
läbipaistvas vees hooletu olla julgeb;

äkki ent tuld lööb ta uim ja kiireneb käik
ning läbi kristalli, mis sinine, morn ja jäik,
üks pärlmutterkuldne, smaragdne värin kulgeb.

Email

Too siia nüüd lamp. Plaat on kuum ja lõõmab ahi.
Kui hõõgub metallpind sul muudetud vormikaks,
siis kinnitab tule pääl pigmendimass paks
kiirgava pulbri, kus sees käis su pintslitahi.

Ütle, ons prints, tark või armunu see, kel palgel
pärg, mille sa annad, kord levitab jahedust?
Ehk imeväel teha võid, et taevakumm must
merihobu näitaks või hüdrat tagajalgel?

Ei. Kerale, mille pind kui helkiv safiir,
sinu käe alt ilmub pigem võitlev Oviir,
Thalestris, Bradamante, Aude või Penthesilea.

Ning et jubedam veel näiks uhke ilu tal,
lendkoletisega ehid ta blondi pea
ja lööd rinna kummi kuldse polüübi all.

Flööt

Õhtu. Üle lendab tuviparv taeva pääl.
Oo karjus, võlumaks armunut palavikus
pole miski etem vileloost videvikus,
kui roost seda saadab allika karge hääl.

Pehme rohi on siin plataani varju all,
kus heitsime maha. Las noori pungi näsib
su kits ning kaljudel turnib, kuni väsib,
kuulmata, et kutsub nisast võõrutet tall.

Seitse surmaputke vart, mil erinev pikkus,
vaha liitis flöödikaks ning ta taltsas kirglikkus
nüüd nuuksub, hõiskab või oigab, kuis soovin just.

Tule. Õpid kunsti meilt, mis Sileeni vääris
ja tõrve kaudu su ohked täis armastust
haihtuvad, kooskõlla sulades atmosfääris.

Meretuul

Lilled röövind on talv nõmmelt ja peenardest.
Kõik surnud. Kaljul, kus kivid üksluiselt hallid
ja üha murduvad Atlandi lainevallid,
jäänd viimsel emakal rippu närb õilmekest.

Ning ometi hoovab minuni üle vee
meretuule sees üks lõhn, mis südame täidab
nii leigest voolust, et joobumuse mus läidab;
see kummaline hõng, kust küll pärit on see?

Ah! Tunnen ta ära. Siit kolm tuhat on ljöösid
paika lääne pool, kus keset kuumi öösid
Ehatähe lõõmast Antillid minestand;

ning sel rahnul, pekstul kõmri vetevoost laiast,
ma sisse hingasin tuult, mida lõhnastand
mõne õie aroom sealt Ameerika aiast.

THÉOPHILE GAUTIER

Nereiidid

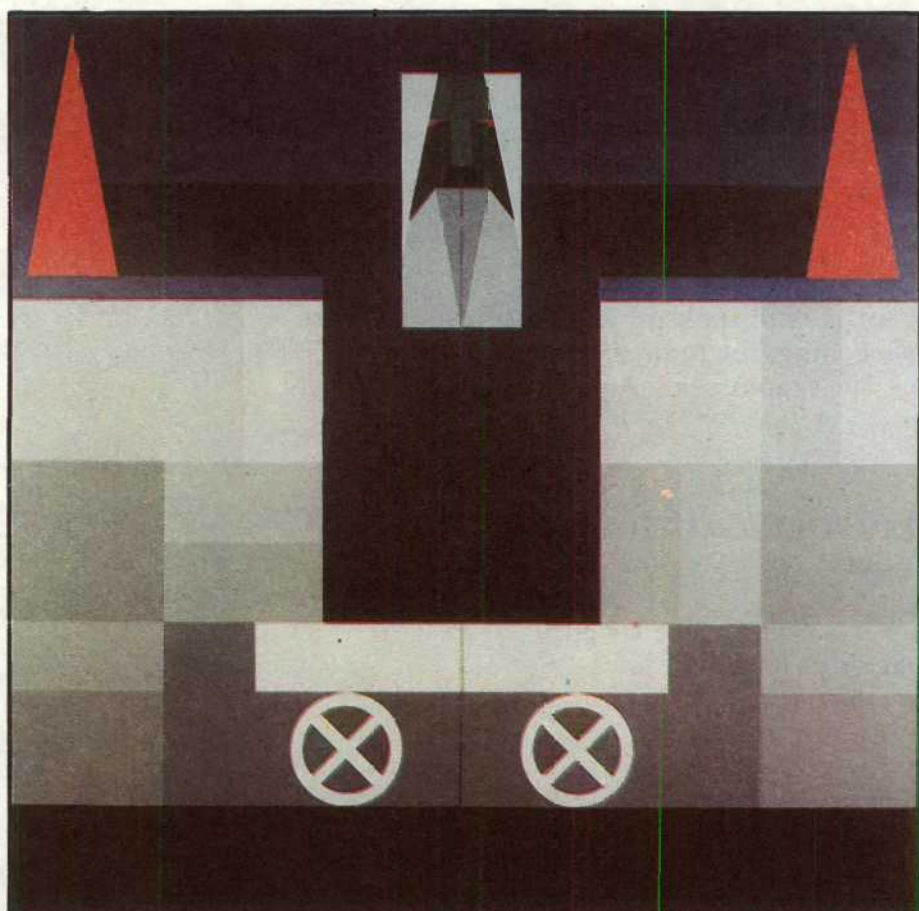
Üks kentsakas akvarell ripub
üleval minu töötoas siin —
Kniatowskilt, kel' ikka kipub
rütmiga tülitsema riim.

Vahu peal, mis kui valge narmas
mantlil rohekast mereveest,
huljub kolm nümfi — lilleparmas
troostita sügavike seest.

Otsekui uppund liiliaid meri,
hõberullina veeremas,
hüpitab nende kauneid kehi,
tantsitab, vette kastab taas.

Plettind kuldjuuksed nende päadel
soenguks sedred ja pilliroog,
sest on nondel koketseil feedel
ehtelaekaks ju merevoog.

Pärlkarp, kõik aarded andes ära,
heledaid tähtkujusid loob
nende rinnal, kuhu veel sära
lainepritsegi lisaks toob.

Leonhard Lapin.
«Kalevi kojutulek». Keskosa triptühhonist.
Õli, 1987.

Leonhard Lapin.
«Amor ja Psyche I». Öli.
1986.

On triitonid käe ümber piha
neil pannud — sinnamaani just
valgena kiirgab nende keha
all juuste kuldset rohelust.

Sest et sinivees allpool naba
valevus sültja lainena
tardub: rümba lõpetab saba
pool-kala ning pool-naisena.

Kuid kes neist uimedest veel küsib
ja soomustestki nimmetel,
kui pilk tal vandlist õlul püsib,
mida lihvib vee suudlus hell?

Horisondile — lahutades
jälle tõeluse muinasloost —
ilmub laev, nõnda kohutades,
et tantsurühm pudeneb koost.

Mastis kannab ta trikoloori;
korsten üha öögib suitsu vaid;
vesiratta lärm nümfe noori
sunnib sukelduma jalamaid.

Eks nad kartmatult lippaks järgi
trireemile Egeuse päält —
delfiinid, tõstes laudjaid märgi,
siis ootaks Arioni häält.

Ent steam-boat — kui Vulcanus Veenust —
ratastega ju peksaks neid,
piitsutaks palge kaunist peenust,
vigastaks paljaid jäsemeid.

Hüvasti, haprad müüdiained!
Aurik möödub ja ulapal,
kus taas vabalt jooksevad lained,
näha vaid pringli kukerpall.

JÄRELMÄRKUS

Hasso Krull

Kolm luuletajat, keda eelolev väike põimik tutvustab, esindavad nn Parnassi koolkonda XIX saj prantsuse luules, mida meil vähe tuntakse, millel aga siiski on teatav geneetiline seos eesti luulega eriti arbujaate, vähem Marie Underi loomingu kaudu. Kõrge vorminõudlikkus ja tunnete vaoshoitus on omadused, mida kõige sagedamini «parnaslikeks» peetakse; sellega kaasaskäiv andumus luule ja kunstnik-käsitöölise enesedistsipliin jäävad aga tihti tähelepanust kõrvale (sest on vähem sportlikud, vähem mõistetavad). Oma kodumaal ei ole nende vastu sõjajärgsel ajal enam kuivigõrd huvi tuntud ja uemates luuleantoloogiates ei mainita nende nimesid enam saatesõnadetski mitte (kõige uuemaid pole tõlkija küll näinud) — mis aga sugugi ei tähenda, et meigi neid ignoreerima peaksime. Ei ole ju näiteks Vana-Kreeka klassikatki tema kuulsusrikka retseptisiooniloo vältel kunagi niivõrd ülistatud Kreekas eneses kui mujal; seetõttu oli ka võimalik, et mõeldud sajal Kreeka rahvusliku taaskäimise ajal muistse kultuuri aussetõstmisel toetuti just parnaslaste autoriteedile. Nii võib parnasliku luule tundmine kui mitte muud, siis vähemasti aidata meil paremini mõista meie oma kunstluule minevikku. Kuid miks ei võiks ka mõni uuem luuletaja nüüdsel modernismist väsinud ajal nondelt — üldsegi mitte ammustelt ja kaugelt — meistritelt eeskujude ja impulsse saada!

Oma eelkäijaks ja esimeseks parnaslasteks pidasid parnaslased ise THÉOPHILE GAUTIER'd (1811—1872), Hugo ja Musset' veidi nooremat eakaaslast. Juba enne oma esimese kogu «Luuletused», 1830) avaldamist oli ta Hugo «Hernani» etenduste «lahingutes» furoori tekitanud kirsspunast vesti, merirohelisi tumedate atlasspoortidega pükse ja pähkelpruuni palitit kandes. (Veelgi varem, enne luuletajakutsumuse valimist, õppis ta muide maalimist.) Kogu kirjanikukarjääri vältel oli ta jätkuvalt väga viljakas, kirjutades ja avaldades peale luuletuste, romaanide ja jutustuste veel hulgaliselt teatri- ja kunstikriitikat ning reisikirju. Peateoseks on tal siiski luulekogu «Emailid ja kameed» (1851), mida Gautier veel kõrges eas üha täiendas ja viimistles, saades nõnda kunstnik-käsitöölise eeskujuks *par excellence*.

Gautier' esteetilised vaated olid kogu sajandi teise poole vältel väga mõjukad. Charles Baudelaire kõnetas teda üksnes kui õpetajat (*Maître*) veel ka siis, kui Gautier ise teda juba enesest suuremakski luule-

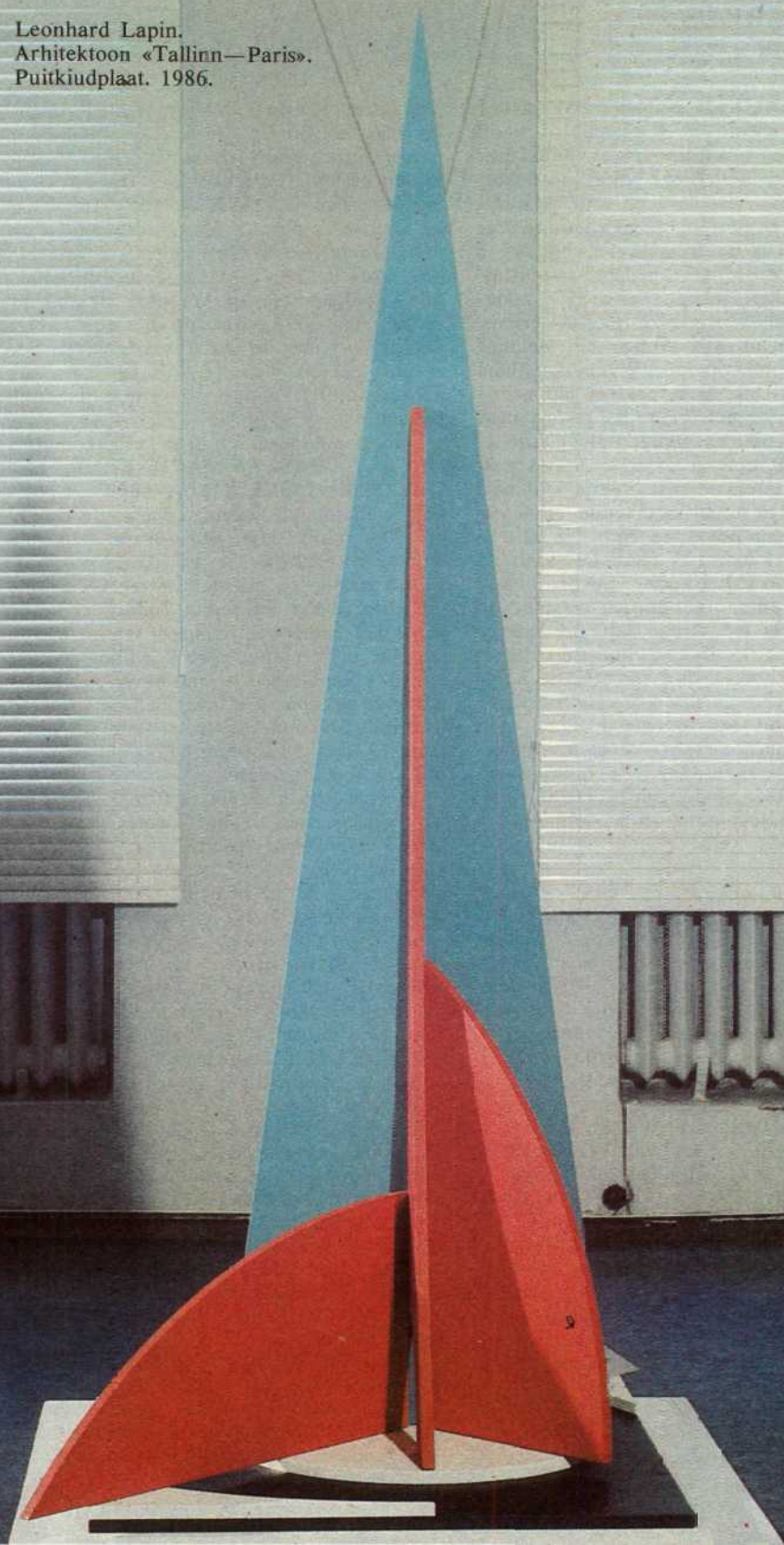
geeniuseks tunnistas. Võime Wilde'i romaanis jälgida Dorian Grayd kriisihommikul pärast sõbra tapmist lehitsemas tema «Emailid ja kameedid» (Oscar Wilde. Dorian Gray portree. Tallinn, 1972, lk 166—168). On ju Gautier'd peetud üheks loosungi «*l'art pour l'art*» — «kunst kunsti pärast» — peamiseks lansseerijaks. Eessõnas esikromaanile «*Mademoiselle de Maupin*» kirjutab ta: «Kõik, mis on kasulik, on inetu... kõige kasulikum ruum on igas majas peldik.» See eessõna tekitas oma ilmumisajal skandaali: noorest autorist vaimustus äärmuste-romantik Balzac.

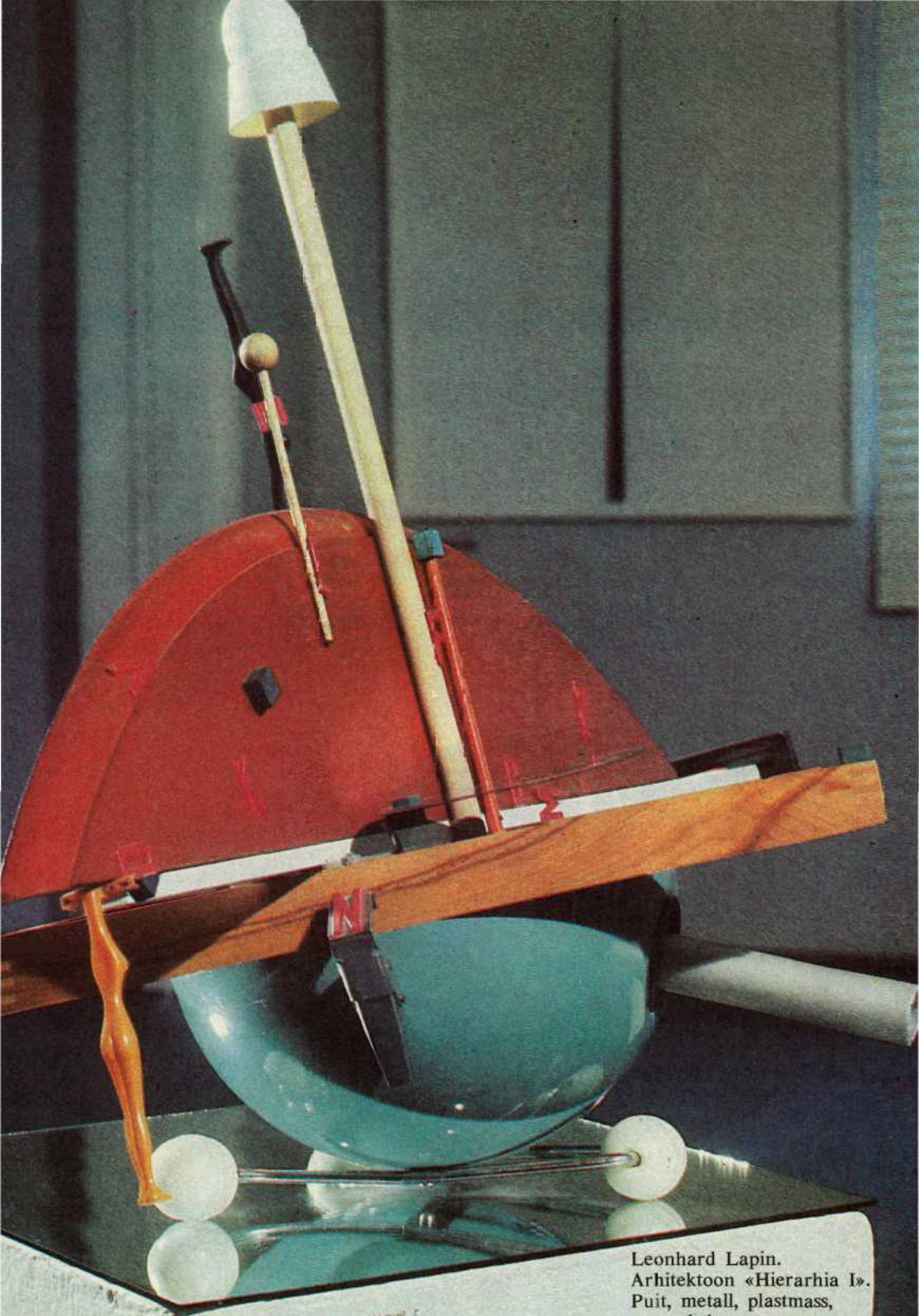
Koolkonna tegelik juht ja kokkukoondaja oli aga CHARLES-MARIE-RENÉ LECONTE de LISLE (1818—1894). Lapsepõlv möödus tal karmi koduse distsipliini all (isa tahtis poja peal järele proovida Rousseau «*Émile*»-i) kasvatuslikke teooriaid). Pärast hariduse omandamist reisib Leconte de Lisle jällegi isa soovil Indias, et saada ärialaseid kogemusi. Ärimeest temast aga ei saanud ju, kaotanud perekondliku toetuse pärast kreoolidepoolse õnnitluskirja algatamist rahvaesindajatele orjapidamisse kaotamise puhul kolooniates (tema vend oli planetaator), veetis Leconte de Lisle suurema osa oma elust vaesuses.

Leconte de Lisle'i kirjanduslikud vaated olid ekstreemsed. Tema meelest esindasid üksnes Homeros, Aischylos ja Sophokles poeesiat täies elujõus; pärast neid oli vaid mandumine ja barbaarsus. Tulevat tagasi pöörduda «klassikalise ja romantilise liikumise» juurde, et luule taas jõuaks inimhingeni. Seepärast alustas Leconte de Lisle 1860ndatel, pärast oma esimeste luulekogude ilmumist, innukat tõlketööd, mis kestis 1880ndate keskpaigani; järgimööda tulid tema sulest Theokritos, anakreontika, «Ilias» ja «Odysseia», Hesiodos ning orfilised hümnid, Aischylose, Horatiuse, Sophoklese ja Euripidese teosed. Leconte de Lisle tõlkis kreeka teksti täiesti tähttäheleiselt, et algsest värvikusest ei läheks midagi kaduma. Tõlked tõidki talle rohkesti kuulsust, enamgi veel kui luuletused; ebaõiglaselt eelarvamuslik suhtumine püsis kaua aega üksnes uudset, kreekapärasemalt transkribeeritud pärisnimekuju tõe (Achilleus nt prantsuse keeles traditsiooniliselt on *Achille*, Leconte de Lisle'il aga *Akhilleus*).

Samavõrd kui ta kirjanduslik töö tõmbas aga Leconte de Lisle noori parnaslasi ligi nende loomingu vahetu hindajana ja õpetajana. Iga nädal kogunes hulk luuletajaid tema viletsasse korterisse Invaliidide kvar-

Leonhard Lapin.
Arhitekttoon «Tallinn—Paris».
Puitkiudplaat. 1986.

Leonhard Lapin.
Arhitektoon «Hierarhia I».
Puit, metall, plastmass,
esemed, kanamuna.
1987.

ИЕРАРХИЯ I
1987

talis; tuli hanereas üles ronida kitsast trepist, misjärel uksele tervitas saabujaid meister ise. Siin käisid José-Maria de Heredia, Catulle Mendés, Sully Prudhomme, Villiers de L'Isle-Adam, Paul Verlaine, Anatole France, Stéphane Mallarmé jpt. Igaüks põles soovist esitada oma viimaseid luuletusi, kuid seda ei saanud teha vältimatu hirmuväärinata: kogu aeg vilksas lugeja pilk salamahti sinnapoole, kust teda jälgisid «suure kohtuniku» monokkel ja karmilt kokkupigistatud huuled (Louis-Xavier de Ricard'i mälestustest).

Üks nende «parnassi õhtute» sagedamaid külalisi ja Leconte de Lisle'i intiimsemaid sõpru oligi temast kakskümmend aastat noorem JOSÉ MARIA de HEREDIA (1842—1905). Heredia põlvnes neist kuulsatest konkistadooridest, kes koloniseerisid Uut Maailma (üks ta vaarisid oli Cortési kaaslane) ja tema ainsas luulekogus «Trofeed» (1893) ongi vallutajate-teema muude ajalooliste teemade seas üks domineerivamaid. Heredia esindas õpetlaslikku, arhiivdokumentides tuhnivat luuletajatüüpi; temast leiti, et ta on sonetivormi prantsuse keeles täiusele viinud ja ühtlasi hakanud seda rakendama hoopis uuteks otstarveteks. «Iga tema sonett nõuab pikka ettevalmistusaega; kuude viisi pidi poeet elama maal, ajas ja ümbruses, mida taaselustavad need kaks nelikut ja kaks tertsetti» (Jules Lemaître). «Ikka jäi ta erudiidimemuaaride, haruldaste brošüüride, vähetuntud kommentaaride suureks lugejaks . . . Filoloogია triumfid äratasid temas imetlust. Ta nägi, kuid mineviku sügavused nõiduslikult särava löid nende eriteaduste valguses, mida labane igapäevast põlgab, neist midagi teadmata, mis aga vähemusele on hinnalisteks laternateks: arheoloogia, epigraafia, diplomaatia. Ta mõistis, et kirjanduse ülesanne ja heategev eesmärk on eelkõige avada publiku jaoks need varjatud aarded ja tuua kõikidele kättesaadavasse valda see, mis varem oli vaid mõnede armukadedate spetsialistide ainuomand» (Gaston Dechamps).

Heredia kehastabki kõige äärmuslikumalt parnaslaste peentöölikku kalduvust. «Trofeed», mille ilmumisel Heredia oli juba viiskümmend üks aastat vana, mõlkusid tal ometigi meeles juba kahekümneaastasena: tollal oli kavatsitava luulekogu pealkirjaks «Tulililled» ja selle nimisonettki oli juba valmis (küll tugevasti muudetuna on see sonett hiljem ka «Trofeede» koosseisu võetud). Sellest filoloogilisest juveliirsusest säilib tolles paraku ainult kahvatu varj; neljakordsete riimide semantiline seotus ei ole teistsuguses keeles millegagi jäljendatav.

Vahest kõige hõlpsam ongi paari luuletusega esindada Leconte de Lisle'i loomingut, mis kogu temaatilise rikkuse juures on sisuliselt ometi küllalt monotoonne. Mõrvarlikkus ja kuuatõus näivadki olevat põhilised hingeelulised dominandid, mille vahel tema luulesilm ostsilleerib (seda ka luuletustes, mis inspireeruvad hoopis keskpäevast või india vedahümnidest). Hilisematest parnaslastest hoopis erineva, pigem sümbolistidele läheneva maailmatunnetusega oli aga Gautier; tema androgüünsus- ja vastavuste-kujutelmad vääriskid tõlkija meelest rohkem tutvustamist.

Gautier' juures, kes noorena oli päris romantik, tekib varem või hiljem ikka seegi küsimus: kuidas õieti juhtub, et tundelisest, hoolimatust, avantüristlikust romantismist võrsub vaashoitud ja selgelt-piiritlev, klassikalambeline parnass? Sellele on vastanud luuletaja, keda on peetud kogu prantsuse revolutsioonijärgse luule arengutee — romantism-parnass-sümbolism — lõpuleviijaks: Paul Valéry essees «Kirjandusest»:

«Erinevus klassikute ja romantikute vahel on päris lihtne: ühed on oma ameti ära õppinud, teised aga ei tunne veel seda.

Romantik, kes omandab kõik oma kunstiks vajalikud oskused, saab klassikuks. See pärast päädidbki romantism Parnassiga.»

TSITAADIMOSAIK

Ühiskondlik-poliitilises sõltuvusseisundis oleva väikerahva kultuurilise arengu tee on märksa vaevalisem ja komplitseeritum kui riiklikult suveräänsel või vähemalt autonoomsel rahval.

Endel Nirk. Kreutzwald. Tln, 1968, lk 470.

Rahvuse huvide kandjaks võib olla ainult kogu rahvus ja tema huvid väljendavad selliseid rahvuse arenemise elulisi vajadusi nagu omariikluse tugevnemine, oma majanduse, kultuuri ja keele arendamine.

I. Ivert, A. Gorjatšova. Sotsialistliku internatsionalismi teoreetilised probleemid. «Edasi», 11. 06. 1968.

Rahvastel ei saa kaduda huvi omariikluse vastu enne, kui inimeste elukorralduse riiklik viis ei ammenda ennast täielikult.

Klara Hallik. Rahvused tänapäeva sotsiaalses programmis. «Looming» 1970, lk 129.

Veel maksab unistada, veel peab unistama, sest me oleme vähem unistanud, kui kodumaa lubab. Peab unistama sõnas, värvis, helis, peab unistama, kuni unistused reaalseks muutuvad.

Anton Hansen Tammsaare. Mõtteid ja mõtisklusi. LR 1978, lk 47.

Vahest siis, kui surevad kuningad, ei sure suur unistus nendega koos. Vahest usuvad nende laste lapsed, et see tõde, mille eest surdi, on enamat kui unustust väärt.

Eduard Tinn. Neli kuningat ja suhtumine ajalosse. SV nr 14, 8. 04. 1977.

Nagu ei sure iialgi maa, nii ei pöördu iialgi tagasi orjusse see, kes on vaba olnud.

Ernest Hemingway

... kuid ori, kellele on võõras mitte ainult oma vabaduse taotlemine, vaid kes õigustab ja ilustab oma orjapõlve ... , säärane ori on lurjus ja närukael, kes kutsub õigustatult esile vihkamis-, põlgus- ja jälkustunnet.

V. I. Lenin. Teosed. 21. kd, Tln, 1953, lk 84.

On vange, kes ise ei näe, et nad on vangid. Nende vabastamine on kõige raskem.

Arijs Grinkensi lavateos «Legend Kaupost» Pärnu teatris, 1980.

MAURICE BEDEL

EESTLANNAD

Prantsuse keelest tõlkinud Jaan Undusk

Eesti on maa, kus «l'amour» nimetab end «armastuseks» ja kus «je t'aime» öeldakse ümber kui «ma armastan Teid». Neid sõnu õrnuseta lugedes võiks isegi uskuda, et südamepuistamisel puudub siinsetel aladel see romantiline võlu, millega ta end ehib kevadõhtuil Sorrento aedades Itaalias või metroojaama «Concorde» pinkidel Pariisis. Kuid see tähendaks lasta end petta silpide rea välisilmest, mis tõepoolest on pisut kare, aga armastava eestlanna kõrvale tegelikult sama õrn kui «I love you», «Ich liebe dich» ja «Je t'aime» ühe sügavalt kiindunud inglanna, sakslanna või prantslanna jaoks.

Niivõrd juurdunud on meis kalduvus näha põhjamaiste asjade ning inimeste nurgelisust, nende koredust, et ei ole midagi rusuvamat kui proovida veenda üht Tours'i neiu või Angoulême'i emandat selles, et Soomegi lahe kallastel, linnades, mida kutsutakse Paldiskiks, Tallinnaks või Kundaks, elab näitsikuid väga romantilise loomuga, naisi, kes võiksid armastuse kätte surra.

See oli Tartu, suurest Peipsi järvest ja Nõukogude Liidu piirist mitte kaugel asuv ülikoolilinn, kus ma kohtasin üht neist nais-tüüpideist, kelles kaasaegne tugev meesolend näikse leida võivat kõige eredamat vaimu ja suurimaid südamerõõme: see tüüp, tõu poolest sugulane Soomemaa soomlaste ja Doonau madjaritega, liigub skandinaavlaste, germaanlaste ja slaavlaste vahele jääval keskjalal, oma nagu selle võimsa naabruse kiuste sajandite vältel siiski kaotamata.

Need kaunid neiu, pigem šataänid kui blondid, loomulike punahuulte ja loomuldasa roosade põskedega, pisut laiaõlgised ja kitsapuusalised, sihvakate tugevate säärite ning kõrge ja vabalt kütendatud rinnaga — säärased nad olid, need üliõpilasneiu, keda ma igal hommikul miinus kahekümne kraadise pakasega kohtasin jäistel tänavatel, mis viisid ülikooli ringauditooriumide ja laboratooriumide poole.

Ma tabasin nende juures ilme, mida oleksin tahtnud näha Poitiers', Rennes'i või Pariisi üliõpilasneitude liiga sageli ajutöö ülemäärasusest kurnatud nägudel, kus väljenduvad näärmetegevuse ning elundite terve ja healoomulise talitluse häired. Lähtudes nende kõnnakust, nende hingamise rütmist, mida markeeris huulte vahelt paiskuv aurujuga, jõudsin ma arusaamisele, et oma harmoonilistes, spordiharrastusest nõtketes keha-

hoiavad nad alal vereringe tasakaalu, mis võimaldab neil püsida parimas vormis ime-maks enesesse Kanti ja Spinozat, Descartes'i ja David Hume'i, astumaks võitlusse diferentsiaalarvutuse ja määratud integraaliga.

Õhtul leidsin ma nad taas kas nende korporatsioonihoones või kohvikus «Ateen», kuhu nad olid kogunenud, et mängida kohvi rüübetes doominot. Mulle meeldis, kuid nad lambivalgelgi säilitasid selle tervisest lõkendava ilme, mida nad kandsid linnaparkide lumistel teeradadel. Ehkki ei eraldunud enam auruna hingeõhk nende huulilt, nõretasid nüüd peeglid ometi ümberringi nende eneste noorte ja tervete kopsude tööst. Ah, neid armsaid olevusi, nii vabu oma maneerides, nii sirraid pilgult!

Asjaolu, et nad pärinesid maalt, mis kuue aastasaja jooksul pidi võitlema mitte selle eest, et säilitada, vaid selle eest, et taastada oma sõltumatus, andis nende näojoontele mingi erilise kõrkuse ja meelekindluse varjundi, mille põhjuseks sai olla vaid uhkus nimetada end eestlannadeks suveräänses Eestis ja tahe püsida sellisena kogu maailma kiuste. Ma olen Euroopa teedel liikudes kohanud harva üheskoos nõnda palju naisi, kes ükspäinis oma näoilmega suudaksid anda säärast kuju ja hoogu patriootilisele ideele.

Ma ei väsinud neid jälgimast; ma nägin seal oma silme ees kehastuvat tõe, et mees, see nomaad, see kütt, see sõdalane, ikka läbematult otsejoones rühkiv, ei oleks ial leidnud kodumaad, kui mitte naine oma kodu-kolde-instinktiga, oma füsioloogilise püsivusvajadusega poleks teda sundinud paigale jääma. Pealegi suutsid eestlannadest üliõpilased, kes mu oma klubis vastu võtsid, mind enam liigutada kui nende noormehed, eriti siis, kui neiu tulisel häälele oma kodumaa võlused, vooresi ja kannatusi ülistasid.

Nad laulsid, pilgud iseeneses esilemanatud vaatepiirel, ning nad ei väljendanud mitte üksnes hellust nende metsade ja niitude vastu, millele nad kiitust jagasid, vaid näisid lausa armunud olevat neisse kaskedesse ja pöökidesse, järvedesse ja küngastesse, mille nimesid nende hää vahendas: need puud, veed, maad tundusid olevat nende eneste sünnitatud ja nende eneste naisehoold pidi valvama, et see kõik säiliks.

Ma nägin nende silmis säravat mingit

püha rõõmu; naeratus nende poolavatud huu-
lil oli määratud inimestele ja asjadele, mida
nende laul ülistas. Tõepoolest, need noored
neid näisid mulle kui eesti Rhea, selle väl-
jade, metsasalude, jõgede ja kodumaa enese
jumalanna preestritarid.

Ja neid vaadeldes mõtlesin ma lühinäge-
likele ja jäiga vaimuga prantslastele, kes ikka
veel eitavad meie naiste õigusi juhtida koos
meestega oma kodumaa saatust. Kui saaksid
nad kuulda eestlannade laulu — nad mõis-
taksid, mis on väärt naiselik patriotism.

(Esseekogust «Mémoire sans malice sur
les dames d'aujourd'hui», 1935)

JAAN UNDUSK Pariislane Eestis

Prantsuse kirjanik Maurice Bedel (1883—
1954) külastas Eestit 1933. a alul kui oma pi-
kema turnee üht läbisõidumaad. Olles 1927. a
ilmunud romaaniga «Jérôme, 60° latitude
Nord» (eesti «Armastus põhjalaiuse 60. kraa-
dil (Jérôme)» M. Sillaotsa tõlkes 1937) päl-
vinud Goncourt'i auhinna ja ühtlasi peaaegu
ülemaailmse tuntuse — Eestisse sõidu
ajaks oli teost tõlgitud juba enam kui paari-
kümnesse keelde —, oodati Bedeli visiiti
siinmail mõistetava erutusega. Muuseas oli
prantslase nimi meie ajakirjandusest läbi
jooksnud seoses tema avaliku kirjaga futu-
rismi eisiisale Filippo Tommaso Marinettile,
mis «Mafarka» autori hoiakuis, küll taga-
järjetult, Mussolini-vastase protesti elemente
püüdis äratada («Kirjanduslik Orbiit» 1930,
nr 2). Ent erutuse põhjuseks ei olnud mitte
üksnes Bedeli tollal loitma löönud kuulsus-
leek. Palju rändava kirjanikuna armastas
Bedel oma reisimuljeid nii ilukirjanduslikes
töodes kui esseistikas rahvuspsühholoogiliste
etüüdide laadis lahti mängida, pöörates eri-
tähelepanu naishinge ja armukultuuri kon-
ventsioonide vaatlusele. Seejuures õnnestus
tal näiteks «Jérôme'iga» enese vastu üles
ässitada norra naispublik, kelle satisfaktsioo-
nirõõndlustele saabus hiljem lahendus noor-
kirjanik Peter Olseni kontraromaani «Mon-
sieur Dublanc» näol. Nagu teatasid tolle-
aegsed eesti ajalehed, külvas Bedel rahutust
ka esinemistega Soomes, kus ta enne «Ebba
Munck'il» Tallinna saabumist viibis. Kogu
kära põhjuseks ei olnud ometi mitte ainult
Bedeli sageli ehedalt ambivalentne iroonia
ja vaba maailma pressi mängulust, vaid ka
prantslase oponentide kohatise rahvustund-
lik rabeledus. Nii näiteks suhtub Bedel oma
esseekogus, millest on ka siin esitatud eesti-
aineline katkend, nii norra- kui soomlanna-
desse analüütilise respektiga, rõhutades nende

eeskuju moodsa vaimu- ja elujõulise nais-
tüübi kujundamisel.

Tallinnas, kus Bedeli võõrustajaks oli
eelkõige sinne *Alliance Française* (peavarju
osas Joakim Puhk isiklikult), pidas kirjanik
Tütarlaste Kommertskooli saalis kaks loeng-
gut teemadel «Prantsuse individualism» —
mille juhatas sisse Jean Cathala — ja «Ar-
mastuse romantilised jäänused Euroopas». Tartus, kus avaliku õhtu korraldasid Prant-
suse Teaduslik Instituut ja Eesti PEN-klubi,
esines kirjanik ülikooli aulas loenguga esi-
mesena nimetatud teemal. Tartu-õhtul astus
Bedeli elu ja loomingut käsitleva eeskõnega
üles ka PEN-klubi esimees Johannes Sem-
per.

Oma ettekannetes tutvustas Bedel end kui
isikuvaba, mõõdukaid individuaalseid veidrusi
soosiva kultuuritüübi kaitsekõneleja. Sellelt
aluselt väljendas ta vastumeelsust tolleaegse
itaalia ja saksa fašiseeruva, mõtlemist stan-
dardiseeriva kultuurideoloogiasuhtes, rõhu-
tades prantsuse kultuuri individualistlikuma
laadi eeliseid (meenutagem, et nädal aega
pärast Bedeli loenguid, 30. jaanuaril 1933,
nimetati Hitler Saksamaa riigikantsleriks).
Oma teises mõttearenduses kaitses prantsuse
kirjanik romantikalembese, tundepeene sala-
armastuse privileege, nõustumata armastuse
alandamisega ava- ja lihtsameelseks sugu-
spordiks.

Kuid tundub, et eesti kultuurilukku jättis
Maurice Bedeli külastäik sügavamagi jälje,
kui eeldaks ülalesitatut. Nimelt osutas Bedel
oma kõnede lõpuosas sellele teda ennast
meeldivald üllatavale asjaolule, et nii eestlase
vabadusekontseptsiooniks kui ka tema irooni-
selt intelligentse, väsimatult kriitilise vai-
mus on midagi prantslasele väga hingelä-
hedast. Seda äratundmist pidas «Päevaleht»
vajalikuks põlistada ka ühes pealkirjas —
«M. Bedel leiutas Eesti-Prantsuse hingesugu-
luse». Aga ärgem unustagem, et kui J. Sem-
per aastapäevad hiljem, 1934. a «Loomingu»
jaanuarinumbris hakkab tõmbama oma kuul-
said paralleele eesti ja prantsuse vaimulaadi
vahele, siis võrdluse ühe nurgakivina tut-
vustab ta «globetrotter» Maurice Bedeli
poolt mainitud kolmliiget «kriitiline meel,
iroonia ja individualism» (vt ka J. Semper,
Mõtterännakuid II. Tallinn, 1971, kus autor
«individualismi» järele sulgudes on lisanud
«jonnakuse»). Nii selle silmaga nähtava deta-
ilil kui mõne vaistlikuma asjaolu tõttu ole-
tagem, et Bedeli kõned Eestis andsid ilmse
tõuke J. Semperi rahvuskultuurilise võrdluse
sünnil, ning mõõngem ühtlasi vahetult isik-
like kultuurikontaktide viljastavat mõju mõt-
tetegevusele.

Oma Eesti-kogemuse eksootilisi fragmen-
te rakendas Bedel hiljem šaržromaanis
«Lõoke pilvedes» (*L'alouette aux nuages*,

1935), mida meiegi ajakirjandus kahe silma vahele ei jätnud: «...raamatu keskseks kujuks on sümboolne Tartu stud. phil. Voldemar, kelle hingeliste vapustuste ja rabavate elamuste tagapõhjal hargneb kogu raamatu sündmustik. Eestlase võtmist sündmustiku keskseks kujuks ei tarvitse võtta eesti rahvustunde rahuldusena, sest Bedeli Voldemari suured määrad puudub eesti luu ja veri. /---/ ... Bedel laseb — kirjandusliku fiktsioonina — Eestis tekkida autoritäärsel riigikorral, laseb sellel korral sulgeda Tartu sotsialistliku stud. phil. Voldemari suu ja põhjustab seeläbi tolle demokraatliku idealisti siirdumist Prantsusmaale, et õppida tundma demokraatlikke vabadusi...» («Päevalehe» lisa «Kunst ja Kirjandus» 1935, nr 35). Veelgi vahetumaid kokkuvõtteid oma muljeid esitles Bedel mitmetes Pariisis peetud loengutes, milles ta märkis muuseas ära ka lätlaste ja eestlaste hea prantsuse keele oskuse: «Eestis ega Lätis ei olevat ühtki tähtsamat poliitikameest, kellega tema poleks saanud prantsuse keeles vahetada mõtteid» («Päevaleht» 1933, nr 81). Aga järgmisel, 1934. a ilmus päevalehes «Journal» esseistlik pala Tartu üliõpilasheidude ülistuseks, mida «Vaba Maa» pikalt refereeris (1934, nr 249). Eelpool toodud tõlge, mis tugineb

Bedeli pisut hiljem avaldatud esseekogu tekstile, paistab olevat sama kirjutise mõnevõrra teisendatud, nii kärbitud kui täiendatud variant. Nõnda nagu eestlase iseloomus üldiselt, nii leiab Bedel ka eesti naises mõndagi kiiduväärset ja komplimendiks kohast, seejuures midagi koduselt prantslannalikku: «Postimehele» antud intervjuus täheldab kirjanik, et Tallinna turu kalanaised pakuvad oma äritegevuses vaatepilti, mis tuttav Prantsusmaa turgudelt («Postimees» 1933, nr 19). Niisiis suutis eesti naise võlu «peletada armastuse eriteadlase karmi skepsise», mida Bedeli saabumise eel vargsi ka loota juleti.

Mida veel essee autorist? Tema kui kirjaniku iseloomustamiseks vahest niipalju, et — omaaegset ajalehte tsiteerides — «ta tõuseb vara, töötab korralikult, kirjutab otse masinasse, paneb suurt rõhku oma keelele, loeb end õnnelikuks, kui on kuue-seitsme tunniga valmis saanud ühe lehekülje» («Päevaleht» 1933, nr 18). Kõige selle ilu juures julges aga vähemalt romaani «Lõoke pilvedes» arvustaja jõuda järelduseni, mille hilisem maailmakirjanduslik lugeja paistab aktsepteerinud olevat: «Ei saa kujutella, et Bedeli võidaks armastada; selleks tal puudub hing» («Kunst ja Kirjandus» 1935, nr 35). Ent juhtumisi säilitab hingetu vaimukuski siinseal oma nostalgilise võlu.

MEELIK KATTAGO

TRAKTAAT ISELIIKUMISE ALLIKAST (TASATUSE KONTSEPTSIOON) II

Eelmises numbris me selgitasime välja käesoleva filosoofilise uurimuse lähteseisukohad. Liikumist ei saa taandada mingile tema väljendusvormile, see on «muutumine üldse». Liikumine on materiaalne, absoluutne ja vastuoluline. Igal konkreetsetel liikumisel on põhjus. Kuid et kuidagi orienteeruda konkreetsetes, on vaja üldistusi. Siit algab teadus. Ta mitte ainult ei seleta konkreetset, vaid võib seda ka esile kutsuda, suunata. Läbi üldistuste me valdame liikumist; aga liikumise valdamine on maailma valdamine.

Ületades kvalitatiivse piiri, satume me filosoofilisse. See on teadusliku ja kunstilise vastastäiendus. Siin me ei uuri juba mitte liikumise allikat, vaid Liikumise Allikat. See tähendab, me selgitame välja, miks toimub

Liikumine üldse. Selle küsimuse lahendamine omab olulist tähtsust igasuguste filosoofiliste süsteemide püstitamisel.

Vaadanud lühidalt läbi filosoofia ajaloo, tegime kindlaks, et kõik senised liikumise allika probleemi lahendused on tänapäeva teaduse seisukohalt võetuna puudulikud. See puudutab ka olemasolevaid dialektilis-materialistlikke variante.

Asudes käesoleva uurimuse juurde, pöördume me kaasaja teaduse saavutuste poole. Kõitvuse mõttes osaleb meie traktaadis ka keegi oponentiv tegelane — «vastandlane». See on nende filosoofide koondkogu, kes loevad liikumise allikaks vastuolu. Mõningate varieerumistega on selline seisukoht

nõukogude filosoofiakirjanduses kõige rohkem levinud.

Et meie ilmutused ei oleks ootamatud, läheneme probleemile kaheselt. Esmane lähenemine on seejuures ettekavatsetult pinna-pealne. Siin ei ole veel terviklikku filosoofilist kontseptsiooni. Ta on määratud sooritama esimest läbimurret. Nii tulebki teda võtta.

ESMANE LÄHENEMINE

Liikumise lähted

«Mateeria» on abstraktsioon olemise tunnuse järgi. Kõik olemasolev, kogu objektiivne tegelikkus, kõik, mis on avastatud, mis saab avastatud ja mis veel jääb avastada, — on mateeria. Ta eksisteerib iseenesest, sõltumata meie teadvusest. Kuid Inimese kui «teadvuse» jaoks on tähtis vaid see, mida ta teab; — «objektiivne tegelikkus Inimese ja o k s» on piiritletud tema teadmistega. Nii on meil justkui «meie mateeria»; ja mateeriast üldse võime me midagi arvata ainult kui «meie mateeriast».

Meid ümbritsev mateeria on selline, nagu ta on — «meie», sellepärast et meie võime teda tunnetada. Ring sulgub — mitte ainult, et mateeria on «meie», vaid ka me ise nagu «teadvus» oleme mateeria poolt sünnitatud, temast tulnud ja temale kuuluvad. Antroopussprintsibi järgi: mateeria on selline, nagu ta on, seepärast, et temas on teda tajuda suutev mõistus.

Astrofüüsikud on kindlaks teinud, et meid ümbritseval maailmaruumil on vahetu vaadeldavuse füüsikaline piir — nn. «kosmiline horisont».¹⁹ Temaga ümbritsetud on kombeks nimetada Metagalaktikaks. Kuid kaasaja teoreetiliste tõekspidamiste najal on võimalik vaadata ka «horisondi taha». Võib ette kujutada «teoreetilist Universumit». Kõik, mis temas sisaldub, kõik olemasolev nii nagu ka ta ise ongi praegu mateeria meie jaoks — «meie mateeria». See on teaduslik-filosoofiliste püstitiste baas.

Dialektiline materialism tekkis Universumi staatilise mudeli jagamatu valitsemise aegadel. Maailmakäsituse aluseks oli Newtoni «absoluutne» füüsika. Kosmos tundus statsionaarse ja lõpmatuna. Taolised arusa-

mad vastandusid dialektikale, kuid alternatiivide puudumisel tuli nad siiski omaks võtta. Selle poole kallutas ka ahvatlus «maailma-loomisega» kergelt arved õiendada. Ei ole midagi lihtsamat kui lükata see väide ümber lõpmatuse printsiibiga. Dialektilisel Universumist arvati välja Universum kui selline.

Üleüldine usk statsionaarsusesse halvas ka suurima stiihilistest dialektikutest — Albert Einstein. Et mahutada üldrelatiivsusteooria (1915) etteantud raamidesse, lisas ta oma võrranditesse nn kosmoloogilise liikme (λ -liikme). Kui Einstein ei oleks lahti ütelnud võrrandite esialgsest variantist... Kui ta oleks jäänud truuks oma dialektilisele vastule... Oleks ta juba 1917. aastal maailmastruktuuri relativistlikul tõlgendamisel võinud ette näha, et Universum kas paisub või tõmbub kokku.²⁰ (Kes kahtleb veel filosoofilise tähtsuses?)

Nüüd jõuti selleni alles 1929. aastal peale punanihke avastamist (E. Hubble). Doppleri efektiga seletatuna viitab see galaktikate üksteisest eemaldumisele. Siis meenusid ka nõukogude matemaatiku A. Fridmani valemid. Ta oli juba 1922. aastal välja töötanud üldrelatiivsusteooriaga kooskõlas oleva paisuva Universumi mudeli. Uus kinnitus tuli 1965. aastal: «Bell Laboratories» teadlased avastasid reliktkiirguse (1978. aasta Nobeli preemia füüsikas). Universumi staatiline mudel sai lõpliku hoobi, teadlaste südamed valutas «Suure paugu» teooria. Tuntud astrofüüsiku akadeemik J. Zeldovitši sõnul ei ole sellel teoorial märkimisväärseid puudusi: «Ta on samavõrd kindel, kui võrd kindel on see, et Maa tiirleb ümber Päikesele»²¹.

Aastail 1965—1970 tõestati terve rida teoreeme, mis näitasid, et igasuguse üldrelatiivsusteooriat rahuldava Universumi mudeli algus ja lõpp peavad olema singulaarsuses²² — punktis, kus aegruumi kõverus muutub lõpmatuks, kus enam ei ole mõeldav mõistete «aeg» ja «ruum» kasutamine. Kosmoloogiline singulaarsus väljub teadusteooriate kompetentsist. (Kas tähendab see, et me oleme kokku põrganud Kanti «asjaga iseeneses»?) Selle filosoofiline tõlgendus sõltub täielikult uurija lähtepositsioonidest.

Me ei hakka siin arutama, «mis oli enne seda?». «Suure paugu» teooria kontekstis näib selline küsimuseasetus skolastilisena. Sest kõik, mis oli «enne seda», on «selle» jaoks — e i m i s k i. Meid ei paelu ka filosoofilised fantaasiad «Suure paugu» aluste teemal.

¹⁹ Selle kaugus (umbes 15 mljr valgusaastat) on määratud võimaliku piirkiruse ja Universumi vanusega. Aja jooksul horisont kaugeneb — ligikaudu ühe sajamiljondiku raadiuseosa võrra 100 aastaga. Вt И. Д. Новиков. Черные дыры и Вселенная. — М., «Молодая Гвардия», 1985, lk 126.

²⁰ С. Хокинг. Край Вселенной. — Rmt-s: Прошлое и будущее Вселенной. М., «Наука», 1986, lk 94; И. Розенталь. Геометрия, динамика, вселенная. М., «Наука», 1987, lk 91.

²¹ Я. Б. Зельдович. Современная космология. — Rmt-s: Прошлое и будущее Вселенной. М., «Наука», 1986, lk 13.

²² С. Хокинг. Край Вселенной. — Rmt-s: Прошлое и будущее Вселенной. М., «Наука», 1986, lk 99.

Tähtis on vaid see, et «Suur pauk» oli kõige olemasoleva ühispõhjus. See on justkui maailma algrakuke. Ja kui jätkata «meie matera» kontseptsiooni, siis «Suur pauk» peab saama ka teaduslik-filosoofilise süsteemi teoreetiliseks lähtepunktiks. Temast tuleneb «materaa» koos kõigi oma «omadustega».

Kuid meie ülesande lahendamisel ei ole sellest «ühispõhjusest» mingit kasu. A k t u a a l n e Universumi iseliikumise allikas jääb teadmatuks. Me ei saa «Suurt pauku» lugeda «esmatõukeks», mis pani liikuma seni liikumatu. Sest midagi polnud tõugata. «Miski» tekkis plahvatuses eneses. Meil on tegu mitte «tõuke», vaid «geneesiga». Siit järeldub, et maailma liikumine peab sisalduma maailma olemises.

Universumis on aine ja praktiliselt puudub antiaine — maailm on «aineliselt tasakaalutud». Füüsikud nimetavad seda fenomeni barüonasümmeetriaks. See tähendab barüonide, «raskete» elementaarosakeste, mille mass on kas võrdne või ületab prootoni massi, ülekaalu antibarüonide suhtes.

Kust on pärit see tasakaalutus? On ju hästi teada, et elementaarosakesed «sünnivad» paaridena. Ja kui nii, siis temperatuuri langemisel alla 10^{28} K peaksid nad kõik annihileeruma fotoniteks ja neutroniteks. Maailmas ei tohiks olla midagi peale reliktkiirguse.

Barüonasümmeetria võimalik seletus²³ seondub «suure ühenduse» teooriaga. Selgub, et osakeste ja antiosakeste omadused, reaktsioonikiirused on veidi erinevad. Seepärast ei lagunenu mitte kõik barüonid. Iga miljardi lagunenu paari kohta tuli üks «üleliigne» osake. Just siin ongi Universumi «ainelise tasakaalutuse» lähted. Nendest osakestest tekkiski tähtede, planeetide ja gaasi maailm. Barüonid, mis ei jõudnud annihileeruda, osutusid justkui «kinnikülmutatuks» aine näol. Nende «sulamine», tasakaalutuse vähenemine toimub juba ligikaudu 15 miljardit aastat ja jätkub veel väga kaua. Stabiilseima osakese prootoni «eluiga» ulatub 10^{32} aastani. Aga see tähendab, et selle aja möödumisel lagunevad kõik aine tuumad. Ja kui galaktikate laialilendamine ei asendu kollapseeerumisega, jääb 10^{100} aasta pärast Universumisse vaid kiirgus ja ülimaldala potentsiaaliga elektroni-positroniplasma. Selle hajutus on kujuteldamatu: üks osake ruumi kohta, mis 10^{185} korda ületab Metagalaktika mõõdu.²⁴

²³ Vt. И. Д. Новиков. Черные дыры и Вселенная. — М., «Молодая гвардия», 1985, lk 170—179.

²⁴ В. Н. Комаров, В. Н. Пановкин. Занимательная астрофизика. — М., «Наука», 1984, lk 154—158.

«Geneesi» algstaadiumid aga, vastupidi, kujutasid endast ülitihedat, ülikuumat, ülipotentsiaalset... — igas suhtes ülitasakaalutut seisundit üldse. Niisiis näeb Universumi ajalugu välja kui tema üleüldine liikumine üha väiksema tasakaalutuse poole. Toimub pidev paisumine ja jahutamine.

Õeldu seondub hästi fundamentaalseima looduseadusega — entroopia kasvu seadusega. Selle tähtsust on kujukalt iseloomustanud A. S. Eddington: «Kui keegi märgib, et teie armastatud Universumiteooria ei klapi Maxwelli võrranditega, siis seda halvem Maxwelli võrranditele. Kui osutub, et teie teooria on vastuolus vaatlustega, — mis siis ikka, ka eksperimentaatorid eksivad. Kui aga ilmneb, et teie teooria on vastuolus termodünaamika teise seadusega, ei jää teile enam mingit lootust: teie teooriat ootab kuulusetu lõpp.»²⁵

Niisiis. «Suur pauk» tekitas asümmeetrilise, tugevasti mittetasakaalulise Universumi. Tasakaalutus sisaldub maailma olemises eneses. Sest olemas olla tähendab välja eralduda, eristuda, aga eristuda tähendab olla tasakaalutud. Maailm ei saaks olla teistsugune. Vastupidisel juhul teda lihtsalt ei oleks. Aga kui nii, siis maailma olemises eneses on asümmeetriliselt kätketud ka tema aktiivsus — tung vabaneda tasakaalutusest. Ainus tee selleks on liikumine. Eksisteerimine on «piin», liikumine — «piinast vabanemine». See on liikumine tasakaalutusest, isetõukumine. Ta «maandab» tasakaalutuse, «leevendab piina». Kuid sellega ta lähendab ka maailma hukku, sest elu, olemine on just nimelt tasakaalutuse. See on liikumine allapoole, entroopia kasvu suunas. Iseliikumine isedegradatsiooni arvel. «Elu» «vananemise» arvel. «Pääsemine» «hukkumise» arvel.

Lühidalt. Meie etekujutusele kättesaadavates piirides on Universumi koguliikumise allikaks t a s a k a a l u t u s.

Aga mida võib välja pakkuda meie oponent — «vastandlane»? Tema kontseptsioonid nõuavad ju sümmeetriat. Aga antimateriat pole avastatud. Maailm on selgelt asümmeetriline... Skolastikul probleeme pole. Looduses puuduva võib lihtsalt välja mõelda. Ja meie räägitakse: Universum sisaldab eneses «oma teist», ta on vastandite — olemise ja mitteolemise — ühtsus. Sellest ka liikumine... Olemine — see on selge: eksisteeriv asümmeetria, tasakaalutud

²⁵ A. S. Eddington. The Nature of the Physical World. N. Y. Macmillan, 1948, lk 74.

(Tsitereitud teosest: «И. Пригожин, И. Стенгерс. Порядок из хаоса. — М.: «Прогресс», 1986, lk. 298.

maailm, see, mis on. Aga mis on Universumi mitteolemine? Seda võib muidugi ette kujutada. Võib isegi oletada, et ta kunagi saabub. Kuid teda ei ole praegu. Järelikult ei ole ka aktuaalset, olemasolevat, «liikumapanevat» vastuolu. Idealist Hegelil siin probleeme ei teki — nii olemine kui ka mitteolemine tulenevad mõtlemisest, nad on sünkroonsed. Kõik on õige, kuni toimib mõtlemise ja olemise samasuse printsiip. Kuid meie «vastandlane» pretendeerib ju materialismile.

Fantaasia on piiritu — järgnevad uued variandid: vastuolu on protsessuaalne suhe, Universum suhtub iseendasse eitaval, ta on igal hetkel seesama ja ikkagi teine...

Tõepoolest: liikumine ei ole paigalseisude summa. Me ei või väita, et Maailm on igal hetkel ainult see, mis ta on. Nii saaksime me liikumise tulemuste, mitte aga liikumise enese kirjelduse. See on võimalik vaid meie peas. Tegelikult on maailm igal momendil nii see, mis ta on, kui ka juba enam mitte see, mis ta on. Kuid ainult sellepärast, et ta liigub, aga mitte vastupidi. Edasi, Universum suhtub tõesti eitaval iseendasse, kuid ainult sellepärast, et ta on tasakaalutu, aga mitte vastupidi. Tasakaalutus seisab iga kosmilise akti taga. Tema määrab ära maailmaprotsesside suuna ja pöördumuse. Tema tingib ka maailma vastuolulisuse — maailm on selline seepärast, et eksisteerib, on olemas.

Tasakaalutus on esmase tähtsusega ka Päikesesüsteemi jaoks. Siin on selle praegused olemisvormid selgelt ajas piiritletud: Päikesesüsteemi tekkimisest esimese põlvkonna tähtede tuhande (umbes 4,6 mljr aastat tagasi) kuni Päikesesüsteemi «punaseks hiiuks» (5–6 mljr aasta pärast).²⁶ Süvenemata kiirguse ja gravitatsioonilis-kütuseliste tasakaalutuste konkreetsetesse mehhanismidesse, märgime ära vaid mõningad meie jaoks tähtsad seisukohad:

- Päikesesüsteem on tugevasti mitte-tasakaaluline, selle tasakaalutuse lähed on «Suures paugus»;
- tasakaalutus on tema igasuguse liikumise allikas;
- igasugune liikumine viib lõppkokkuvõttes tasakaalutuse vähenemisele, üldisele degradatsioonile.

Arengu paradoks

Tänapäeva teadus leiab, et tugevalt mitte-tasakaalulised süsteemid on objektiivse tege-likkuse huvitavaimateks nähtusteks. Selgub, et ületades teatud piiri, muutub tasakaalutus

alalisest degradeerijast «imeliseks loojaks». Ta saab korra tekitajaks korratusest, keerulise kujundajaks lihtsast, arengu ja iseorganiseerumise algallikaks.

Belgia teadlaseks Ilya Prigogine'il õnnestus tõestada, et tugevalt mittetasakaaluliste süsteemide üldise, entroopia kasvu suunas kulgeva liikumise taustal võivad tekkida korrastatud allsüsteemid, kus toimub lokaalne entroopia vähenemine. Õeldud illustreerivad mitmed näited: keeriste (molekulide korrapärase makroskoopilise liikumise) tekkimine vee kuumutamisel; nn. «Benardi kärjekannud»; korrastatud olek laseris; tähtede ja galaktikate kujunemine kosmilise tolmu pilvest jms. On tähelepanuväärne, et «negentroopia lokaalne kasv tekib «iseenesest» selles mõttes, et ei ole vaja mingisugust spetsiaalselt organiseeritud seedet ega olukorda peale küllalt tormiliselt iseenesest tasakaalu poole kulgeva protsessi. Kasv ei ole aga iseeneslik selles mõttes, et eelnevalt pidi olemas olema või tuli luua mittetasakaaluline lähteolek...»²⁷ Tekkivad avatud korrastatud allsüsteeme nimetab Prigogine «dissipatiivseteks struktuurideks», st struktuurideks, mis eksisteerivad energia (ja aine) hajutamise arvel.²⁸

Prigogine'i teooria võtab lõplikult maha küsimuse entroopia kasvu ja evolutsiooni paradoksaalsusest, üldise degradeerumise ja arengukollete kokkusobimatuses. Elu Maal tekkis, eksisteerib ja areneb entroopia üldise kasvu arvel, aidates, olgugi et tühisel määral, selle kasvule kaasa.

Nagu märgib K. Rebane, kujuneb evolutsiooni käigus välja omapärane negentroopia püramiid: esimese taseme allsüsteemide alusel, mis «otse» toituvad Päikeses negentroopiavoogudest, tekivad kõrgemate tasemete allsüsteemid.²⁹ Toimub korrastatuse edasine täiustumine, tasakaalutus muutub järjest vastuolulisemaks. Ühelt poolt on korrastatud struktuuri eksisteerimine, olemasolu ise eksisteeriv tasakaalutus. Talle toimib pidev ülddegradeeriv surve. Teiselt poolt, taoline surve kutsub esile sisemise struktuurse tasakaalutuse korrastatud struktuuris eneses. Võimaluse korral ilmutab see aktiivsust. Toimub keskkonna valikuline peegeldus negentroopiaallikate avastamise ja tarbimise

²⁷ K. Rebane. Energia, entroopia, elukeskkond. Tallinn, «Valgus», 1980, lk 22.

²⁸ I. Prigogine'i tööd on teadusmaailmas kõrgelt tunnustatud: talle omistati 1977. aastal Nobeli preemia; vt. Ilya Prigogine. Time, Structure and Fluctuations. Science, 1978, vol. 201, N. 4358, lk 777.

²⁹ K. Rebane. Energia, entroopia, elukeskkond. Tallinn, «Valgus», 1980, lk 24–29.

²⁶ Г. Режде. Этюды о Вселенной. — М., «Мир», 1985, lk 75.

eesmärgil. Süsteem muutub passiivsest iseorganiseeruvast aktiivseks iseorganiseeruvaks süsteemiks. Mängu tuleb loomulik valik. Säilib see süsteem, mis edukamalt vähendab sisemist tasakaalutust. Tekib süsteemide spetsialiseerumine (ja koopereerumine). Kasvab nende korrastatus. Samas aga suureneb ka lokaalne tasakaalutus; üha tugevmini rõhub üldsurve. Vastastoimivad erisuunalised protsessid — üldgradeerumine ja kohalik entroopiavastane liikumine. Toimub lokaalne areng. Areng degradeerumise arvel, ja . . . degradeerumine arengu kaudu.

Selgub, et nii üksikute süsteemide aktiivsuse, liikumise ja iseorganiseerumise kui ka evolutsiooni aluseks üldse on tasakaalutus. Viimasel juhul tegutseb ta loomuliku valiku kaudu (olles seega ka selle olemuseks). Ühelt poolt on evolutsioon suunatud süsteemide mittetasakaalulise seisundi kindlustamisele, see on aga võimalik vaid struktuuride keerustumise, negentroopiapüramiidi uute tasemete tekkimise teel. Teiselt poolt satub aga iga uus tase üha suurenevasse sõltuvusse madalamatest tasemetest. Tema säilimine nõuab järjest rohkem tingimusi. Ühesõnaga: püsivuse suurenemisega kaasneb püsivuse vähenemine.

Aktiivsete iseorganiseeruvate süsteemide püsivus on kas rohkem või vähem paindlik. See tähendab, et süsteem on võimeline säilitama oma põhikarakteristikuid isegi küllalt suure sisemise tasakaalutuse korral. Sellises seisundis kujutab ta endast justkui omapärast vedru — mida rohkem teda kokku surutakse, seda suuremat vastupanu ta osutab. (Siin võiks vist tõmmata mingeid paralleele Le Chatelier' printsiibiga, kuid mitte rohkem kui «mingeid paralleele!») Kõik süsteemi püüdlused on suunatud sisemise tasakaalutuse leevendamisele. Kuid ületades teatud piiri tasakaalutus «lõhub» süsteemi. Viimane laguneb ning lahustub keskkonnas. Seega on tasakaalutus samaaegselt nii süsteemide lagundaja kui ka arendaja.

Tasakaalutuse vähendamine nõuab aktiivsetelt süsteemidelt nende aktiivsuse avaldumist, vastavat tegutsemist. Kuid tegutsemine on alati seotud täiendavate kulutustega, sellepärast süvendab see tasakaalutust veelgi. Süsteem on sunnitud otsima optimaalseid lahendusi, saavutama tasakaalutuse leevendamist vähimate kulutustega. Toimib jõu säästu printsiip. Seejuures evolutsiooni käigus optimeerimisvõime (kasutegur) pidevalt kasvab. Selle aluseks on jällegi tasakaalutus. Jne, jne.

Kõrgemad tasemed

Rääkides iseorganiseeruvatest aktiivsetest süsteemidest ei või me enam kasutada termi-

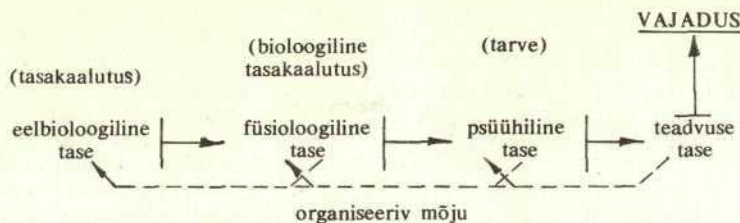
nit «tasakaalutus» selle esialgse mõttes. Siin on tegu juba bioloogilise tasakaalutusega. See on aga võrreldamatult keerulisem ja mitmepalgelisem. Säilitades oma eelkäija põhilised jooned ei taandu bioloogiline tasakaalutus siiski temale. Kui tasakaalutus on vaid «kahemõõtmeline» mõiste, siis bioloogilisel tasakaalutusel on tunduvalt rohkem «mõõtmeid». Temas põimuvad paljud üksikud omavahel seotud tasakaalutused. Neist ühtede kadumine võib kaotada ka teised või, vastupidi, kutsuda esile kolmandad. Seejuures tegutseb omapärane tasakaalutuste liikuv hierarhia, kus erinevates tingimustes võivad juhtivaks saada ühed või teised üksikud tasakaalutused. Ja mida keerulisem on süsteem, seda mahukam on see hierarhia.

Loomariigi tekkimisega kerkib bioloogiline tasakaalutus meie ette nagu tarve. See, et just tarve on loomade aktiivsuse allikaks, ei vaja vist erilisi tõestusi. Loom peegeldab keskkonda läbi oma tarvete «prisma»: ta püüdleb kasuliku (tarvet rahuldava) poole, on ükskõikne kasutu suhtes ja hoiab eemale kahjulikust. Seejuures kujuneb välja emotsioonide mehhanism.³⁰ Tarvete rahuldamine seondub positiivsete, süvenemine aga negatiivsete emotsioonidega. Esialgne üldise ja lokaalse liikumise vastastoime võib varjuda. Tundub, et loomade käitumist reguleerib tung maksimeerida positiivseid ja minimeerida negatiivseid emotsioone.

Evolutsiooni käigus spetsialiseeruvad elussüsteemid erinevatele negentroopia hankimise viisidele. Evolutsiooniline areng toimub senikaua, kuni spetsialiseerumine saavutab antud tingimustes täiuse. Tingimuste muutumise korral võib aga areng taastuda. Inimese loomne eellane osutus kõige vähem spetsialiseerunuks. Kuid tarve «piitsutas» ka teda; just nimelt tarve sundis protoinimest põhimõtteliselt uuele tegevusele — tööle. Mis edasi sai, on meile hästi teada. Märgime vaid ära, et *Homo sapiens* tekkimisega kaotavad oma loomaliku iseloomu ka tema tarbed — nad inimlikustuvad, muutuvad inimvajadusteks. Tarve ja vajadus suhtuvad teineteisse kui bioloogiline ja sotsiaalne.

Möödamannes näitasime me ära ka vajaduste geneesi, avades sellega nende olemuse. Vajaduste ajaloolise kujunemise alusel võib üles ehitada ka nende pideva tekkimise abstraktse mehhanismi:

³⁰ Вг: П. В. Симонов. Эмоциональный мозг. — М., Наука, 1981.

(Sulgudes on näidatud vajaduste kujunemise staadiumid).

Inimese «kõrgeimad väärtomadused» ei takista tal siiski jäämast ka «lihtsaks» füüsiliseks nähtuseks. Isegi kõige antimehhanistlikum vitalist on mingis mõttes tabureti sugulane. Viis miljardit «looduse kuningat» peavad alluma kõige «madalamatele» loomulikkuse seadustele. Aga see tähendab, et inimesega ja inimeses tekivad ka «primitiivsed» eelbioloogilised tasakaalutused. Kui neid ei rahuldata antud tasemele omaste (füüsiliste, keemiliste) liikumistega, kanduvad nad üle järgmisele tasemele. Kujuneb bioloogiline tasakaalutus. See kutsub esile füsioloogilise liikumise. Kui aga ka see ei suuda asja lahendada, hakkab tööle järgmine aste — psüühiline tase. Virgub tarve, mida mõnikord nimetatakse bioloogiliseks vajaduseks. Edasi võib see tasakaalutus kanduda teadvuse tasemele. Kuid «vajaduse teadvustumine» ei tähenda sugugi, et inimene iga kord teadvustab vajaduse lätted ning tema tekkimise terviktee. Igal konkreetsel juhul tekib inimesel vaid vajaduslik seisund. Ta tahab juua või süüa või muud. Ja teadvus on vaid selle ebameeldiva tunde likvideerimise tööriistaks. (Vaat milleks on inimesel ennekoike teadvust vaja! Nagu elevantil lonti! Seegi tekkis kui tööriist.)

Siinkohal on vajalik märkida, et tasakaalutus ei pea tingimata järjekindlalt läbima kõiki astmeid. Ta võib autonoomselt genereeruda igal tasemel, on ju igaüks neist omalaadne maailmapeegeldus. Inimese kohta võib kindlalt väita, et rõhuv enamik tema vajadustest tekib otse teadvuse tasemel. Inimkonna arenedes see osa üha suureneb. Puhtalt «loomalikud tarbed» teisenduvad aga kvalitatiivselt. Kuid inimesel ei õnnestu kunagi neist lõplikult vabaneda.

Inimese maailmapeegeldus justkui kahestub: ühelt poolt on see passiivne, vajadusi esilekutsuv peegeldus; teisalt — aktiivne, vajaduste rahuldamise allikate leidmisele suunatud, valikuline keskkonna peegeldus. Seejuures on passiivne peegeldus ühtaegu nii seesmine (tarvete peegeldus) kui ka väline (keskkonna peegeldus). Viimane põimub aktiivse peegeldusega.

Tarbed peegeldavad vajadused iseloomustavad inimest kui bioloogilist olendit: toit, riietus, elukoht, tervise kaitse, soojätkamise vajadus. Neis domineerib mahuline külg — süüa, et mitte nälga surra, riietuda, et mitte ära külmuda jne.³¹ Nendel vajadustel on loomulikud piirid.³²

«Madalamate» vajaduste rahuldatus kasvuga suureneb «kõrgemate», inimese kui sotsiaalse olendi vajaduste osatähtsus. Need on «madalamad» vajadused kvalitatiivses väljenduses (toitumise kvaliteet ja tingimused jne); sotsiaalsed vajadused — eneseteostamine, suhtlemine jm; intellektuaalsed vajadused teadmiste, loomingulise töö, eneseväljendamise jm järele. Selles mõttes on vajaduste areng piiritu.

Vajadusi on vaja mõista laialt. Nende tekkimise ja rahuldamise protsess ei piirdu üksikindviididega, olgugi et toimub nende kaudu. Inimene võib «omaks» võtta enda lähimete vajadusi; kollektiivi vajadusi, kus ta töötab; sotsiaalse grupi vajadusi, kuhu ta kuulub; linna, riigi, kogu ühiskonna vajadusi. Kuid vajadustel, mida ta asub rahuldama, peab tingimata seisma märk — «oma».

«Mõista laialt» tähendab ka seda, et iga inimtegevuse akti taga saab näha vajadust, terveid vajaduste plejaade, hierarhiaid. Olgu see siis rööpaseadja üksikliigitus, viiuldaja kontsert või tervisejooks. «Keegi ei saa mida-

³¹ Lähemalt vt: И. В. Бестужев-Лада. Теоретические основы концепции потребностей. Рмт-с: Научные исследования и человеческие потребности. — М., ВНИИСИ, 1979.

³² Siit tuleneb optimaalsete tarbimismuudatuste väljatöötamise võimalus. Kuid seejuures ei tohi unustada, et need normid kehtivad ainult inimese kui bioloogilise, mitte aga sotsiaalse olendi kohta. Järelikult on nad kasutatavad vaid vastavates (eelkõige meditsiinilistes) teadustes. Füsioloogiliste tarbimismuudatuste üleandmine sotsiaalsesse planeerimisse, nagu seda meil laialt tehakse, on tänamatu tegevus. Siin on vaja teistsugust lähenemist. Nimelt dialektilist mudelit, mis võtaks arvesse kõiki peegeldustasemeid sotsiaalse taseme domineerivat osa arvestades. Sellise mudeli näitena võib tuua V. Jõepera «toitumise evolutsiooni mudeli» — vt: V. Jõepera. Leib meie laual. (Inimese toitumise arengust). Tallinn, «Eesti Raamat», 1983.

gi teha, tegemata seda ühtlasi mõne oma vajaduse ja selle vajaduse elundi heaks.»³³

Lugeja võib öeldule vastu vaielda, tuues näiteks india budiste ja džainasid, kes suruvad tahtega maha oma vajadusi. Kuid lähemal vaatlemisel pole raske märgata, et ka «mahasurumise» taga seisab vajadus. Antud juhul kombetalitusest kinnipidamise ja häirimatu hingeseisundi nirvaana saavutamise vajadus.

Iga käitumisakti taga peituvat konkreetset vajaduse kindlakstegemine on äärmiselt raske, vahel isegi lahendamatu ülesanne, sest vajadused moodustavad erakordselt keerulise, mitmekihilise ja väga mobiilse süsteemi. Vaatamata sellele on tegevuse seletamine vajaduste kaudu ainukeseks teeks küsimustelt «kuidas?» küsimustele «miks?».

Vajadused, kannustades üksikuid inimesi, põimuvad ja sulavad ühtseteks sotsiaalsete gruppide, klasside, kogu ühiskonna vajadusteks. Nad on kõikide ühiskondlike liikumiste allikaks. Kuid tehes panuse vajadustele, ei tohi siiski langeda biheiviorismi. Meil pole tegu mitte deterministliku ainumäärajaga, vaid pigem dialektilise paratamatusega. Avaldues juhuslikkuste kaudu, panevad vajadused maha liikumise peajooned; olles sellega mitte ainult ühiskondliku liikumise objektiivseks aluseks, vaid ka selle liikumise seaduste objektiivsuse aluseks. Avalduvad ju sotsiaalsed seadused inimeste, õigemini, inimeste tegevuse kaudu, aga järelikult — vajaduste kui selle tegevuse siivamääraja kaudu.

Nõukogude filosoofiateaduse üheks viimase aja silmapaistvamaks saavutuseks loetakse (õigemini, selle saavutuse saavutajad loevad) vajaduste käsitamist vastuoludena. See põhineb lihtsal sülllogismil: kuna vastuolu on igasuguse liikumise allikas, aga vajadus on ühiskondliku liikumise allikas, saab vajaduse olemuseks olla vaid vastuolu. Siin pole raske ära tunda meile juba tuttavat «vastandlase» käekirja. «Oma» ja «oma teine» on antud juhul olev (сущее) ja olemapidav (должное) inimese seisund.

Seda tuleks vist mõista nii, et olev on näiteks näljane kütt, aga olemapidav — täissöönud kütt, kes peab esimesega lepitamatut võitlust. Kord on peal üks, kord teine, kütt aga muudkui liigub... No... kui kütt on näljane, siis on ta näljane, ja ainult seda. Ja ta ei söö sugugi mitte sellepärast, et seda nõuab «oma teine», olemapidav (täissöönud kütt), st mitte sellepärast, et olla täissöönud. Vaid sellepärast, et rahuldada vajadust, leevendada seda ebamugavuse, sisemise tasakaalutuse tunnet. Seejuures on leevendamine ka iseenesest meeldiv, temaga kaasnevad positiivsed emotsioonid.

³³ K. Marx, F. Engels. Saksa ideoloogia. — Tln., «Eesti Raamat», 1985, lk 212.

Kütiga on muidugi raskem kui Univer-sumiga või, ütleme, näljase hundiga. Kütt võib tõesti endale ette kujutada, et ta sööb sellepärast, et saada söönuks. Kuid see on vaid tema kujutus, st ideaalne. Objektiivne mehhanism seisneb aga muus — tasakaalutuses. Kuni on viimane, on ka liikumine, ja küti tegevus. On ka vastuolu. See on kõigis küti liigitustes, kogu tema tegevuses. Vastuolu on ka küti vajadustes, kuid see ei ole vajaduste olemus, see on nende olemus...

«TASAKAALUTEORIA»!?

Ühe tõdede liigi moodustavad sellised lihtsad ja selged väited, et neile vastupidised on silmanähtavalt vale. Teist liiki, niinimetatud «sügavad tõed», on aga sellised, et neile vastupidised väited sisaldavad samuti «sügavat tõde».

Niels Bohr

«Vastandlane» ei alistu. Osutades sõnale «tasakaalutus», läheb ta üle rünnakule: «Karaui! Zamenia dialektiki! Mehhanitsistlik «tasakaaluteoria»! Ainult pahupidi pööratud ja osavalt ühiskonnahävitustele sobitatud...» See on meie oponenti peamine trump. Me ei saa seda ignoreerida.

Milles siis seisneb kurikuulsa «tasakaaluteoria» tuum? Kahjuks tihtipeale tema kriitikute töödes selleni ei jõutagi. Piirdutakse vaid tühisõnalise üksteisehirmutamiseega. Kuid terahaaval võib kokku panna umbes järgmise pildi: leitmotiiv — loodus püüdleb tasakaalu poole! Tasakaalu kujutatakse mingi v a l i s e absoluutse atraktorina, mis tõmbab ligi kõike olemasolevat, pannes selle niiviisi liikuma. Kriitika teravik on suunatud süsteemide sisemise aktiivuse alahindamisele.

Kuid vaatame, milline on «tasakaaluteoria» oma algupärandis. Sest mitte ainult teoreetilised, vaid ka kriitilised püstitised võivad «vastandlastel» osutada kaemuslikuks, «näpust välja imetuks». Pöördume «tasakaaluteooria alusepanijate» H. Spenceri ja A. Bogdanovi poole.

Herbert Spencer, XIX saj inglise positivist, sai kuulsaks eelkõige oma «evolutsiooni-teooriaga». Omal ajal oli ta üks maailma populaarsemaid filosoofe. Raske on leida küsimust, mida Spencer poleks oma töödes puudutanud. Ka «tasakaal» tuleb ette. Kuid see ei etenda kandvat osa. «Tasakaalu» ja selle eeldatavaid sünonüüme³⁴ on puudutatud vaid möödamines.

³⁴ Spencerit iseloomustab laialivalguv terminoloogia. Kaasaegsed kutsusid teda sellepärast «sasiläinud filosoofiks». Henry George nimetas niimoodi isegi oma raamatu Spencerist (1895).

Kõige selgemaks võib vist pidada seda «tasakaalu» määratlust, mis Spencer andis spetsiaalselt oma «ameerika sõbra» jaoks kirjutatud teesides. Hiljem lülitati need teesid H. Collinsi raamatu «Herbert Spenceri filosoofia lühiesitus»³⁵ eessõnasse: «Tasakaal on arenevate agregaatide poolt läbitehtavate muutumiste lõppresultaat. Need muutumised toimuvad seni, kuni pole saavutatud tasakaalu jõudude vahel...»

Toodud katkend väljendab Spenceri teooria üldist häälestust: tasakaal on üksekõiklik liikumise piir, lõppresultaat. Spencer ei kasuta seda mitte kordagi olemasoleva aktiivse atraktorina. Süsteemid (Spenceril — agregaadid) jõuavad tasakaaluni tasakaalust enesest sõltumata. Kuid milles on siis liikumise põhjus?

See selgub juba Spenceri peateose «Algprintsibid» (1862)³⁶ esimestel lehekülgedel — üleloomulik «tunnetatamatu jõud». Tema erisuunalised ilmutised, «jõud», lükkavad maailma tasakaalu, st lõpu poole, mis on «jõudude tasakaal».

Kritiseerimise mugavamiseks omistatakse Spencerile tasakaalu mõistmine «omalaadse absoluutse nähtusena».³⁷ Kasutades ära kritiseeritava vastuolulisi väiteid pole seda sugugi raske teha. Kuid veelgi kergem on näidata, et Spenceri tasakaal on suhteline. Sel juhul ei aita meid mitte ainult välja rebitud tsitaadid, vaid ka püstitiste üldine sihitus. Suhtelised pole mitte ainult üksikud tasakaalud, vaid ka üldine tasakaal — see, milleni jõuab maailm tervikuna. Peale seda saab uuesti «üleüldine elu» — on ju jumalikule «jõule» kõik jõukohane.

Niisiis, Spenceri «tasakaal» on teisejärguline, väljatöötamata, passiivne, suhteline. «Tasakaaluteooria» «tasakaal» aga: esmajärguline, keskne, aktiivne, absoluutne. Seega seob Spencerit «tasakaaluteooriaga» ainult sõna «tasakaal» õigekirjutus. Kas sellest piisab tema ülendamiseks «tasakaaluteooria alusepanija» auastmesse?

Aleksandr Aleksandrovitš Bogdanov on meie rohkem tuntud kui Lenini raamatu «Materialism ja empiriokrititsism» üks peategelasi. Aga kuidas sai temast «tasakaaluteooria alusepanija»? Selgub, et tõesti, mõningatelt tema varaste ja hiliste teoste lehekülgedelt

võib leida sõna «tasakaal». Ja vaat millises rakursis: vormide näiva püsivuse taga peitub vastassuunaliste protsesside (näiteks assimilatsioon ja desassimilatsioon) liikuv tasakaal. Aga vormide muutumine toimub ühe vastandliku protsessi ülekaalu resultaadina. «Liikuv tasakaal» on Bogdanovi järgi samane «vormide kestva konservatismiga». Seejuures on spetsiaalselt rõhutatud, et nii «tasakaalu» kui ka «konservatismi» tuleb mõista piiratud, tinglikus tähenduses, mitte aga täht-tähelt, absoluutselt. Seda võib lugeda Bogdanovi esimesest filosoofiaalasest teostest «Ajaloolise looduskäsituse põhielemendid».³⁸

Selle raamatu töötas omal ajal läbi ja kiitis heaks V. I. Lenin. Kuid Bogdanov kui emtsionaalne ja püsimatult inimene ei suutnud «... põhielementide» loodusteadusliku materialismi joont järjekindlalt edasi arendada. Nakatunud Ostwaldi «energetismi», langeb ta mahhismi ja subjektiividealismis.³⁹ (Ajutiselt on unustatud ka «tasakaal», kus nüüd sellega.) Lõppude lõpuks jõuab Bogdanov aga nii oma kui ka kogu filosoofia positivistliku eitamise juurde.

Sünnib tektoloogia (üleüldine organisatsiooniteadus) ja jällegi vilksatab siin-seal «tasakaal». Tema olemus ei ole aja jooksul muutunud. See on ikka seesama vastassuunaliste liikumiste «liikuv tasakaal»: igasugust vormide säilimist tuleb vaadelda «kui nende liikuvat tasakaalu, ja igasugust tasakaalu kui kahe protsessi, assimilatsiooni — desassimilatsiooni, praktiliselt suhtelist võrdsust».⁴⁰ See on omapärane säilimise ja muutumise dialektika traakteering.

Bogdanovi jaoks «ei ole tasakaalu printsiip (isegi — M. K.) eriline, iseseisev tektoloogiaseadus»,⁴¹ rääkimata selle juhtivast osast organisatsiooniteaduses. Luggeda läbi Bogdanovi tööd ja nimetada teda «tasakaaluteooria alusepanijaks» — see on ju...

Kuid milleks siis oli tarvis «tasakaaluteooriat» ja selle «alusepanijaid»? Vastust tuleks otsida kahekümnendate-kolmekümnendate aastate poliitilisest võitlusest. Kuid see oleks spetsiaalne, mitte filosoofiaajalooline, vaid poliitikaajalooline uurimus. Ta seondub N. I. Buhharini isiksusega. Kuri kuulus «teooria» on välja mõeldud ja vajalikul kombel «täiendatud» teenistusvalmite

³⁵ Г. Коллинс. Философия Герберта Спенсера в сокращенном изложении. — СПб, 1887, lk 3.

³⁶ Vt: Спенсер. Основные начала. Киев, СПб, Харьков.

³⁷ Vt nt: И. С. Нарский. Очерки по истории позитивизма. — М., 1962, lk 92.

³⁸ А. Богданов. Основные элементы исторического взгляда на природу. — СПб, 1899, lk 44—46.

³⁹ Vt: V. I. Lenin. Kogutud teosed. 14. kd, lk 211—212.

⁴⁰ А. А. Богданов. Тектология. Всеобщая организационная наука. Берлин, Петербург, Москва, 1922, lk 159.

⁴¹ Samas, lk 222.

filosoofide-mandariinide poolt. See kanti A. A. Bogdanovi ja N. I. Buhharini «pattude» nimekirja. Nende «revisionismi» juured justkui ulatuksid aga «pursuiideoloogi», «sotsialismi paadunud vaenlase» jne Herbert Spencerini. Bogdanov hukkus 1928. aastal ebaõnnestunud eksperimendi (vereülekanndmise) tagajärjel. Taolisi eksperimente oli ta enne seda sooritanud üheksal korral. Mõne aja pärast «kadus» ka mahamaterdatud Buhharin — «väärtsulikem ja suurim teoreetik . . . , kogu partei lemmik» (V. I. Lenin).

Naastes filosoofiasse, märgime, et ei Spencerit ega Bogdanovit huvitanud olematu «tasakaaluteooria». Neid ei huvitanud ka dialektilise vastuolu asendamine «tasakaaluga». (Kuigi Bogdanov oli vastuolu suhtes küllaltki lugupidamatu: «Elava kogemuse filosoofias» nimetas ta näiteks vastuolu «naivseks sotsiomorfismiks», kuid seda sõltumatult «liikuvast tasakaalust».) Nad olid liialt haaratud oma isiklike süsteemide loomisest. Kõik nende «õelad kavatsused» avastati alles hiljem.

Lõpetuseks on huvitav ära tuua veel mõningad tsitaadid: «Tasakaal on liikumisest lahutamatu . . .»; «. . . igasugune spetsiaalne suhteline liikumine . . . , kujutab endast püüet saavutada suhtelist paigalseisu, tasakaalu.»; «. . . üksiklikumine püüab tasakaalu poole, kuid kogu liikumine hävitab taas üksiku tasakaalu». Kas on tuttav? Kuid ei, ei! See ei ole Bogdanov, ja isegi mitte Spencer . . . See on . . . Friedrich Engels.⁴² Miks siis, austatud «kriitikud», mitte arvata «tasakaaluteooria alusepanijate» hulka ka marksismi klassikuid?

A. Bogdanovi viimaste tööde analüüs nõuab eriti peent dialektilist delikaatsust. Kasinal keskpärasusel on palju lihtsam tema «Tektooloogiale» kallale tormata kui püüda selle üldteaduslikku tähendust hinnata.

«Eitada dialektikas ei tähenda mitte lihtsalt ütelda «ei.»⁴³ Selle aabitsatõe unustasid kiivad «marksismikaitjad» omal ajal täiesti. Tiivustatuna Lenini «Materialismist ja empiriokrititsismist» (muuseas, Lenin ei olnud

tuttav Bogdanovi viimaste töödega) ning ülaltpoolt tulevast soosingust kargasid nad, sõna otseses mõttes, Bogdanovi üldise organisatsiooniteaduse kallale. Koos positivismiga (ja olematu «tasakaaluteooriaga») hävitati juurteni ka küberneetika ning süsteemiteooria alged. Kodumaisele ja mitte ainult kodumaisele teadusele tekitati tohutut kahju. Küberneetika ja süsteemiteooria ekspordi asemel tuli neid hoopiski importida, ja seda 30—40 aastat hiljem. . . . Õpetlik õppetund!

Rõõm täheldada, et seitsmekümnendate aastate algusest leiavad mõningad organisatsiooniteaduse ideed väärlit tunnistust.⁴⁴ Kahjuks ei kuulu nende hulka veel «tasakaal». Seda kardetakse endistviisi. Kardetakse «tasakaaluteooria» nime kandva täispuhutava koletise pärast, sellele oleks justkui kavatsus alla kugistada «dialektika tuum» — õpetus vastuolust. Samal ajal tungib tasakaalu idee stiihiliselt paljudesse kaasaja teaduse ja praktika sfääridesse. See on homöostaasi-printsip, rahvamajandusplaanide balansseerimine, keskkonnakaitse probleemeid ja palju muud. Kuid need arendused on savijalgadel, neil puudub filosoofiline alus. Tasakaalu dialektilise seletuse asemel püütakse temast vabaneda lameda sõimuga. Nõukogude Liidu raamatukogudest õnnestus leida vaid üks kirjatöö, kus püütakse «tasakaalus» sisuliselt, olgu et veel väga arglikult, selgusele jõuda. (A. C. Литвиненко. Проблема равновесия в философии и биологии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. — Изд. Ростовского ун-та, 1980.)

Siin on ees suur ja edasilükkamatu töö. Käesolevas traktaadis pole meil aga «tasakaaluga» kuhugi minna. Kogu tema sügavusest hoolimata ei saa teda vaadelda, ja teda polegi kunagi tõsiselt vaadeldud kui liikumise allikat. Spenceri jaoks oli muutumise põhjuseks «tunnetamatu jõud», Bogdanov läks aga sellest küsimusest hoopiski mööda. Esimese jaoks määras «tasakaal» evolutsiooni suuna, teise jaoks aga olemise säilimisvormid.

⁴² F. Engels. Looduse dialektika. Tallinn, «Eesti Raamat» 1980, lk 182.

⁴³ F. Engels. Anti-Dühring. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1951, lk 125.

⁴⁴ В. И. Ксенофонтов. Ленинские идеи в советской философской науке 20х годов. — Изд. ЛГУ, 1975, lk 18.

Vt samuti: А. Л. Тахтаджян. Тектология. История и проблемы. Системные исследования. — М., 1972; В. Д. Дьяков, А. И. Уемов. Предшественники кибернетики и общей теории систем. «Природа» 1976, nr 6.

KÜLLO ARJAKAS

ÜHE RIIGI SÜNNIST

Üks aasta ei ole pikk aeg, ent sellesse võib palju sündmusi mahtuda. Ajavahemik 26. II 1917 kuni 26. II 1918 on Eesti ajaloo harukordselt kirju võimude vahetumise aeg. Mõni neist kestis pikemat, mõni lühemat aega, mõni haaras terve Eesti, mõni ainult ühe piirkonna. 1917. a 26. veebruariks oli tsaaririik jõudnud kokkuvarisemise äärel. Märtsi algul jõudis Veebruarirevolutsiooni hoovus Eestisse ja algas kaksikvõimu aeg. Selle kaheksakuulise perioodi mahuvad mitmed konfliktid Ajutise Valitsuse komissari ja Tallinna Nõukogu vahel. 1917. a oktoobris hõivasis keiserliku Saksamaa väed Saare- ja Hiiumaa ning I maailmasõja tuuled jõudsid otseselt Eesti piiridesse. Sama kuu tõi kaasa uue revolutsiooni, pööre toimus veretult, isegi tähelepanamatult. Nõukogude võim püsis kolm ja pool kuud — 1918. a veebruaris tungisid Saksa väed mandrile. Bolševikud ja nõukogude aktiiv olid sunnitud taganema Nõukogude Venemaale.

Ajal, mil Saksa väed ei olnud veel Tallinna jõudnud ja bolševikud alles sadamas lahkumas, kuulutati Tallinnas välja Eesti iseseisvus. See toimus 24. II 1918. Eesti Vabariiki polnud 1918. a veebruaris küll kauaks — juba 25. veebruaril pärastlõunal hõivati pealinn Saksa vägede poolt. Okupatsioonivõim langes 1918. a sügisel ja 1919. a veebruaris tähistati 24. veebruari kui Eesti Vabariigi sünnipäeva. Järgnevategi, pisut enam kui kahekümne aasta jooksul loeti seda päeva Eesti Vabariigi sünnipäevaks.

1918. a 24. veebruaril toimunud sündmuste kohta on nõukogudeaegses ajalookirjanduses vähe andmeid. Sirvime üldkäsitlusi. 1952. a «Eesti NSV ajalugu» (toim G. Naan) märgib, et Saksa välisministerrium õhutas kodanlike natsionalistide demagoogilise «Eesti iseseisvuse» väljakuulutamiseks (lk 285); pole andmeid, millal või kuidas «demagoogia» ellu viidi. «Eesti NSV ajaloo» teises trükis (1957, toim G. Naan) on eelnevale juurde lisatud, et elanikkonna segadusse viimiseks ja kodanluse kui välisvaenlase abistaja varjamiseks avaldati «Eesti iseseisvuse» manifest, mis oli üks kodanlike natsionalistide isamaareetmise aktidest (lk 371).

1971. a ilmus seni mahukaima «Eesti NSV ajaloo» üldkäsitluse III köide (pea- ja tegevtoimetaja V. Maamägi). Siin kirjuta-

take, et kubermangu maanõukogu vanemate nõukogu moodustas põranda all Eestimaa Päästekomitee, mis alustas tormilist tegevust pärast Saksa vägede sissetungi algust. 24. veebruaril klopsis Päästekomitee kokku Ajutise Valitsuse ja esines manifestiga Eesti iseseisvuse kohta. Kodanlike natsionalistide eesmärgiks oli nõukogude võimu kukutamine (lk 97). Näeme, et siiani pole juttu omaette riigi loomise püüetest, rääkimata riigi loomisest. Ilmselt lähtusid autorid seisukohast, et riigi faktiliseks tekkeks peab moodustuma riigiaparaat ja see peab omama tegelikku võimu. 24. veebruari manifesti järel ei jõudnud kodanlik Ajutine Valitsus riigiaparaati korraldada ega saanud võimu kogu Eesti territooriumi üle. Et aga inimeste kollektiivmõlu säilitas 24. veebruari kui Eesti Vabariigi sünnipäeva, see asjaolu jäeti kõrvale või peeti seda kodanlikuks igandiks.

Teatud muudatused lähenemistes toimusid 1970ndate lõpul. «Eesti NSV ajalugu» (II kd, 1980) nendib: «24. veebruaril /---/ avaldas kodanliku Maapäeva Vanematenõukogu manifesti, milles kuulutatakse välja Eesti iseseisvus, s. o. kodanlik vabariik Eestis» (lk 107) ja et Eesti kuulutati neutraalseks Saksa- ja Venemaa vahelises võitluses. Siit võib välja lugeda arusaama, et 24. veebruar tähistab teatud omariikluse sündi. Veel ulatuslikumalt on 24. veebruarist juttu J. Kahki ja K. Siilivase populaarses ülevaates «Eesti NSV ajalugu» (1987), kus eraldi alalõigus (lk 113) märgitakse muu hulgas, et 24. veebruaril peeti Eesti Vabariigi aastapäevaks. Üldkäsitluste vaatlusest jääb mulje, et mida aeg edasi, seda pikemat ja mitmekülgsemat käsitlust on sündmus leidnud. Proovime astuda veel ühe tagasihoidliku sammu ja heita pilk Eesti esimese riikliku iseseisvuse kujunemisele.

Võimatu on teada saada, kes maarahva hulgast tuli esimesena (pöörasele) mõttele, et ka Peipsi ja Läänemere vahele võib tulla oma riik. Vaideldav on ka esimene kirjalik tunnistus taolisest mõttest. 1870. a 31. mail kirjutas Lydia Koidula Soome rahvusliku liikumise tegelasele Antti Almbergile: «...näen rahva itsenäitust (iseseisvust — K. A.) nii kui väetit taimekest lootuse tiiba varjulla idänewät ja pitkendawat (pikenevat — K. A.)...» (Anni, 23). Sõna «itsenäitus» kui iseseisvus annab eri-

neval viisil tõlgendada. Ühelt poolt võib see tõesti olla Koidula lennukas mõte riiklikust iseseisvusest, teiselt poolt võib tähendus piirduda rahvusliku enesetunnetuse tõusuga, mida rahvuslikus liikumises võis hinnatavaks saavutuseks pidada. Tõenäolisemaks võib pidada küll teist varianti, kuid oma eelnevas kirjas (26. maist 1870) oli A. Almberg avaldanud lootust, et kord koidab rahvusliku iseseisvuse päev nii Eestile kui Soomele... (Anni, 21).

Eesti Vabariigi ajal peeti esimeseks iseseisvuse mõtet väljendanud eestlaseks Andres Tiidot (Dido). Tiido vangistati poliitilistel põhjustel 1882. a. juunis. Läbiotsimisel leiti paberite hulgast käsikirjaline luuletus «Eesti sõjalaul», millest sai kohtus üks süütoend («Nädal Pildis» 1939, nr 20, lk 540). Luuletuses avaldatud lootus oma riigile oli aja vaimule vastavalt romantilise sõnastusega:

«Sest priius läigib meie eel
ja Eesti Vabariigi peal»
(«Tänapäev» 1937, nr 9, lk 258)

Mitu aastat vaevles A. Tiido Tartu ja Riia vanglates. Siis sattus A. Tiido itta — ta määrati asumisele Kaasanisse, sealt õnnestus tal põgeneda läände, ta elas Genfis, Londonis ja suri 1921. a. Pariisis. Seega elas Tiido justkui läbi kaks saatust nagu paljud hilisemad eesti tegelased, kes sisidid end aktiivse ühiskondliku tegevusega.

Järgmine selgelt formuleeritud omariikluse nõue peaks kuuluma Juhan Liivile. Poet kirjutab:

«Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —
ükskord on Eesti riik!

Kas aastatuhandet mingi,
siis vast see haiget ei tee,
et suurte rahvaste kõrval
on vaba ka väikene.

(J. Liiv. Luuletused. Trt. 1926, lk 56)

Raamatu toimetaja F. Tuglas ei oska luuletust dateerida. Ta oletab, et J. Liiv kirjutas selle 1905. a. revolutsiooni mõju all (samas, lk 13).

1905. a. jaanuaris alanud revolutsioon äratas Eestis esmakordselt laiad rahvahulgad poliitilisele elule. Juba veebruaris-märtsis esitatud märgukirjades nõuti poliitiliste vabaduste kõrval maa- ja linnaomavalitsuste reformi. Autonoomia nõude tõstatas esmakordselt ajalehe «Uudised» toimetaja Peeter Speek. Sünnimuste arengu mõjul kaldusid autonoomia poole ka ajalehe «Teataja» ümber koondunud kodanlikud ja haritlasringkonnad. Kuigi revolutsiooni käigus saavutati mitmeid majanduslikke ja poliitilisi järe-

leandmisi, siis reaalpoliitiliselt ei tulnud iseseisvumine kõne allagi. Isegi täieliku autonoomia saavutamise paistis lootusetuna.

1905. a 17. oktoobri manifestiga tehtud ulatuslike järeleandmiste mõjul tugevnes arvamus, et senine riigikord laguneb. Edasist tegevusplaani arutanud ülemaaline rahvaasemike koosolek Tartus lõhenes. Alalhoidlikum vool pooldas tegutsemisvõimalusi kehtiva konstitutsiooni raames, kuid kodustes asjades laialdast omavalitsust — õigust ise korraldada haridust ja tervishoidu, kohut, politseisüsteemi. Revolutsioonilisele tiib kutsus üles jätkama võitlust tsaarivõimu vastu ja uue riigikorra ideaalina kangastus silme ees demokraatlik vabariik. Neis paikades, kus tsaarivõimu kätt enam tunda ei olnud, läksid nii mõnedki kohalikud tegelased väga julgeks. Koeru kihelkonnas asuva Vaali küla mehed moodustasid novembris korra kaitseks miilitsasalgad, mille vandetootuses märgiti, et kui vabariik välja kuulutatakse, siis nemad võitlevad viimase veretilgani «Püha Eesti isade maa» eest (1905 aasta, 19). Tartu koosoleku lõhenemise järel otsustasid agarad Vaali mehed ise vabariigi välja kuulutada ja hakkasid isegi põhiseadust koostama (samas, 24). Peagi tõmbas idüllilistele lootustele kriipsu peale karistussalk, kes mitu kohalikku aktivisti maha lasi. Muidugi ei maksa Vaali sündmisi kui väga lokaalseid üle hinnata, kuid teisalt — järgnevate repressioonide õigustuseks tõid baltisaksa mõisnikud ühe põhjendusena esile eestlaste suure separatismi ja plaanid Vene riigist lahkulöömiseks.

Autonoomia nõudmise mõtetega tulid eestlastest saadikud ka I riigiduumasse. Autonoomia seaduse projekt koostati 1906. a. Šveitsis sinna kogunenud pagulaste — K. Pätsi, J. Teemandi ja O. Strandmanni algatusel. Kava nägi ette Eestis oma maapäeva ja administratsiooni, kohtud ning minister-riigisekretäri koha Venemaa ministrite nõukogu. Autonoomia eelnõu esitamise saadikud ei kiirustanud, sest taheti ära oodata Poola autonoomia projekti läbiarutamise tulemusel. I duuma laialisaatmisega kadusid viimasedki lootused Eesti olusid seaduslikul teel muuta.

Aastaid hiljem uuesti tõusnud autonoomia-mõtetele tegi lõpu 1914. a. augustis I maailmasõja algusega kaasnenud šovinismilaine. Ilmasõja jätkudes ja raskuste süvenedes sai aga üha selgemaks, et väiksemad rahvad võivad loota oma õiguste laienemisele. 1915. a. suvel lubas tsaarivalitsus välja töötada Poola autonoomia eelnõu. Eestis tuli uuesti päevakorrale autonoomia mõte. Tallinas loodi autonomistide klubi ja kaaluti, kuidas kohandada Poola autonoomia eelnõu Eesti oludele. Väiksemates ringkondades pa-kuti välja julgemaid mõtteid. 1915. a. pidas ad-

vokaat J. Sapas Tallinna haritlaste klubis ettekande Eesti väljavaadetest käimasolevas sõjas. Ühe variandina nägi ta ette võimalust, et kumbki pool sõjas võitu ei saavuta ja Eesti muudetakse mõlemale poolele vastuvõetavaks pühverriigiks. Seda sai siiski pidada ainult väga teoreetiliseks variandiks. Mõnedki poliitikud arutasid eravestlustes, mis saab siis, kui Venemaa sõja kaotab ja Eesti läheb Saksa ülemvõimu alla. J. Tõnisson soovitas asetada lootused Inglismaale, kelle huvide vastu käib Saksamaa liigne tugev-nemine Baltikumis.

Sõjahüsteeria olukorras ei olnud tark välja tulla radikaalsete nõudmistega. Nende mahasurumiseks oli režiim veel küllalt tugev. Märksa julgemalt võis nõudmisi esitada Tsaari-Venemaast kaugemal. Juba 1904. a Pariisis peetud läbirääkimistel otsustasid mitmete Venemaa vähemusrahvuste esindajatest emigrandid oma võitluses tsarismi vastu nõuda rahvuslikku autonoomiat ja rahvuste enesemääramist. 1912. a loodi emigrantide esindustest «Rahvuste Liit», mille Lausanne'i kongressile 1916. a juunis tulid 23 rahvuse saadikud. Eestlasi esindas Andres Keskküla, üks kõige omapärasemaid seiklejaid meie ajaloos. Kongressil kuulati ulatuslikku ülevaadet Maarjamaa («Terra de la Vierge Marie») saatusest alates Sigtuna vallutamiseks kuni XX saj alguseni — Eesti on ikka ajaloo jooksul olnud pangermanismi ja panslavismi vahel. Võitluse põhieesmärgiks on autonoomia, kuid rahvale peab jääma õigus lõplikult lahti öelda rõhujate riigist. Viimasel juhul tuleks astuda uniooni põhjamaade rahvastega, arvestades ühist geograafilist asendit ja ajaloolisi traditsioone («Nädal Pildis» 1940, nr 3, lk 64).

Keskküla tegevust emigratsioonis on hinnatud väga erinevalt — auahnest seiklejast kuni Saksa kindralstaabi agendini. Viimases võib ehk kahelda, kuid enesemääramise nõudmist levik ja rahvuste separatismipüüded tulid Saksa kindralstaabile igati kasuks, sest nii võis Venemaa nõrgeneda. Antanti riikide poliitikud deklareerisid samuti täiel häälel rahvuste enesemääramise nõuet. See oli osalt sihitud Austria-Ungari keisririigi arvukate rahvuste separatismi õhutamiseks ning Saksamaalgi oli tegemist poolakatega. Igal juhul oli Lausanne'i kongress omaladseks katseks käsitleda Eesti küsimust ja saatust rahvusvahelisel tasandil. Iseasi, kes ja kui paljud A. Keskküla nõudmistest üldse teada said.

1917. a. Veebruarirevolutsiooniga varises kokku tsaarivõim ja esialgne vabanemisuim päästis valla kõik varjus olnud või varju surutud poliitilised jõud. Muude küsimuste hulgas kerkis ka rahvusküsimus ja kodanlus

tõstis hoogsalt autonoomia nõude. 4. märtsil 1917. a Põhja-Balti komitee nõupidamisel otsustati J. Tõnissoni ettepaneku põhjal hakata koostama autonoomia projekti. Tallinnas moodustasid eesti seltside esindajad 9. märtsil Eesti Liidu. Selle esimeheks valitud O. Strandman formuleeris samuti programm nõudeks autonoomia. Petrogradist naasnud riigiduuma liige J. Raamot soovitas kiirustada programmi täitmisega. Koosolekud autonoomia projekti eelnõu väljatöötamiseks toimusid märtsi keskel Tartus ja kompromissile jõuti pikkade vaidluste järel. Delegatsioon viis ettepanekud Petrogradi, kuid seal kippus asja lahendamine venima. Leiti, et rahvusliku autonoomia nõuded on liialt suured, asi tuleb edasi lükata Asutava Kogu kokkukutsumiseni. Kõhklevale Ajutisele Valitsusele mõju avaldamiseks korraldasid Petrogradi eestlased 26. märtsil Tauria palee ees mõjuka meelevalduse. 30. märtsil 1917. a kinnitas Ajutine Valitsus Eesti omavalitsuse eelnõu, Eesti valitsemine korraldati uutel alustel. Sama määrusega kinnitas Ajutine Valitsus Lõuna-Eesti liitmise Eestimaa kubermangu. Ühtse rahvuskubermangu moodustumine oli väga oluline samm teel omariiklusele, kuigi 1917. a kevadel oli teadmata, kas, millal ja millises vormis või kas üldse tuleb oma rahvusriik, olgu see siis kodanlik või proletaarne. Selge on, et omavalitsust ei nõudnud mitte ainult Eesti kodanlikud ringkonnad. Samal märtsikuul andis Ajutine Valitsus Soomele tagasi tema konstitutsiooni ja tunnustas Poola iseseisvust (Poola oli sel ajal Saksa vägede poolt okupeeritud). Soome ja Poola olud olid Eesti omadest mõneti erinevad, kuid on võimalik, et neile tehtud järeleandmised mõjutasid teatud määral Eesti kodanlust.

Eesti kodanlus leppis märtsis saavutatuga ja kui 9.—10. aprillil käis Ajutise Valitsuse kohtuminister Kerenski Tallinnas, siis teatati talle, et eestlastel pole lahkulöömise kavatsust, küll aga tahetakse lubatud autonoomia sisseseadmist.

Aegadel, mil Eesti poliitikud kauplesid Petrogradis laiemat omavalitsust ja loodeti provintsiaalsele autonoomiale, tõusis rahvuslikult meelestatud Eesti sõjaväelaste hulgas üha enam esile föderatsiooni nõue, st nõuti autonoomsete riikide liitu, kus kõik osariigid oleksid üheõiguslikud. Föderatsiooni nõude esitasid esimeste hulgas Viiburis asunud Eesti sõjaväelased lipnik G. Kirschbaumi juhtimisel, võimalik, et lähedus Soomele julgustas mehi oma nõudmistega välja tulema. Mai lõpul esitati märgukiri, milles soovitati Venemaa jagada osadeks, kus igaüks korraldaks end läbi oma Asutava Kogu. Märgukiriale vastust ei tulnud. Juunis eesti sõjaväelaste nõupidamisel nõudis G. Kirsch-

baum Eesti osariigile oma raha ja tolle, kuid hääletusel jäi see ettepanek vähemusse.

Bolševike vaated rahvusküsimuse ja enesemääramise osas olid suuresti määratletud Lenini töödega. Juba maailmasõja eel rõhutas Lenin rahvusliku enesemääramise õiguse tunnustamist, kuid silmas tuli pidada lahkulöömise otstarbekust ühel või teisel momendil, arvestades töölisklassi põhieesmärke. Bolševike enesemääramise nõue oli teoreetiliselt ulatuslikum kui kodanluse nõuded autonoomiast kuni föderalismini, kuid praktikas Eesti bolševikud alahindasid neid probleeme (Arumäe, 116). 1917. a juulis-augustis jõudsid bolševikud autonoomia vajaduse tunnustamiseni ning augustis VSDT (b) Põhja-Balti organisatsioonide II konverentsil vastuvõetud resolutsioonis nõuti laialdast omavalitsust. Samas rõhutati, et «töölisklassi kohus on Eestimaa Venemaast äralahutamise või Eesti osariigi vastu olla...» (Saat, 390). Mõnes elulises küsimuses viisid bolševikud autonoomiat ka ellu. Tallinna uus linnavolikogu, milles ülekaal oli bolševikel, otsustas 24. augustil oma esimesel istungil üle minna eesti keele kasutamisele. Otsus rikkus mitut tol hetkel kehtivat seadust.

1917. a augustis muutus Eesti olukord veel keerulisemaks. Ootamatu löögiga vallutasid Saksa väed Riia ning nais, et pole jõudu nende edasiliikumise takistamiseks. Vene vägede võitlusvõime jätkuv langus ja teatav separaatrahu võimalus ähvardasid Eestit hädaohtliku olukorraga. Sellistes meeleoludes tuli 25. augustil kokku kodanlik Maanõukogu. Arutlustel leiti, et Eesti sattumine Saksa võimu alla muudab Eesti küsimuse rahvusvaheliseks. J. Tõnisson pakkus välja katset liita Balti ja Skandinaavia rahvad, kuid poliitiliseks ideaaliks nimetas Eesti omariiklust (Tõnisson, 478—479). J. Vilms oli ettepaneku vastu, sest iseseisev Eesti on liialt väike ega suuda naaberriike tagasi hoida. J. Seljamaa pidas utoopiliseks põhjariikide ideed. Rootslaste esindaja H. Pöhl arvas Eestist tulevat puhverriiki Venemaa ja Saksamaa vahel. Konkreetse sammuna otsustati luua eesti välisesindus (selleni jõuti oktoobris). Nendeski otsustes on nähtud üht sammu teel kodanlikule omariiklusele.

Kindlam kava Eesti eraldamiseks Venemaast tekkis kodanluse hulgas pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Juba 26. oktoobri õhtul, kui teated Petrogradi riigipöördest jõudsid Tallinna, ütles Toompeal väiksema nõupidamise lõpul kuberman-gukomissar J. Poska: «Nüüd ei jää muud teed, kui Eesti iseseisvus välja kuulutada.» Arutati, kuidas toimida, iseseisvumise all ei mõeldud veel mitte lõplikku lahkulöömist, vaid oma saatuse võtmist endi kätte seniks, kuni bolševikud on lüüa saanud ja Venemaal

taastatud kodanlik kord. Veel teinegi sotsiaalne kiht kaldus Eestit Venemaast eraldama, nimelt baltisakslased. Nemad tegid panuse Saksamaale ja lootsid sealt oma taotlustele abi leida. 1917. a novembri alguseks väljakujunenud klassijõudude seis ning üldine välispoliitiline olukord ei lubanud ei kodanlusega ega mõisnikel oma plaane ellu viia.

3. novembril 1917 avaldati «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioon», mis kuulutas bolševike rahvuspoliitikanä välja üheõigusluse ja suveräänsuse ning vaba enesemääramise kuni lahkulöömiseni. Eesti bolševikud leidsid, et enesemääramist tuleb rakendada viisil, mis välistaks töötavate kihtide sattumist ülevenemaalise kapitalismi käest oma kodanluse võimu alla. Kodanlikud ringkonnad aga hakkasid otsima teid, kuidas Vene revolutsioonist lahku lüüa. 7. novembril otsustati kokku kutsuda erakorraline Maanõukogu istung. Et uus võim ei saaks Maanõukogu tööd takistada, otsustati varem kitsamas ringis välja töötada resolutsioonide eelnõud. Läbirääkimistel tehti ettepanekuid, et Maanõukogu peaks esile tõstma rahva enesemääramise, arvestades ka bolševike poolt lubatud. Arutlustes pakuti välja Eesti osariigi, vabariigi või Maanõukogu kõrgeimaks võimuks kuulutamist kuni Asutava Kogu kokkutulekuni. 1917. a 15. novembril tuligi kodanlik Maanõukogu lühikeseks istungiks kokku ja enne laialisaatmist jõudis end kuulutada ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis seni, kuni Asutav Kogu määrab lõplikult kindlaks Eesti riikliku korra. Iseisva riigi väljakuulutamisest juttu ei olnud, kuid 1918. a algul kasutasid kodanluse juhid 15. novembri otsust sidemetel loomisel lääne-riikidega.

On märkimisväärne, et 30. novembril salaja kokkutulnud Eestimaa Rüütelkondade Nõukogu otsustas samuti revolutsioonilisest Venemaast eralduda. Seejuures talitati märksa otsesemalt: kuulutati samas Eesti sõltumatuks Venemaast ja paluti Saksa riigilt kaitset (Vihalem, 60). Seegi nõupidamine saadeti laiali, kuid 1918. a jaanuari keskel teatasid parunid Stockholmis oma otsusest Nõukogude Vene saadikule ja paar päeva hiljem informeerisid sellest Berliini. Rüütelkonnal oli selleks ajaks olemas tagatis, et Saksa valitsus peab teda ainsaks Eestimaa esinduseks. Nii olidki 1917. a novembri lõpuks eesti kodanlus ja baltisaksa rüütelkond end kuulutanud kõrgema võimu kandjateks, sisuline võim aga oli hoopis nõukogudel.

Kuna erinevates rahvakihtides oli Asutava Kogu kokkukutumise idee populaarne, siis kuulutati välja selle kokkukutumine ja alustati valimiskampaaniat. Kodanlikud ja väikekodanlikud ringkonnad rõhused üha

enam Eesti iseseisumise ideele. 1917. a 10. detsembril Tallinnas kodanlike parteide esindajate nõupidamisel võeti iseseisvuse küsimus konkreetseks nõudeks (Saat, 423), samal kuul võttis Eesti Tööerakond oma konverentsil esimese parteina programm-nõudeks Eesti iseseisumise. Esseeride partei võttis vastu G. Suitsu idee kuulutada Eesti «töövabariigiks», mis lööb lahku Venemaast ja hülgab proletariaadi diktatuuri (Saat, 425). Esseeride kava järgi tuli Eestist ära viia Saksa väed, kutsuda kokku Asutav Kogu ja erapooletu riigi (Rootsi) kontrolli all toimuva rahvahääletusega otsustada, kas Eesti jääb iseseisvaks või liitub mõne riigiga (Piip, 64). G. Suits ise kaldus iseseisva Eesti liitumise poole Soomega ja otsis sealsetelt parteikaaslastelt oma plaanidele toetust. 1918. a alguspäevil tutvustas G. Suits oma plaani Eestimaa Nõukogude Täitevkomitees, kuid bolševikud lükkasid selle tagasi, mis lõpetas ka koostöö bolševike ja esseeride vahel (Graf, 182). Jaanuari lõpul esitati peaaegu samasisuline märgukiri rahvusaegade rahvakomissarile J. Stalinile, kes arvas, et asjaga pole kiiret. Detsembri lõpul kaldusid eesti menševikud samuti iseseisvuse poole — A. Oinas pakkus välja «iseseisva rahvavabariigi» idee. Teine nimekas menševike juht M. Martna oli siis veel eraldumise vastu, aga 1918. a jaanuaris asus temagi iseseisvust pooldama. Nii hakkaski iseseisumise idee ühendama seni üsna erinevaid positsioonidel olnud kodanlike ja väikekodanlike jõude. Iseseisumise loosung tõusis päevakorda eeskätt nõukogude võimu kindlustudes — vastasjõud lootsid nõukogude võimust vabaneda eraldumisega, saada abi välisriikidest, selleks tuli muuta Eesti küsimus rahvusvaheliseks. Ärevust tõid juurde kuuludused Bresti rahuläbirääkimistest, kus Saksamaa nõudis Baltimaid endale. Mõnedki hellitasid lootust, et iseseisumine ehk päästab Wilhelmist või vähemalt võimaldab iseseisumise deklareerimise uusi šansse siis, kui kord sõjaõnn Saksamaale selja pöörab.

31. detsembril 1917. a ja 1. jaanuaril 1918. a toimusid taas erinevate poliitiliste parteide (peale bolševike) esindajate nõupidamised. Mõlemal päeval otsustati pidada vajalikuks lähemal ajal kuulutada välja Eesti iseseisumine, propageerida ideed nii kodus kui välismaal ja koostada osavõtjate ühine memorandum. Nõupidamiste põhjal avaldati «Eesti Sõjamehes» 5. jaanuaril seletus pealkirjaga «Iseseisev Eesti rahvariik». Iseseisumist põhjendati nii ajalooliselt kujunenud kui hetke rahvusvahelise olukorraga. Märkiti, et rahvas on saksa vägede tuleku vastu.

Iseseisumise plaane tutvustati mitmete erinevatele jõududele. 1918. a jaanuaris arvasid Vene väikekodanlike parteide liidrid,

et iseseisumise väljakuulutamise ei hoida ära Eesti okupeerimist ja sündmus võib esile kutsuda kodusõja (Graf, 179). Tööerakonna liider J. Seljamaa püüdis koguni Nõukogude Vene valitsustegelasi veenda. Talle vastati, et küsimuse otsustavad nõukogud (Graf, 187). Teatud läbirääkimised toimusid baltisakslaste ja eesti kodanluse esindajate vahel. Neid läbirääkimisi on hiljem mõned Nõukogude Eesti ajaloolased üle hinnanud ja leidnud, et kogu iseseisvuse väljakuulutamise «lavastati» Saksa imperialistide toetusel. Kõige selgemat mõistmist leidsid kodanluse esindajad J. Poska, J. Vilms ja J. Seljamaa lääneriikide saadikutelt. 1918. a jaanuaris pidasid nad läbirääkimisi Petrogradis Inglismaa, Prantsusmaa ja USA diplomaatiliste esindajatega. Saadikud avaldasid toetust, tõi küll, ainult endi nimel, aga lubasid valitsustega konsulteerida. Pisut reserveeritum oli USA saadik, kes pidas oluliseks Venemaa üldist olukorda (Piip, 89—95).

Ajal, mil kodanlikes ja väikekodanlikes ringkondades tugevnes suund riikikule iseseisvusele, pidid ka bolševikud sama probleemiga tegelema. 1917. a detsembri lõpul soovitas Lenin Anveldile, et eesti bolševikud arutaksid võimalust kuulutada Eesti iseseisvaks nõukogude vabariigiks. Aasta viimasel päeval toimunud VSDT(b)P Tallinna Komitee ja Eestimaa Komitee ühisel istungil ei peetud iseseisvuse väljakuulutamist vajalikuks. Nädalapäevad hiljem avaldatud üleskutses «Eesti töörahvale» märgiti, et iseseisvuse väljakuulutamise ei hoida ära Saksamaa okupatsiooni ja eraldumine võib takistada lähenemist Venemaa töörahvale (Graf, 188—190). Eesti bolševikke on hiljem kritiseeritud, et nad Lenini soovituset kinni ei pidanud. Võib arvata, et bolševikel oluks raskusi taolise sammu motiveeringuga — seni ju aina kritiseeriti rahvusliku kodanluse iseseisvuse ideed. Osa lootis pea-pea algavale maailmarevolutsioonile, mille levik võtnuks maha kõik põhjendused nõukogude Eesti iseseisvuse vajalikkusest. Tuleb möönda, et kui bolševikud oleks revolutsiooni järel välja kuulutanud iseseisva nõukogude Eesti, otsustavamalt korraldanud riiklust ja alustanud Punaarmee loomist, siis oleks nõukogude võim suutnud kauem vastu seista Saksa vägedele. Suure tõenäosusega oleks sel juhul 1918. a novembris võim läinud taas nõukogudele ning hilisem Eesti ajalugu võinuks sootuks teisiti minna.

1918. a jaanuari keerulises olukorras katsetati iseseisumise idee populaarsust kahel kongressil. Eesti töörahva põllumajanduslik kongress, kus valdavas ülekaalus olid bolševistlikult meelestatud saadikud, oli

eraldumise vastu. II Eesti sõjaväelaste kongressi saadikud pooldasid G. Suitsu varianti iseseisvumiseks (vähemusse jäänud bolševistlikud saadikud lahkusid kongressilt). Iseseisvuse poole kaldus I. Eesti polk ja see andis kodanlikele poliitikutele veelgi julgust tegutsemiseks.

Eesti täitevkomitee sai mitmelt poolt andmeid, et kodanlus valmistub relvastatud väljaastumiseks Eesti Asutava Kogu kokkutuleku ajal. Otsustati valimised katkestada ja revolutsiooni kaitseks võtta tarvitusele äärmised abinõud. 28. jaanuaril 1918 kehtestati piiramiseseisukord. Endised mõisnikud kuulutati lindpriiks ja kohtadel hakati neid vangistama. Üleskutsute töi kaasa ulatuslikke välispoliitilisi sekeldusi: Bresti rahuläbirääkimistel nõudis Saksa delegatsioon oma poliitiseivägede saatmist Eestisse, et päästa siinset saksa rahvusest elanikkonda (Saat, 441).

Asutava Kogu valimiste katkestamise järel tuli taas kokku Maanõukogu Vanemate-nõukogu. Otsustati võtta kursis iseseisvumise väljakuulutamisele, tehes seda enne sakslaste tulekut, et Eesti küsimus asetada rahvusvahelisele pinnale (Kukk, 19). Antud hetkel ei olnud võimalik otsust teostada.

1918. a 18. veebruaril — kasutades Bresti läbirääkimiste katkemist — hakkasid Saksa väed edasi liikuma. Järgmisel päeval salaja kokkutulnud Maanõukogu Vanemate-nõukogu otsustas tegutseda. Võeti vastu «Manifest kõigile Eestimaa rahvastele». See kuulutas, et Eesti Maapäev (Maanõukogu) kui maa ja rahva seaduslik esindaja on otsustanud kuulutada Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Eesti vabariik peab erapooletust ja loodab naabritel selle austamist. Kuni Asutava Kogu kokkuastumiseni on võim Maapäeva poolt loodud Eesti Ajutise Valitsuse käes (Vabadussõda I, 523—524). Moodsustati kolmeliikmeline Eestimaa Päästmise Komitee. Selle liikmed K. Päts, J. Vilms ja K. Konik said kõik volitused iseseisvuse väljakuulutamiseks. 20. veebruaril liikusid saksa väed saartelt mandrile. Haapsalus asunud I. Eesti polgu juhatus nende vastu sõjategevust ei alustanud. 21. veebruari hommikul teatas polgu ülem polkovnik E. Pödder saksa eelsalga ülemale, et Eesti on kuulutatud iseseisvaks ega sõdi sakslastega (Eesti rahvusväeosad III, 14). Polkovnik kiirustas sündmustest veidi ette, sest 21. veebruaril alles arutati Tallinnas, kuidas manifesti välja kuulutada. Kapten Rotschild pidas selle väljakuulutamist Tallinnas võimalikuks, sest linn oli endiselt bolševike kontrolli all (Kümme, 25). Otsustati kuulutada iseseisvus välja Haapsalus, kus võis toetuda rahvuslikele sõjaväeüksustele. 21. veebruaril üritasidki K. Päts, J. Vilms ja saatjana Läänemaa maavalitsusest A. Saar sõita Haaps-

allu, kuid poolel teel saadi teada, et linn on langenud sakslaste kätte. 22. veebruaril üritasid Päästekomitee liikmed sõita Tartusse, kuid patrullide tõttu ei pääsenud enam pealinnast välja. Uuesti varjuti konspiratiivkortereisse. Lootuse kaotanud J. Vilms pakkus välja kaunis fantastilise plaani teatada iseseisvumise väljakuulutamist «Est-onias» enne etenduse algust, kuid piiramis-olukorras olid teatrid töö katkestanud. Sidepidaja A. Veiler riietus punakaartlaseks, et julgemalt jälgida linnas toimuvat ja viia infot Päästekomiteele.

Edukam oli kodanluse tegevus kohtadel, kus nõukogude asutused olid lahkumas. Tallinnast tulnud A. Jürman teatas 22. veebruari õhtul Pärnus «Endla» teatris koosolekul manifestist ja neutraliteedist (Kümme, 26). 23. veebruaril ilmus Pärnusse Maanõukogu asjadevalitseja J. Soop, kelle kuue voodri ja kalossi ääre vahele oli peidetud kaks eksemplari manifesti. Samal päeval korraldati selle trükkimine 20 000lises tiraažis. Õhtu eel peeti kiirõupidamine, kuidas teatada manifestist. Õhtul kell 20 astus Maanõukogu liige H. Kuusner Pärnu «Endla» teatri rõdule. Süüdati tõrvikud, kõneleja luges manifesti ette. Rõdul järgnesid tervitused ja õnnitlused, eesti pataljoni sõdurid lasid aupauke («Nädal Pildis» 1938, nr 4, lk 78—81). Järgmisel päeval koostati Pärnu raeoajas akt toimu nu kohta. Alla kirjutasid 16 linna- ja maakonna valitsuse ning kohalike seltside tegelast.

23. veebruaril valmistus Päästekomitee iseseisvuse väljakuulutamiseks pealinnas. Õöl vastu 24. saadud info kinnitas bolševike lahkumist sadama poole. Tegevusse astuti 24. veebruari pühapäeva ennelõunal. Manifesti trükkimine korraldati «Päevalehe» trükkikojas, pealelõunal kleebiti manifeste majaseintele ja plankudele (Kukk, 20). Päästekomitee kolis ümber riigipanga hoonesse. Linna komandandiks määrati kapten Rotschild, kes samas jagas relvi kaitseliidu üksustele. Õhtul moodustas Päästekomitee Eesti Ajutise Valitsuse (esimees ja siseminister K. Päts, abimees ja kohtuminister J. Vilms, välisminister J. Poska). Aeg-ajalt oli kuulda laskmist ja linna kohal tiirutas saksa lennukeid (Päts, 203—204). Hilisõhtul saadeti sakslaste vastu K. Konik ja polkovnik A. Larka lootusega kaubelda välja mingeid tingimusi. Jõuti avaldada veel mõned käsud. Eestimaa Päästmise Komitee käsk nr 1 teatas, et manifestiga on Eesti kuulutatud iseseisvaks vabariigiks ja erapooletuna ei osale Saksa-Vene sõjas. Maa-, linna- ja vallaoma-valitsused pidid tööd jätkama, nõukogud tuli kõrvaldada. Päevakäsk nr 2 määras manifesti ettelugemise 25. veebruariks kella 9ks kirikutes ja koolides. Päevakäsu nr 3

tühistati kõik bolševike antud korraldused ning Oleviste kirik anti tagasi kogudusele. 25. veebruari hommikul ilmusid müüri-lehed neljanda päevakäsuga: kõigil eestlastest sõjaväelastel ilmuda Eesti sõjaväe osadesse või 1. Eesti jalaväe diviisi ridadesse (Eesti Vabariigi, 17). Avaldati veel teadaanne «Eestimaa kodanikkudele seisukorra kohta», millega teatati iseseisvuse väljakuulutamisest, neutraliteedist ja saksa vägede tulekust. Selleks ajaks oli delegatsioon naasnud teatega, et sakslased ei tunnusta Eesti Vabariigi iseseisvust. Hommikul helistasid kirikukellad rahvast teenistusele. Keskpäeval peeti Raekoja platsil sõjaväeüksuste, kaitseliidu ja tuletõrje paraad, lõpetuseks lauldi Eesti hümmi. Samal ajal jõudsid sakslaste eelüksused kesklinna. Järgnes kaheksakuune Saksa okupatsiooni aeg.

Sisuliselt algas Eesti Vabariigi eksisteerimine 1918. a novembris, mil maailmasõja kaotuse ja alanud revolutsiooni tõttu olid okupatsiooniväed sunnitud lahkuma. 19. novembril anti Saksamaa valitsuse esindaja ja Eesti Ajutise Valitsuse esindajate vahel sõlmitud lepinguga võim üle Eesti kodanlusele.

Eesti Vabariigi sünnipäeva tähistati aastaid 24. veebruaril, kuigi pakuti 1930ndatel aastatel arutlusele ka muid võimalikke kuupäevi koos vastava argumentatsiooniga. Uueks aastapäevaks pakuti 15. juuni 1920. Tol päeval võttis Asutav Kogu vastu Eesti Vabariigi põhiseaduse. 15. juuni pooldajad arvasid, et talv on ebasobiv aeg massiürituste korraldamiseks. 24. veebruaril kuulutati küll iseseisvus välja, kuid 15. juuni 1920 andis riiklikule olemisele kindlad põhijooned («Sõnumed», 4. mai 1933). Väga suured vaidlused käisid 15. novembril 1917. a toimunu üle, kui Maanõukogu end Eesti rahva ainsaks esindajaks kuulutas. Mitmed nimekad juristid nagu A. Kliiman, J. Uluots ja H. Piip püüdsid selles sündmuses näidata omariikluse algust. Tuldi välja ka uute seisukohtadega — pidada Eesti Vabariigi sünnipäevaks 2. veebruari 1920 (Tartu rahu ja Eesti Vabariigi tunnustamine) või ka 19. novembril 1919 (Riias sõlmitud võimu üleandmise lepingu järgi). Kaks viimast arvamust suuremat poleemikat kaasa ei toonud. Vaatamata pikaajalistele püüdlustele kuulutada Eesti Vabariigi sünnipäevaks 15. (u.k.j. 28.) november, jäi püsima ikkagi 24. veebruari traditsioon. Selle kuupäeva poolt olid järgmised argumendid:

1) 1917. a hilissügisel—talvel asusid Eesti kodanikud ja väikekodanikud parteid ja osalt eesti sõjaväelased iseseisvust pooldama ja esinesid selle nõudega Asutava Kogu valimistel;

2) Bresti läbirääkimistest saadi teada, et Saksamaa tahab Eestit endale kiskuda;

3) 1918. a algul said kodanluse esindajad vestlustes Inglismaa, Prantsusmaa ja USA suursaadikutega toetust Saksamaa vallutuspüüete vastu;

4) iseseisvuse väljakuulutamine manifestiga, mis avaldas mõju rahvale, andis võimaluse pidada sakslasi okupantideks ja võimaldas tõsta Eesti küsimuse rahvusvahelisele tasandile;

5) 1919. a mais võttis Eesti Asutav Kogu vastu deklaratsiooni Eesti riiklikust iseseisvusest, milles 24. veebruar tähistab lõplikult sideme katkemist Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel;

24. veebruaril 1918 väljakuulutatud riiki on sõjajärgses kirjanduses nimetatud erinevalt: «kodanlik diktatuur», «klikivõimu riik», «kurnajate klassidiktatuur» jne, teistel juhtudel «kodanlik Eesti» või — küll alles 1980ndatest — «kodanlik Eesti Vabariik».

KIRJANDUS

Toim. A. Anni. Koidula ja Almbergi kirjavahetus. Trt., 1925

— Anni

Arumäe, H. Kas vandenõu või revolutsioon, vabadus või kodusõda? Tln., 1987

— Arumäe

Eesti iseseisvuse tähistel. Tln., 1931

— selles

J. Kukk «Iseseisvuse manifesti saamislugu», lk 18—21

Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917—1925. Tln, 1925

— Eesti Vabariigi

Graf, M. Poliitilised parteid Eestis 1917—1920. Tln., 1982

— Graf

Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Trt., 1938

— Tõnisson

Kümme esimest aastat 1918—1928. Tln., 1928

— Kümme

Liiv, J. Luuletused. Trt., 1926

Piip, A. Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.—1918. aastal dokumentides ja mälestustes. Tln., 1934

— Piip

Saat, J. Nõukogude võim Eestis. Oktoober 1917—märts 1918. Tln., 1975

— Saat

Vihalem, P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920), Tln., 1960

— Vihalem

1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tln., 1935

— 1905. aasta

PERIOODIKA

«Nädal Pildis», 1938, 1939, 1940

«Sõnumed», 1933

«Tänapäev», 1937

Lisaks on kasutatud kõiki Eesti NSV ajaloo üldkäsitlusi, millele on tekstis ühekordsed viited

Ajalugu ilmutab end põhjuste-tagajärgede, juhuslikkuste ja paratamatuste järjepideva ahelana. Ajalooprotsess on üleminek ühest seisundist teise. Uue seisundi dialektiline suhe eelnevasse avaldub lõppkokkuvõttes eituse eituse, milles aktualiiseerub ka ühiskonna varasem kogemus. Me näeme seda praegu kas või oma ühiskonna arengujärgus, kus leiab aset naasmine 1920. aastate sotsialismi kogemuse juurde ning kodanliku demokraatia mitmete saavutuste uuestimõtestamine. Me võime siis öelda, et olgu ajalugu kui tahes kibe, ühtede jaoks võit, teiste jaoks kaotus, ta ei ole ometi prügikast, kuhu heita iäädid ja mittevajalik. Iga katse ajaloo järjepidevust lõhkuda, tekitada ajaloo teadvuses auke vähendab selle rahva tulevikuperspektiive, suurendab veelahet kollek-

tiivse mälu ning kirjeldusteks fikseerunud ajaloo vahel.

Eesti rahva mälus on aastad 1918—1940 aeg, millest ei saa minna mööda ega ümber. Kui seda ka üritatud, on tulemuseks olnud aja müüdistumine kollektiivses teadvuses ning selle müüdistumise ärakasutamine praegusele ajale vastandamise huvides. Selles vastandamises võivad kokku saada nii «kaugelt nõuandjad», ekstremistid kui ka kohapealsed ideoloogilis-poliitilistele päevatõdedele orienteerujad.

Meil on vaja saavutada normaalne suhe oma minevikku. Eesti Vabariik, mis sündis terava klassivõitluse käigus paraku kodanluse pealejäämisena, aga Lenini poolt juhitud revolutsioonilise Venemaa läbimõeldud välispoliitika tulemusena, peaks nüüd kujunema ka uurimisobjektiks sine ira et studio, nii nagu on selleks kujunenud/kujunemas kogu meie varasem ajalugu.

LEV GUMILJOV

MÕTTEID ETNOSEST II

Passionaarsus

Etnogeneesi protsessil on sotsiaalse kõrval alati ka looduslik aspekt.

Igale selgroogsele on omane enese- ja liigialalhoiuinstint. Kuid ta keskkonnaga kohastumise võime on piiratud. Inimene pole selles suhtes erand. Asustades uut regiooni ei muutu mitte inimorganismi anatoomia või füsioloogia, vaid käitumise stereotüüp. Tähendab — luuakse uus etnos! Õigus, aga mis tõukab inimest oma käitumise stereotüüpi muutma? Vastus peitub x-faktoris...

*

Inimene mitte ainult ei kohane maastikuga, ta ka muudab seda vastavalt oma vajadustele. Tähendab, uue maastiku asustamisel mängivad olulist osa inimese loominguilised võimed.

Aga inimese mõju maastikule pole kaugeltki alati heategev. Kõikides formatsioonides deformeerib inimene loodust ja igas formatsioonis võib esineda röövellikku suhtumist loodusesse.

*
Nii üksikisikul kui etnosel on sünnimaa. Et-
nose sünnimaa on maastike kompleks, kus
ta esmakordselt kujunes uueks süsteemiks.
«Sünnimaa» kui seesugune on üks «etno-
seks» kutsutava süsteemi komponente.

*
Kaugeltki mitte kõik territooriumid ei ole
võimelised etnosi sünnitama. Taiga laus-
metsa võõndis pole tekkinud ühtki etnost.
Samuti lausstepis. Etnosed sünnivad kahe või
enamaste maastiku piirimal. Näiteks süsteem-
is mäed—stepp, metsad—aasad, metsatund-
ra—tundra, meri—mäed—kõrbed jne. Siiski
võivad piirimal tekkinud etnosed hiljem elama
asuda ühetooniilisele maale.

Monotoonne maastik stabiliseerib seal
elavaid etnosi, mitmekesine aga stimuleerib
muutusi, mis võivad viia uute etniliste mood-
ustiste tekkele. Tõesti, geograafilised tingi-
mused võivad küll soodustada uue etnose
teket, kuid see toimub teistel põhjustel. Mil-
listel?

*
Inimesed harjuvad neid ümbritseva loodu-
sega ega vaheta kunagi küllaldase põhju-
seta sünnimaa. Aga kui nad seda siiski tege-
ma peavad, valivad nad uueks kodumaaks
ikka sellise, mis sarnaneb tollega, mille nad
maha jätsid.

*
Etnose suhtumises loodusesse, st maastikku,
võib eristada järgmisi faase:

1) mil seni ebaselgel põhjusel tekkinud
etnos loob looduslike tingimuste ümberkor-
raldamisega uue maastiku. Seda d ü n a a m i l i s t
faasi ajaloolikud enamasti ei fik-
seeri (ainult legendid), kuid see faas on oma
tulemuste tõttu alati märgatav;

2) a k m a a t i l i n e (ilmselt kreeka sõ-
nast «akme» — tipp, haripunkt — H. M.)
faas, kus etnos on äärmiselt aktiivne;

3) k u l t u r o g e e n n e faas, kus toimub
tehniliste ja ideoloogiliste väärtuste kuhju-
mine; maastikku hoitakse samas seisundis,
milles see oli eelmistes faasides;

4) o b s k u r a n t i i v n e faas, kus ei
hoolita ei kultuuri ega maastikust;

5) h o m ö o s t a a t i l i n e faas, kus pool-
lenisti hävitatud etnos oleleb hävinud kul-
tuurimaastiku vaesustunud lapikestel («tam-
mesalude asemele kasvavas takjastikus män-
givad vallutajate lapselapselapsed ja röövlite
pojad peitust...»). Säilinud etnos suhtub
loodusesse ühtaegu tarbijalikult ja alalhoid-
likult. Viimane faas kestab seni, kuni mõni
uus etnos maastikku omamoodi ümber ku-
jundama ei hakka.

*
Etnogenees pole üks suur globaalne nä-
tus, vaid hulk iseseisvaid etnogeneese maa-
kera ühes või teises regioonis.

*
Uued etnosed ei teki mitte vanade tükeldu-
misest, vaid olemasolevate etniliste substra-
tide sünteesist. Ja tekivad nad rangelt piirit-
letud maa-alal äärmiselt lühikese aja jooksul,
peaaegu momentaanselt — plahvatusena.
Kust võetakse selleks «plahvatuseks» energia?
Mis laadi see energia on? Vastates sellele küsi-
musele lahendaksime etnogeneesi probleemi.

*
Etnos on madalam üksus kui liik. Tema tek-
keks piisab — liigiga võrreldes — küllaltki tü-
hisest mutatsioonisurvest ja suhteliselt nõr-
gast isolatsioonist. Seepärast tekib etnosi sage-
damini kui liike, kuid vastavalt sellele eksis-
teerivad nad ka tunduvalt lühemat aega.

*
Vaidlus selle üle, mis on uue etnose tekkel
primaarne, kas bioloogiline või sotsiaalne,
sarnaneb vaidlusele, mis on munas primaar-
ne, kas koor või valk. Et üks ei eksisteeri tei-
seta, on dispuut mõttetu.

*
Sotsiaalne sarnasus ei hävita etnilist origi-
naalsust.

*
Etnose idu, algkollektiivi kujunemisel män-
gib pearolli teatud laadi inimeste alateadlik
vastastikune külgetõmme. See tõmme on
alati olemas, kuid alles siis, kui ta erilistelt
tugevneb, luuakse etnose tekkeks moodapääs-
matu eeldus. Sotsiaalsed institutsioonid mood-
ustuvad hiljem.

Üksteisele sümpaatsete inimeste grupp as-
tub ajaloo protsessi tsementeerituna valitud
eesmärgist ja ajaloolisest saatusast.

Etnose iduks võib saada näiteks viikingi-
te röövlibande, religioosne sekt, impressio-
nistide koolkond jne. Ühine neile on nende
liikmete alateadlik vastastikune veetus, olgu
kas või selleks, et pidada omakeskis vaidlusi.

*
Komplimentaarsuprintsip figureerib ka et-
nose tasandil, seejuures vägagi tegusalt. Siin
nimetatakse seda patriotismiks ja see kuu-

lub juba ajaloo kompetentsi, kuna ei saa armastada rahvast, austamata tema eellasi. Etnosesisene komplimentaarsus on etnosele reeglina kasulik, kujutades enesest võimast kaitsejõudu. Aga mõnikord ta väärustub kõige võõra vihkamiseks; siis nimetatakse teda šovinismiks.

*

Endogaamia, st eraldatus naabritest, stabiliseerib genofondi. Endogaamia ja ainulaadsed traditsioonid annavad etnilisele kollektiivile püsivuse.

Kuid kõige tähtsam etnose seisundi iseloomustaja on tunnus, mille ristisime metafoorselt x-faktoriks. Tema määrab etnogeneesi protsessi alguse ja temaga on seotud ka etnose hääbumine. Mis on see tunnus?

*

Püsiv, täpsemalt, stabiilne etnos ei ähvarda ei naabreid ega loodust. Aga mõnikord läheb niisugune etnos või osa sellest üle dünaamilisse seisundisse ja kohe täheldatakse tema agressivsuse ja adaptiivsete omaduste määratud kasvu. Illustratsiooniks sellele fenomenile on näiteks araablase tungimine Ida-Aafrikasse, hollandlaste asumine Kapimaale, Siberi vallutamine venelaste poolt. Kust tulid need uljad eluga riskijad? Võib-olla on siin tegemist x-faktoriga?

*

Toime on võrdne vastutoimega — võitjad hukuvad koos võidetutega või pisut hiljem, kuid mitte füüsilises mõttes, vaid etnilise muutumise mõttes. Etnos pole madu, kes nahka vahetab — etnos vahetab hinge.

Etnosed tekevad ja kaovad sõltumata kaas- aegsete nii- või teistsugustest vaadetest. Etnos pole üksikisikute sotsiaalse enesetunnetuse produkt.

*

Ajaloo täheldatakse selget seost looduse antropogeensete muutuste (nii loominguiliste kui röövellike) ja uute etnoste tekke vahel. Mõlemad, nii etnose teke kui maastiku ümberkujundamine, nõuavad energiat. Kuid ka etnose kui süsteemi säilitamine nõuab seda — et ületada lakkamatut välist vastupanu.

*

Etnose dünaamiline seisund — see on ootamatult tekkinud võime haarata suuri energiahulki ja paisata neid töö näol etnose piiride taha.

*

Inimkonna areng on läinud areaali laiendamise ja liigisest variatsioonide, st etnoste hulga suurenemise suunas.

*

Mõnikord eelistavad inimesed hiilgavat hukku vabatahtliku enesekõndistusega lunastatud elule, sest niimoodi säilitatud eluküünlal pole nende silmis enam mingit võlu.

*

Vabadussõdades hukub palju kangelasi ja neisse kodeeritud geene. Kuid kas tasub niisugusele ohvrile eelistada häbiväärset orjust?

*

Etnilise süsteemi eksisteerimise iga on pöördvõrdeline etnogeneesi intensiivsusele. Ometi ei ela ka loid etnos lõputult. Sest ühetooniline nukker oleskelu madaldab inimese toonust lõpuks sedavõrd, et kaldutakse narkomaaniasse, seksuaalsetesse liialdustesse — kõik selleks, et täita psüühilist tühjust. Ja muidugi nõrgendab see etnost kui süsteemi.

*

Võimed iseenesest pole veel kõik. Suurteks tegudeks on tarvis ka süüdet.

*

Aeg-ajalt täheldatakse etnogeneesi lahvatusi. Et tekiks ekstsess, mis deformeeriks inimese käitumise stereotüüpi, on tarvis tugeid. Selleks võib olla üksnes x-faktor.

*

x-faktor peab olema küllalt võimas impulss, et ületada igale elavale organismile omast enese- ja isegi liigialalhoiuinstinkti; x-faktor õhutab inimeses ohvrimeelsust, võimet ohverdada koguni oma isiklikku järglaskonda, mida ei kohta ühegi loomaliigi juures. x-faktori toimeala asub järelikult inimpsüühika vallas. Aga kõik katsed avastada x-faktorit üksikisiku käitumist analüüsides on määratud nurjumisele...

*

x-faktor on kõikide etnoste tekkepõhjus, invariant.

Seda tunnust pole siiani mitte kunagi ega mitte kusagil ei kirjeldatud ega analüüsitud. Ometi on just tema aluseks antiegoistlikule eetikale, milles kollektiivi huvid, olgu või valesti mõistetud, prevaleerivad isikliku elu- ja oma järglaskonna eest hoolitsemise üle. Sellise tunnusega isikud saavad korra tegusid — nad lihtsalt ei saa neid mitte teha! —, mis teatud soodsates tingimustes murravad traditsioonide inertsi ja panevad aluse uuele etnosele.

Tähistame selle omaduse terminiga «passionaarsus», välistades sellest: 1) loomsed instinktid, mis stimuleerivad egoistlikku eetikat; 2) kapriisid — inimpsüühika tasakaalutuse sümptomid; 3) hingeaugused. Sest passio-

naarsus, olgugi kõrvalekalle liiginormist, pole hoopiski mitte patoloogia.

*

Tunded on kõigil inimestel, kuid seejuures äärmiselt erinevates doosides. Passionaarsus võib ilmnedä võrdse kergusega kõige erinevamatel iseloomujoontes, sünnitades kangelastegusid ja kuritegusid, loomingut, head ja kurja; ta ei anna asu tegevusetusele ega mugavale ükskõiksusele.

*

Ilma kireta pole tehtud maailmas midagi suurt.

*

Napoleon ja Aleksander Suur olid passionaariid.

Kaasaegsetele oli Napoleoni vaigistamatu tegevusjanu stiimul täielikuks mõistatuseks. Pariisi kodanlus tervitas 1814. aastal Pariisi sammuvaid venelasi hüüetega: «Me ei taha sõda, me tahame kaubitseda!»

Aleksander Suur kuulutas: «Inimestel, kes suure eesmärgi nimel raskusi ja ohte taluvad, on magus elada hiilguses, ja surra, jättes enesest kustumatu au... Mida suurt ja kaunist oleksime teinud, istudes Makedoonias ja pidades küllaldaseks elada rahus: säilitades oma maad ja kihutades üksnes /.../ vaenlasi eemale?» See on inimese programm, kelle kuulsusjanu varjutab nii isikliku heaolu kui kodumaa huvid.

*

Passionaarsus on võime ja püüe muuta ümbüst. Passionaarne impulss võib olla nii tugev, et selle tunnuse kandjad — passionaariid — ei suuda end sundida oma tegude tagajärgedest aru andma. See on väga tähtis asjaolu, mis viitab sellele, et passionaarsus ei peitu mitte inimese teadvuses, vaid alateadvuse stiihias. Ta on bioloogiline tunnus.

Passionaarsust on erinevates astmetes. Selleks, et passionaarsusel oleks nähtavaid ja ajaloo poolt fikseeritavaid ilminguid, on tarvis, et passionaare oleks palju, st et see tunnus ei oleks mitte individuaalne, vaid omane tervele grupile.

*

Passionaarsuse surve on tugevam kui enesealalhoiuinstinkt ja seaduseastus.

Lucius Corneliuss Sulla, Rooma väejuht ja riigimees, oli äärmiselt edev ja kade. Needki on passionaarsuse ilmingud. Aga Sulla edu ei sõltunud ainult tema isiklikest omadustest. On väga tähtis, et ka tema ohvitserid ja isegi mõned leegionärid olid passionaariid, kes tundsid ja tegutsesid juhiga unisoonis.

*

Juhtub ka nii, et passionaariid ei ohverda oma kirele teisi, lähedasi inimesi, vaid üksnes iseennast; nad hukkuvad idee nimel või teisi päästes.

Jan Hus kuulutas: «Ma rääkisin ja räägin, et tšehhid on Tšehhi kuningriigi seaduse järgi... ja looduse nõudel peavad nad teenistuskohetadel olema esimesed, nii nagu prantslased Prantsusmaal ja sakslased omal maal...» Kuid Husi ohver oleks olnud viljatu, kui poleks olnud Žižkat, vendi Prokope, Praha ülikooli üliõpilasi, linnakodanikke ja rüütleid, talupoegi ja tšehhi kirikumehi. Hus lõi etnilise dominandi, mis organiseeris passionaarsuse süsteemi ja suunas selle sihile.

Mitte «kangelane», vaid ta vari sai etnilise enesekinnituse sümboliks. Mitte positiivne programm, vaid negatiivne dominant — «pekka sakslasi» — andis tšehhidele kahekümneaastases sõjas võidu.

*

Passionaarsus on stiihiline nähtus, mida võib suunata ühele või teisele etnilisele dominandile, kasutades selleks massidele arusaadavaid sõnu. Kuid ta võib ka niisama, ühtset voolu moodustamata laiali läigitada.

*

Jeanne d'Arc — Lotringi neiu, kes rääkis prantsuse keelt saksa aktsendiga — lõi etnilise dominandi: «Imeilusi Prantsusmaa». Ent ta poleks iial päästnud ei Orleans'i, kuningat ega kodumaad, kui teda oleksid ümbritsenud ainult lurjused.

*

Ka ülempreester Avvakum polnud ükski: teda toetasid inimesed, kes olid valmis end pühaduse nimel kas või elusalt ära põletama.

*

Tähendab, mitte üksikud passionaariid ei tee suuri tegusid, vaid see üldine meelsus, mida nimetame passionaarseks pingeks.

*

Passionaarne pinge — see on etnose olevate passionaariide hulk jagatud etnost moodustavate isikute summaga.

*

Passionaariidele on iseloomulik, et pühendudes sellele või teisele eesmärgile järgivad nad seda nii mõnigi kord terve oma elu.

*

Ei tule uurida mitte etnose elu üksikuid momente, vaid protsessi tervikuna. Alles siis saab selgeks, kas passionaarne pinge tõuseb või langeb.

*
Passionaarsusel on äärmiselt tähtis omadus: ta on nakkav. Passionaaride lähedal hakkavad harmoonilised inimesed, iseäranis aga impulsiivsed loomused end üleval pidama, otsekui oleksid nemadki passionaarid. Sõjaväljal tõstavad passionaarid masside võitlusvaimu; passionaaridest moodustatakse valitud löögijõude. Polgu passionaarsus seisneb selles, et hinnatakse võitu rohkem kui elu.

*
Passionaarne induktsioon ilmneb kõikjal. Dostojevski Puškini-kõne Vene Sõnakunsti Armastajate Ühingu 1880. aasta 8. juuli koosolekul viis kuulajaskonna ekstaasi. Kuid niisama lugedes ei saa sellest tekstist erilist muljet. Ilmselt mängis Dostojevski isiklik kohalviibimine määratud osa.

*
Passionaarne induktsioon ei kandu sadade kilomeetrite taha, ta nõuab teatud lähedust.

*
Arenevate etnoste sõjaline ja poliitiline ajalugu koosneb ühtedest või teistest rahvahulki liikuma panevatest passionaarse induktsiooni variantidest. Seejuures on otsustav tähtsus etnilisel lähedusel. Suvorov suutis rohkem tõsta vene sõjameeste võitlusvõimet kui ungarlaste, tiroollaste või tšehhide oma. Napoleon mõjus üle kõige prantslastele.

Niipea kui kaob passionaarse induktsiooni generaator, kustub ka resonants. See sünnib väga kiiresti.

*
Etnogeneesi protsess eostatakse väikeste inimgruppide kangelaslike tegudega.

Mis tahes etnogenees — see on süsteemi passionaarsuse kaotus; teisisõnu: see on passionaaride ja nende geenide hukkumine. Kuid passionaarsus võib langeda ühel juhul kiiremini, teisel aeglasemalt.

*
Algne passionaarne tõuge — see on põlvkonna ilmumine, mis sisaldab mõningase hulga passionaarseid isikuid. Juba ainuüksi oma eksisteerimise faktiga rikuvad nad tavapärasest seisukorda, rahu. Nad ei või elada lihtsalt igapäevastele muredele, nad on haaratud oma eesmärgist. Keskkonna vastupanu sunnib neid ühinema ja kooskõlastatult tegutsema. Moodustub esialgne konsortsium, mis võtab kiiresti ühe või teise sotsiaalse vormi.

Passionaarse tõuke inertsiooni mõju on tuntav sajanendeid.

*
Kõige traagilisemalt hukuvad passionaarid etnogeneesi lõppfaasides, kui neid on vähe ja nende ning olesklevate masside vastastikune mõistmine kaob.

*
Passionaaride arv etnoses on alati tühiselt väike.

Enamikule inimestest on passionaaride ohjeldamatu põlemine võoras ja antipaadne. Tõepoolest ongi võimalikud «ülekuumened» mil passionaarsus väljub otstarbekuse kontrolli alt ja loovad jõud muutuvad purustavaks. Neil puhkudel osutuvad tavalised, n-ö harmoonilised inimesed oma tasakaalukusega etnose päästjaks.

Harmoonilised inimesed on äärmiselt tähtis etnose element. Nemad reprodutseerivad teda, tempereerivad passionaarsusepuhanguid, rohkendavad juba loodud näidiste järgi materiaalseid väärtusi. Nad võivad hakkama saada ka täiesti ilma passionaarideta. Kuni puudub välisvaenlane...

Välisvaenlase puudumise tõttu kaotasidki viikingite järeltulijad Islandil tasapisi passionaarsuse.

*
Etnoses on peaaegu alati ka negatiivse passionaarsusega inimesi. Roomas nõudsid nad valitsuselt «leiba ja tsirkust», ja seda tuli anda, sest nende nn subpassionaarsed jõud olid valmis toetama ükskõik millise passionaarse avantüristi riigipööret, kui too vaid lubanuks lisaportsu leiba või uhkemat tsirkuseetendust. Aga vaenlase eest kaitsta subpassionaarid end ei osanud ega tahtnudki osata, sest sõjaasjandust õppida oli raske. Subpassionaaride loosung «Elada endale!» on kerge tee musta hukku.

Kui passionaarid võivad end ilmutada ilma subpassionaarideta, siis viimased on ilma passionaarideta eimiski.

Subpassionaarid ei muuda maailma paremaks ega hoia teda. Nad eksisteerivad teiste arvel. Nad on valmis igasugusteks alatusteks. Neid võidakse hävitada, kuid nad sünnivad järgmises põlvkonnas uuesti.

Passionaare ja subpassionaare võib kohata igas ühiskonnaklassis ja -seisuses.

*
Mõisted «juht» ja «kangelane» ei pea lange-
ma kokku mõistega «passionaar». Võttes alu-
seks Puškini kirjeldused:

Pugačov oli passionaar ja juht, kuid pol-
nud kangelane.

Karl XII, kes ohverdas maa huvid oma
edevusele, oli kangelane ja passionaar, kuid,
olgu kuningas, polnud ometi «juht».

Peeter I oli harmooniline isiksus, hoopis

tugevam kui Karl XII. Ta ei elanud kapriisidele, vaid täitis oma kohust Venemaa ees. Olles oma aja inimene jätkas ta vene kultuuri üht tollast liini — Venemaa lähendamist Euroopale. Peeter I polnud passionaar, kuid teda ümbritsesid passionaariid, näiteks Menšikov jt, kes polnud aga ei juhid ega kangelased.

*

Hannibal Barkasele isiklikult polnud sõda Roomaga vajalik. See ei töotanud talle mingit kasu, vastupidi, risk oli äärmiselt suur. Passionaarne Hannibal ohverdas end isamaale. Ta oligi võitmas, kuid langes Karthaago olesklejate subpassionaarse surve tõttu: teda ei vaevunud õigeaegselt abistama.

*

Passionaarsed tõusud ja langused ei mõju inimkonna sotsiaalsele arengule. Viimase all mõistame ühiskondlik-majanduslike formatioonide vahetusi.

*

Etnogeneesi «k ä i v i t u s m o m e n t» — see on mõningase passionaaride hulgaga populatsiooni ootamatu ilmumine. T e k k e f a a s i s toimub passionaarsete isikute arvu kiire suurenemine kas paljunemise või inkorporatsiooni teel. O l e l u s f a a s i s passionaaride arv väheneb, ilmuvad subpassionaariid. L a n g u s f a a s i s asenduvad passionaariid subpassionaariidega; viimased olenevalt oma laadist kas jõuavad etnose ise täielikult hävitada või lasevad enne muulased sisse. Viimasel juhul jääb relikt, mis koosneb harmoonilistest isikutest.

*

Algul võib näida, et mida kõrgem on süsteemi passionaarsus, seda rikkam on tema loominguiline elu, seda külluslikum etnose kultuur. Kuna renessansiaegne Itaalia pulbitses talentidest, võiks arvata, et ta elas etnogeneesi akmaatilises (st tipmises) faasis. Kummategi elas Itaalia etnos üle hoopis raskeid aegu... Kuidas seletada seda passionaarse ja loominguilise õitsengu lahknemist?

*

Nähtavasti esineb variante, kus passionaariid ei lähe tuleriidale või barrikaadidele nagu Hus ja Sulla, kuid ohverdavad ometi väga palju oma eesmärgi nimel. Gogoli ja Dostojevski loominguiline põlemine, Newtoni vabatahtlik asketism, Vrubeli ja Mussorgski lõmistumine — ka need on passionaarsuse ilmingud.

Teaduse ja kunsti kangelasteod nõuavad nagu «füüsilisedki» suurt ohvrimeelsust. Ja etnogeneesi protsessis mängivad ka teadus- ja kunstisangarid tähtsat osa, kuigi teistsu-

gust kui poliitilised tegelased. Nemad annavad etnosele spetsiifilise värvingu, sel viisil eraldades «oma» «võõrastest». Aga nad võivad soodustada ka etnostevahelist suhtlemist, tänu millele tekivad superetnilised tervikud ja kultuurid.

Passionaaride hulka, kuigi väiksema «pingega», tuleb lugeda veel nimetuid rahvalaulikuid, rahva-käsitöömeistreid jt.

*

Etnogeneesis on kaks suhteliselt nõrgema passionaarse pingega, kuid vägagi loominguilist perioodi: üks tõusul, enne «ülekuumenemist», s. o üleminekul akmaatilisse faasi, teine — alanemisel, üleminekul languse- ehk inertsifaasi. Neil etnogeneesi etappidel pole passionaarsuse tase nii kõrge, et tõugata inimesi mingi omavalitud ideaali või illusoorse sihi nimel vabatahtlikku surma. Kuid selle perioodi inimese passionaarsust pingest jätkeb, et õhutada teda ometi kas või väheke oma ümbrust muutma. Ja nii ongi: kui tal leiduvad vastavad võimed, andub ta teadusele või kunstile, et vaid veenda ja lummata oma kaasaegseid. Kui tal neid võimeid pole, hakkab ta rikkust koguma, ametikarjääri tegema vms. Neid ajaloo eposse, kus domineerib kirjeldatud passionaarsustase, vaadeldakse kui kultuuri õitsengut. Kuid nendele järgneb alati üks kahest võimalikust karmist perioodist: õitsengule passionaarsuse tõusul järgneb «ülekuumenemine», õitsengule passionaarsuse alanemisel — järsem kukumine. Viimasel juhul suureneb koos passionaaride protsendi vähenemisega selliste inimeste hulk, kes eelistavad riskile ohutust, kiirele edule kogumist, seiklustele rahuliku ja küllast elu. Ja nad pole passionaaridest ei halvemad ega paremad, nad on lihtsalt teised.

*

Ei saa öelda, et madalama pingega passionaariid — kunstnikud, poeedid, teadlased jt — mängiksid etnogeneesis väiksemat rolli kui väejuhid, konkistadooriid, usulahu pead või demagoogid. Ei, nende roll pole väiksem, vaid teine. Sest isegi suure passionaarsusega isiksus ei saa midagi teha, kui ta ei leia oma kaashõimlaste poolehoidu. Aga just kunst on see, mis sunnib südameid unisoonis lööma.

*

Kunst — kristalliseeritud passionaarsus — takistab väikerahva lahustumist naabrites, hoiab teda assimilatsioonist ja sellega seotud alandustest.

*

Kui kustub etnoses sünnib juhuslikult passionaarne isik, ei otsi ta enesele rakendust mitte kodumaal, vaid naabrite juures.

*

Kustuvast etnoses tõuseb harmooniliste ja subpassionaarsete inimeste protsent. Need vähendavad, aga mõnikord ka tühistavad kõik loominguiliste ja patriootiliste isikute jõupingutused. Viimaseid hakatakse nimetama fannaatikuteks. Just «omade» toetuse puudus tõukab etnoses surma mõne passionaarse vaenlase «käe läbi».

«Karda ükskõikseid» — ütles üks XX sajandi kirjanik enne surma.

*

On palju kaasaegseid täisväärtuslikke etnosi, kelle passionaarsus on sedavõrd madal, et sellest piisab üksnes oma eluviisi alalhoidmiseks. Harva sünnivad seal isikud, kes on niisama passionaarsed kui nende kunagised eellased. Sellise passionaarsuse tasemega etnosed elavad näiteks Skandinaavias ja Madalmaades.

Kogutud energia, loodud materiaalne baas, juhtimiskogemused ja teised sotsiaaltehnilised faktorid takistavad nende lange-mist.

*

Etniline ajalugu — see on loodusjõudude ilming. Elu puhkeb kord õitsele ja lõpeb surmaga. Aga kultuuriajalugu — siin on kõik loodud inimõistuse ja -kätega, siin pretendeerib kõik surematusele. Inimloominguile ei lange osaks surm, vaid aeglane lagunemine ja unustus. Õigus surmale on elusa privileeg. Kultuur elab teda loonud etnoses üle.

Passionaaride lahkumise järel jääb populatsiooni palju inimesi, veel rohkem asju ja mõningane hulk ideid. Kultuur võib petta nagu kustunud tähe valgus. Vaatleja loeb näivat tõesti eksisteerivaks.

*

Inimese käitumise stereotüüpi ei kujunda mitte ainult kasu ja materiaalne heaolu.

Armastus ja vihkamine on olulisel määral seotud psüühika alateadvusliku stiihiga. Seepärast pole sõnad «omad» ja «võõrad» lihtsalt abstraktsed mõisted.

Ühe rahvuse liikmeid seob nagu eriline etniline väli oma erilise etnilise rütmiga. Just tänu etnilisele väljale eksisteerivadki etnosed ja nende sugulaskogumikud — superetnosed — oma tuhat aastat ega lange iga juhusliku puhangu või raputuse peale kaardimajakesena kokku. Aga kui kaob passionaarsus, s. o jõud, mis tekitab etnilist välja, «sümfoonia vaikib» ja etnos (superetnos) laguneb omaenese raskuse all.

*

Kui mingi etnilise rütm (välja) kandja kohatab muulast, siis selle rütmiga tajutakse kui

midagi võõrast, mis sel või teisel määral disharmoniseerib temale orgaaniliselt omase rütmiga. Uus rütm võib mõnikord isegi meeldida, ometi teadvustatakse tema erinevust «omast» kui kaheldamatut fakti.

*

Inimene, kes on heidetud võõraste hulka, olgu need isegi sümpaatsed, tunneb imelikku kohmetust ja nukrust — mingit nostalgiat. See tunne nõrgeneb, kui ta leiab rahvuskas-lasi, aga kaob täielikult üksnes koju pöördudes. Ei komfort ega mõnus kliima suuda kustutada nostalgiat.

*

Etniline väli, st etnos kui seesugune ei asu ei ema ega lapse kehas, vaid nende vahel. Ainult laps võib suhteliselt valutult etnilist kuuluvust vahetada.

*

Hiina ja nomaadide superetnostel (superetnost) võib mõista kui teatud sugulusjoontega etnoses kogumikku) olid etnilise välja rütmid niivõrd erinevad, et isegi poliitilistest kaalutlustest dikteeritud sõbralikud kontaktid polnud kunagi kuigi püsivad ega pikaealised.

*

Erinevate superetnoses kontaktipiirkonnas näeme etnilisi väreid... Siin sünnib midagi analoogilist kahe massiivse kiviga: nende vastastikusel hõõrdumisel pudeneb puru, mis enam iialgi suurde emakristalli tagasi ei pöördu.

*

Sageli juhtub nii, et etnosed kasvavad teineteist läbi. Ühe superetnoses piirides ei kutsu see esile mingeid traagilisi tagajärgi. Aga superetnosesvahelised metastaasid loovad kimäärseid kompositsioone, ja need on juba hukatuslikud.

*

Kui mingisse «loodus—etnos» süsteemi tungib võõras etnos, ei leia see endale ökoloogilist nišši ja on sunnitud elama mitte looduse, vaid elanike kulul.

Loom võib eksisteerida ilma parasiidita, aga parasiit ilma loomata mitte. Parasiit dikteerib loomale kõrgema toitumisvajaduse, st muudab teda oma hormoonidega.

*

Tugevad, kõrge passionaarsusega etnilised süsteemid ei lase oma keskkonda võõraid elemente. Seepärast leidis Lääne-Euroopas kuni XII sajandini harva kimäärseid konstruksioone.

Kimäärid ilmusid XIII sajandi algul. Näitena võib tuua Baltikumis Mõõgavendade ordu poolt loodud riigi. See kasutas oma valitusretkedel liivi sõjamehi ja toitust pärisorjateks muudetud lätlaste ja kuramaalaste kulul. Ei liivlastele ega lätlastele polnud neid veriseid sõdu vaja, nad sattusid lihtsalt süsteemi, kus valitsesid võõramaalased. Ja polnud midagi teha: tuli pea võõra asja eest pakule panna.

*

Et luua üht kogu planeeti hõlmavat etnost, on vaja hävitada planeedi tsonaalsus, atmosfääri tsüklilised liikumised, erinevused metsa ja stepi vahel, tasandada mäed ja orud. Õnneks see pole võimalik.

*

Etnilist metissatsiooni ei saa hinnata ühetähenduslikult. Ühtedes koha ja aja oludes surmab ta etnilised substraadid, teistes deformeerib, kolmandates sünnitab uue etnose. Aga ta ei mõõdu kunagi jäljetult. Seepärast ei saa hoolimatut suhtumist etnoloogiasse, olgu riigi, sugukondlike liitude või monogaamse perekonna mastaabis, hinnata teisiti kui kerge-meelsust, kui kuritegu järglaste suhtes.

*

Inimese võime end mingi eesmärgi nimel pingutada varieerub tohutult laiades piirides. Passionaaridel avaldub see võime äärmuslikult. Nende alateadliku iseloomuga ülim tegutsemisimpuls murrab mõnikord nii individuaalse kui liigilise alalhoiduinstinkti. Passionaarsusel on materiaalne alus, ta on mutatsiooni produkt ja selles mõttes erand. Ja nagu enamik mutante on passionaarsuski tema kandjale ja ta lähikondlastele kahjulik või otse hukutav. Sest sõdades ei jää ellu mitte võitlejad, vaid need, kes on osavad end ära peitma.

Passionaarsus on normiväline tunnus, kuid selle iseärasusega, et enne kui looduslik valik ta kõrvaldab, suudab ta etnilisse ajalukku jälje jätta, ja seda osaliselt kunsti ja kirjanduse ajaloo kaudu.

(Passionaarsuse mutantset iseloomu, samuti maavälise faktorite mõju passionaarsete mutantide arvukusele loeb Gumiljov veel hüpoteesiks. — H. M.)

*

Monotoonsetel maastikel on inimesed sarnasemad, seotud ühtsete traditsioonidega; siin on etnosel suur inert — teda on raske mõjustada. Maastike ühinemisaladel on elu mitmekesisem, inimtegevuse alad erinevad, inimrühmadel erinevad traditsioonid, inimesed ise erinevad. Siin on passionaaridel suurem

šans mõtte- ja tunde kaaslasi leida. Seepärast sünnivadki etnosed keerulistes maastikuloledes.

Üldse, igasugune olude mitmekesisus soodustab uue etnose teket.

*

Tähistades sünnipärase enesealalhoiduinstinkti impulsi tähega «I» ja passionaarsuse impulsi tähega «P», võib inimesi rühmitada nii:

passionaarid $P > I$, harmoonilised $P = I$, subpassionaarid $P < I$.

Kahtlemata on enamik inimeste tegudest dikteeritud kas isiklikust või liigilisest alalhoiduinstinktist. Viimane ilmneb püüdes paljuned ja järglasi kasvatada. Passionaarsusel on vastupidine vektor; passionaarsus on nagu antiinstinkt, kuna sunnib end ja oma järglasi ohverdama.

Nii instinktiivsed kui passionaarsed impulsid tekivad emotsioonide sfääris. Kuid on ju veel teadvus?!

*

Ainult materiaalne ühiskondlik liikumisvormis on mõtet vastandada progressi seisakule ja regressile. Mõtestatud sihi otsimine looduslikes protsessides on kohatu teleoloogia. Nii nagu mägede moodustumine pole mitte millegi poolest «parem» mägede kulumisest või nagu eostumine ja sünd on samaväärsed organismi eluaktid kui surm, nii puudub ka etnilistes protsessides «paremuse» kriteerium.

*

Teadvuse positiivseks impulsiks on ainult ohjeldamatu egoism, mis nõuab enese kui eesmärgi teostamiseks mõistust ja tahet. Mõistuseks nimetame võimet valida reaktsiooni (kui selleks on tingimused olemas), tahteks — võimet teostada vastavalt valikule. Kuid inimese käitumist determineerib ka sise mine surve — instinktid, refleksid ja passionaarsus. Suurt mõju avaldavad veel teised inimesed (traditsioonid, etniline väli) ja lihtsalt kaalukad asjaolud. Nii jääb «vabadelle» ehk «egoistlikele» impulssidele üksnes väike, kuid kindlalt piiritletud ala. See on piirkond, kus inimene kannab oma tegude eest nii moraalset kui juriidilist vastutust.

*

«Arukale egosimile» vastanduvad vastupidise märgiga impulsid. Näiteks passionaarsus. Aga veel! Kõigil inimestel on imelik tung tõe, ilu ja õigluse järele. Nende tungide tugevus varieerub laialt ja alati ohjeldab neid pidevalt tegutsev «mõistlik egoism». Kuid real juhtudel osutuvad need tungid nii ebataavaliselt võimsaks, et viivad isiku sama kõrvalekaldumatult surma kui passionaarsus.

Nad oleksid nagu passionaarsuse analoogid teadvuse sfääris ja neil on samasugune negatiivne märk. Kirjeldatud nähtuse iseloom pole selge, nagu muuseum pole selge ka teadvuse olemus.

* Passionaarsus on kogu elu püsiv kaasasündinud omadus.

* Sotsiaalse ja etnilise arengu rütmid ei kattu. Esimene on spontaanne katkematu liikumine mööda spiraali, teine — katkendlik, süttimiste ja kustumistega. Etnos võib üle elada 2—3 formatsiooni (nagu vene etnos), aga mõnikord ta tekib ja sureb ühes ja samas formatsioonis (partlased).

«Etnos» on elementaarne mõiste, mis pole viidav ühelegi sotsiaalsele ega bioloogilisele kategooriale.

ANTS JUSKE

LAPINI KUNST MUUTUVAS AJAS

Pole kahtlust, et mullustest näitustest võib sündmusteks nimetada esmajoones kahte sügisest väljapanekut Kadrioru muuseumis — Leonhard Lapini ja Jüri Okase personaalnäitusi. Kumbagi neist võib muidugi vaadelda n-ö iseeneses, sõltumatult igasugustest kontekstidest. Enamik kunstnikest näib pooldavat just sellist käsitlust, saamata aru, et kõik, mida sa teed, projitseerub tahes-tahtmata mingile taustale. Ja keegi ei tule kunstniku käest küsima, mida ta ise ühe või teise teosega öelda tahtis või mida öelda ei tahtnud. Käesolevas numbris tuleb juttu Leo Lapini näitusest ja tema kunstist üldse ning antud juhul ongi minu meelest kõige huvitavam jälgida, kuidas Lapini looming on kahe aastakümne jooksul asetunud ajalisse konteksti.

Esimesel pilgul paistab Lapiniga asi olevat lihtne: tegemist on kunstnikuga, kes on pidevalt liikunud internatsionaalse kunsti hoovustes. Kohaliku traditsiooni transformeerivast mõjust on siin vähe rääkida — sedavõrd on silmanähtavad paralleelid 20. sajandi moodsa kunsti ühe põhihoovusega, mis algas kubismist, läks üle purismi konstruktivismi ja lõppes 1960. aastate geomeetrisel minimalismi mitmesuguste vormidega. Tavaliselt on kriitikale pandud pahaks, et ta otsib liiga otseleid paralleele mujal nähtuga, unustades selle, mille poolest meie kunst viimasest erineb. Kuid Lapin orienteerub rahvusvahelise avangardismi ajaloolises kogemuses niivõrd loomuliku enesestmõistetavusega, et küsimuse tema kunsti lokaalsest eripärrast võib vähemalt esialgu kõrvale jätta. Ette rutates peab muidugi mõnna, et vaatamata internatsionalistlikule kunstikeelele ajab Lapin oma kunstiga pidevalt kohalike asju, kuid see kehtib siiski rohkem

tema kunsti sõnumi kui koodi kohta. Niisiis haakub Lapini kunst kõige otsesemalt rahvusvaheliste liikumistega ning selles osas on Lapin kujunenud omamoodi kohaliku avangardi sümboliks. On selge, et avangard ei sünni Eestis ning et saada meil avangardisti mainet, tuleb operatiivselt haakuda maailmas momendil aktuaalsete nähtustega. Seda on Lapin suutnud lausa ebaestlasliku entusiasmiga. Mida kõike ta pole viljelnud: popkunsti, geomeetrisel abstraktsionismi (rahvusvaheliste nimetuste järgi alates suprematimist kuni *hard-edge painting*'ini), kontseptualismi (näiteks seeria «Elufragmendid»), *happening*'i, *performance*'it. Loetelu piirdus esialgu ainult kunstiga. Olgu lisatud, et vihjed nimetatud kunstinähtuste algnimetustele on antud juhul hädavajalikud — nii saab jälgida Lapini liikumist moodsa kunsti kindlates voolulistes vormides ja seda eelkõige ajalises plaanis. Kunstniku loometegevus hõlmab kahte aastakümnet ja selle aja jooksul on nii mõndagi muutunud. Raske öelda, kumb ongi rohkem muutunud, kas Lapini kunst või aeg, milles ta kunst on arenenud. Peale selle ei saa kuidagi mööda minna ka kohalikust kunstisituatsioonist, mis loob paratamatult fooni Lapini internatsionalistlikule kunstile — seda eelkõige ajalise nihestatuse suhtes. Nii et kokkuvõttes pole Lapiniga asi sugugi nii lihtne, nagu esimesel pilgul paistab.

Lapin alustas 1960. aastate lõpul, mil rahvusvaheline avangard oli täies elujõus — kümnendi kontrakultuur oli veel opositsiooniline, vastandades uusi kunstivorme nii traditsioonilisele kunstile kui ka moodsa kunsti klassikale (eelkõige maalilisele abstraktsionismile). Meil oli kõik veel iseäranis uus,

kuid on hämmastav, kuidas kohalikus kunstis tekkisid kohe haprad, kuid tagantjärele vaadates siiski tuntavad paralleelid mujal maailmas toimuvaga. 1960. aastate eesti avangard leidis juba jõudu sisemiseks konfrontatsiooniks: SOUPi rühmitus ei vastandanud end mitte ainult dogmaatilisele realismile, vaid ka lüürilisele pallaslusele ja ANKi estetismile (vt näiteks noorte kunstnike vestlusringi — «Noorus» 1975, nr 9, kus keskel kohal on eetika mõiste). Ja seda kogu meie kunsti ning eriti tollaegse avangardi füüsilise väiksuse juures! Praegu on kunstnikkond kahekordistunud, kuid rühmituste vaheliseks pingeks jõudu ei jätku.

Tagantjärele on selge, et SOUP eesotsas Lapiniga oli kunstilise radikalismi kõige kaasaegsem ilming. ANK huvitus rohkem sõjaeelset moodsast kunstist, isegi 19. sajandi unustatud vooludest ja orientaalset kunstist. SOUP haaras kõige uuemast — popkunstist, *happening*'ist, *land-art*'ist ja kontseptualismist. Arvatavasti võime öelda, et just 1960. aastate lõpul olime kõige rohkem sünkroonis maailma kunstiga — igal juhul oli näiteks Vabbe avangardism omal ajal hilinenum. Praeguse konservatiivse kunstimentaliteedi juures tunnen jälle võimalikku oponenti: me ei pea võidu jooksa maailma kunstiga, mida enam me erineme, seda parem. Kuid rääkides avangardismist, mis on Lapini kunsti fooniks, omab tähtsust iga minut — avangardismi ajalood ainult uurivadki, kes tegi esimesena, kus sündis uus vorm, kus kirjutati esimene manifest jne. Meil seisab see töö veel ees, kuid täna võime ilmselt öelda, et aeg, mil tuli kunsti Leo Lapin, oli kõige avangardsem.

Järgnes aga hoopis midagi muud, mis peaks viitama meie avangardi saatusele hoopis laiemas tähenduses. Ühelt poolt mõjutasid seda saatust välised asjaolud. 1970. aastate alguseks oli ilmselt kõigile selge, et on ära lõigatud igasugune perspektiiv jääda avangardi Lääne kunsti mudeli järgi. Mee-nutagem, et just sel ajal oli kõige moodsam lahkuda näitusesaalidest ning hävitada kunstiteos kui materiaalne objekt. Meil tuli ikkagi arvestada traditsiooniliste kunstiliikidega, mida ainuvõimalikena aktsepteeriti. Nii said Keskkülalt, Toltsist ja Tammikust mainekad maalijad, Okasest ja Lapinist graafikud. Kui me täna arutame põhjusi, kuidas üldse juhtus, et meil jäi tekkimata n-ö põrandaalune kunst, peab kogu «ülal» toimunud diplomaatiliste läbirääkimiste kõrval arvestama ka avangardi taandumist radikalismi äärmuslikest vormidest. Kindlasti peab silmas pidama ka kunsti arengu seesmisi mehhanisme. Omamoodi päästerõngaks kujunes 1970. aastatel hüperrealism või uusdokumentalism, ükskõik milliste eufemismidega seda nähtust

tähistati. Hüperrealism oli stagnatsioonija kompromiss, millega ehk seletubki tema nii pikk ajaline kestus meie, eriti aga üleüldises nooremas kunstis. Olles hüperrealist, sai vähemalt näiliselt olla korruga nii realist kui ka avangardist. Võib suure tõenäosusega oletada, et kui näitustel ja ostupoliitikas oleks tunnustatud kontseptualismi, *land-art*'i jms, poleks olnud vajadust hüperrealistide plejaadi järele vähemalt sellises mahus. Rääkides avangardi saatust kujundanud kunsti seesmisest arengust, ei saa jätta mainimata, et 1970. aastate keskel hakkas avangard kaotama oma positsioone ka rahvusvahelises ulatuses ning hiljem selguski, et kontseptualism ning hüperrealism olid viimased moodsa kunsti suured voolud. Need võiksidki olla peamised põhjused, miks avangardism jäi eesti kunstis lõpuni välja arendamata.

Kuidas reageeris 1970. aastate alguse muutunud situatsioonile Lapin? Eks mingeid taandumisi tuli teha temalgi, kuid avangardisti maine säilistas ta ka seitsmekümnendatel (peale Lapini suutsid seda kõige järjekindlamalt veel Jüri Okas ja Raul Meel). Mida nende aastate pidev balansseerimine lubatuse-keelatusel piiril talle maksma läks, seda teab ta ise kõige paremini. Lapin jätkas vene 1920. aastate avangardi ideoloogiaga, luues silla Malevitši, Tatlini ja Lissitskiga, samuti Eesti Kunstnike Rühma loominguuga. Kahtlematult oli ka see tol ajal radikalism, kuid tagantjärele vaadates näeme siin esimest korda Lapinit juba kui nostalgiliselt minevikku pööratud kunstnikku. On selge, et selliseid tähelepanekuid saame alles nüüd teha — siis oli see kõik ikkagi uudne, kuid Lapini 1970. aastate maalide jälgimine annab põhjust väita, et sisuliselt ei teinud ta muud, kui proovis omal nahal läbi teha 1910. aastate maalikunsti loogilist arengut, mis kulmineerus Malevitši «Mustas ruudus». Samas pole siin tege-mist nähtusega, mida kunagi nimetasin «gardoobi-efektiks». Erinevalt praegusele kunstile tunnuslikust kompileerimisest erinevate ajalooliste stiilidega sisenes Lapin vene konstruktivismi kogemusse täiesti orgaaniliselt. Lapini näite varal võime täiel määral rääkida sellest, kuidas ontogeneesi kordab fülogeneesi.

Palju algupärasem on kindlasti Lapini 1970. aastate graafika, eriti tehismaailma omalaadsed mandalad tema gigantse masina-seerias, kuid see, kas hinnata rohkem Lapini sünkroonusst maailma kunstiga või tema lokaalset eripära, on, nagu eespool viidatud, paljuski maitse asi. Nii või teisiti võiks teha katse võimalikult maksimaalses ulatuses uuesti eksponeerida just see masina-seeria.

Tundubki, et kõige stiilipuhtam ja samas programmilisem oli Lapin 1970. aastate kes-

kel, mil ta propageeris nii oma kunsti kui sõnaga masinate ja tehismaailma totaalset esteetikat. Sellest ideoloogiast on kantud Lapini ettekanne kohaliku avangardi ühel viimasel jõulisel manifestatsioonil näitusel «Harku '75» («Objektiivne kunst». Kogumikus: L. Lapin. Valik artikleid ja ettekandeid kunstist. Käskikiri, Tallinn, 1977). Siin vastandab Lapin tehismaailma esteetikast lähtuva kunsti lüürilis-romantilisele suunale, mis «meie kunstis on läbinisti nostalgiline, õitsev oma dekadentsis, ilus oma stagnatsioonis». Siia peab kindlasti lisama Lapini kui arhitekti huvi funktsionalismi vastu, mis on kantud sellest samast ideoloogiast. Programmilisena on tõlgendatav Lapini artiklite seeria «Tallinna ehituskunstilisest ilmest» (SV 1974, nr 42—45), kus kõlab masinat imiteeriva arhitektuuri tulevase võidukäigu prognoos. Distsantsilt vaadates võime nendes programmilistes avaldustes leida võib-olla naiivsetki usku TTRi vääramatusse tulevikku, kindlasti ka karjuvat vastuolu ideede ja nende realiseerimise tegelike võimaluste vahel (see muide oli iseloomulik ka itaalia futurismile ja vene konstruktivismile, mis ilmselt saidki tekkida poolagraarse ja arenemata linnakultuuriga maade utoopiatena), aga samuti ideede genereerija epateerimis- püüdu. Nii või teisiti on ikkagi sümpaatne see printsiipaalne programmilisus, millega Lapin 1970. aastate keskel esines ning millest meie tänane kunst erilist puudust tunneb.

* * *

Aeg aga liikus edasi ja aja vaimule aldis Lapin samuti. Rääkides põhjustest, miks eesti avangard lõpuni välja ei arenenud, viitasin lisaks kunstipoliitilistele tingimustele ka sellele, et peagi haakusid kunstnikud veelgi uuemate nähtustega, mis sisuliselt valmistasid teed juba avangardijärgsele kunstile. Lugeses eelmise kümnendi teise poole kirjutisi arhitektuurist, kus esimesena teadvustati selline mõiste nagu «postmodernism», võib märgata mõningat vastuolulisust. Paradoks seisneb selles, et esimesel pilgul olid postmodernismi teesid (kas või need, mida esitas oma programmilises teoses Ch. Jencks) täielik uudsus, peaaegu et uus avangard. Vaieldamatult oli kümnendi lõpul kulmineerunud noorte arhitektide võitlus industriaalse massiehituse vastu progressiivne üritus, kuid pole raske märgata, et teoreetilises plaanis oli see võitlus modernismi vastu. Võib-olla on seda palju öelda, sest meie viimase kümnendi arhitektuur on väga sünteetiline, kuid mis puutub Lapinisse, siis hakkas postmodernism nii või teisiti töötama totaalse masinaesteti- ka vastu. On muide huvitav, et 1970. aastal,

veel enne vaimustumist konstruktivismist ja funktsionalismist tegi ta kursusetööna «Ugala» teatri projekti, mis on inspireeritud juugendist, st hoois loodust imiteerivast arhitektuurist. Võib veel lisada, et Lapin tegi esimese stalinistliku arhitektuuri rehabiliteerimise katse (viidatud 1974. aasta artiklite seerias). Mõlemad nimetatud huviväärnid olid tol ajal šokeerivad, kuid nagu hiljem selgus, vajalikud võitluses modernistliku arhitektuuri liialduste vastu. Lapini enda loodud arhitektuuris tendeerusid vastandlikud eeskujud funktsionalismi ja klassitsismi sünteesi suunas (nt elamu Tartus, projekt 1980), kuid jällegi on puhtteoreetilises plaanis kerge märgata Lapini huvide teatud eklektilisust. Vaatamata ratsionalistliku alge teadlikule kultiveerimisele on Lapini looanatuuri- ris ilmselt tubli annus romantilisust või koguni irratsionalismi. Aga lõpuks näeme Lapini puhul eriti selgelt, kuidas postmodernismile omane polüstilisim ja sellega paratamatult kaasnev eklektilisus tungisid meie kunsti juba 1970. aastate keskel. Ajale väga vastuvõtlik Lapin on siin üks paremaid indikaatoreid.

Ka 1980. aastatel on Lapin toonud oma kunsti uusi kvaliteete, kuigi enam mitte nii programmiliselt. Eelkõige mõtlen ma siin maale mütoloogilistel teemadel («Amor ja Psyche», «Venus ja Dionysos», «Kalevi koju- tulek»). Esimesel pilgul lausa mõeldamatu kombinatsioon: internatsionalistlik vormikeel on pandud teenima rahvuslikku mütoloogiat! Kuid rahulikumalt vaadates võib nõustuda S. Helmega, et «kunstnik on loonud maali, millega ta lõi originaalse võimaluse sekkuda avangardijärgsesse kultuuri kõige moodsamal tasemel» (SV nr 40, 1987). Siin tunneme ära Lapini fenomeni — kas 1970. aastatel polnud sageli just vastupidi: Lapin sekkus väga originaalselt avangardikultuuri kõige vanamoodsamate vahenditega! Viimastes maalides hoiab Lapin vaatamata sõnumile ikkagi kinni geomeetrilise kunsti väljendusvahenditest. Samas võib märgata vormi muutumist dekoratiivsuse suunas. Vihjamisi on olnud juttu art-deco mõjust ka Lapini maalides, õigemini paralleelidest 1920. aastate kunstiga, mil konstruktivistlik vormikeel mugandis dekoratiivstiiliks. Viitaksin siinkohal aga ühele lähemale stiililisele analoogiale — nimelt purismile. Juba mitmed varasemad 1970. aastate maalid («Ruum», «Kosmiline masin») on väga puristlikud, nüüd on neile lisandunud veel figuratiivsus. Nii et ikkagi ei saa me Lapini kunsti vaadeldes läbi paralleelideta avangardismi ajaloo kogemustega. Seda ka nüüd, mil kunstnik on S. Helme hinnangu järgi elegantselt ja valtult sisenenud avangardijärgsesse kunstisü- tuatsiooni.

Võib kindel olla, et Lapini loov natuur produtseerib ka järgnevatel aegadel uusi kvaliteete. Ometi näib olevat praegu aeg teha läbikaidust kokkuvõtteid. Seda oli kindlasti ka näitus kunstimuuseumis, mis andis laiemat mõtlemisainet nii Lapini kunsti kui ka eesti avangardi keerulisest käekäigust. Mõlema puhul võime tajuda mitmeid paradokse, mis teebki väiksemate kunstimaade arengu jälgimise põnevamaks ajas lineaarselt kulgeva metropolikunsti omast. Lapini osa selles arengus osalejana ja suunajana on raske üle hinnata. Tundub, et oleme talle

midagi võlgu ning et nüüd hakkab «ametlik» tunnustus järele jõudma «üldisele» tunnustusele. Seepärast oleks mõisteta, kui Lapinile omistataks teenelise aunimetuse. See samm poleks mingil juhul ainult kompensatsiooniks omal ajal tehtud ülekohtu eest — teeneid peaks tal jätkuma kaugelt enam, kui mõnel ammusel teenelisel. Ühtlasi saaksime selle sammuga veidigi taastada aunimetuste kõikumalõõnud prestiiži. Küsimus on ainult selles, kas Lapini teened on suuremad, kas kunsti või kunstikultuuris üldse?

MEIE INTERVJU

AUDIATUR ET ALTERA PARS

Järgnev materjal on litereering jutujamises, mis toimus ajaloodoktor PEETER VARESE ning Ida-Euroopa ja NSV Liidu rahvaste uuringute Ameerika Assotsiatsiooni presidendi MICHAEL RYWKINI vahel. Käsitlusobjekt on Balti regioonis seotud probleemid.

Mõistagi võib endalt küsida, kas vestlus niisugusel teemal kodanliku ajaloolasega on üldse vajalik, veel enam, kas tasub seda vestlust publitseerida. On ju meie ajaloolased alles alustanud tühimike täitmist Balti liiduvabariikide ajaloos ja nii võib oletada hirmu sügenemist, et meie oma kontseptsioon satub juba enne tõestuse leidmist poleemika objektiks. Siiski tuleb tunnistada, et seesugune kartus on asjatu, tema juured seisukavas. Arvati ju alleš hiljaaegu, et meie ajaloo avalik interpreteerimine ideoloogiliste oponentide poolt võib meie mõtlemise viia valdele rööbastele. Sellega alahinnati ühelt poolt tegelikkuse, sh ajaloolise fakti kõnekust, teisalt sotsiaalset mälu ajaloonägemuse kujundajana. Ajalooline fakt jääb faktiks mis tahes ühiskondlikus süsteemis. Iseasi on ühe või teise fakti tõlgendus. Ent ka teise poole tõlgendusi ei tarvitse ignoreerida. Neid saab vaidlustada, omades uusi fakte, laiendades tausta või avades loogikavigu. Dialoog ülepea eeldab ärakuulamist. Ja kas mitte meiega pole ise süüdi kodanlikus ajalooteaduses käibivates väärtõlgendustes ja -hinnangutes? Meie aastakümneid kestnud suletuse tõttu pole raja taha jõudnud piisavalt faktilist materjali objektivsete otsustuste tegemiseks. Desinformatsiooni levimisele on kaasa aidanud ka meie ajaloo mitmekordne ümberkirjutamine. Niisiis, meie endi ebakindlus oma mineviku ees on olnud sageli põhjuseks teistegi eelarvamustele, soovima-

tusele meiega dialoogi astuda.

See aga, mis eile tundus mõeldamatu või väljakutsuva julgusena, peab avalikustamise käigus muutuma enesestmõistetavaks — dialoog erinevate vaadetega inimeste vahel.

P. Vares. Paljud kodanlikud ideoloogid seostavad Balti vabariikide ühinemise NSV Liiduga eranditult NSV Liidu ja Saksamaa mittekallaletungipaktiga, mis sõlmiti 1939. aastal. Meie peame seda seisukohta ekslikuks. Kahtlemata etendas pakt oma osa Balti rahvaste elus, kuid teises plaanis. Pakt lükkas nende jaoks sõja kahe aasta võrra edasi. Balti vabariikide ühinemine NSV Liiduga oli läbi mõeldud sammu tulemus, mis oli tehtud arvestades tolle perioodi rahvusvahelist olukorda.

M. Rywkin. Ma püüan nendele küsimustele vastata. Mõistagi lähtun ma sellest, mida Teie nimetate kodanlikuks historiograafiaks, st põhiliselt ei esita ma omaenda seisukohta. Pakti põhjused on üsna selged. Võib mõista Stalinit. Esiteks soovis ta sõja puhkemist edasi lükata ajaliselt ja hoida seda oma piiridest kaugemal. Vaevalt Stalinit tundus, et ta võib sõda üldse vältida. Ta teadis, kes on Hilter ja mida viimane taotleb. Teiseks, teatud umbusaldus Lääne suurriikide vastu. Alust selleks andis Tšehhoslovakkia lugu, kelle puhul Prantsusmaa ja Inglismaa tegid viimasel hetkel Hitlerile järeleandmisi. Stalin kartis üksi Saksamaaga vastakuti jääda. Kolmandaks lootis Stalin võita aega, et oma maad sõjaks ette valmistada. Praegu me teame, et see ettevalmistus ei olnud vajalikul tasemel, kuid igatahes lähtus ta ka sellest. Nii et kõik need objektivsed põhjused olid olemas. Kuid on veel üks moment, mida meie historiograafia peab väga tähtsaks. See on

niinimetatud pakti lisaprotokoll. Ma püüan lühidalt esitada selle lisaprotokollu sisu. Tegemist oli huvisfääride jaotamisega Ida-Euroopas. Algorotokollu järgi jäid Leedu ja Poola kuni Vislani Hitleri huvisfääri, Läti, Eesti, Soome ja Bessaraabia pidid kuuluma Nõukogude Liidu huvisfääri. Nagu me näeme, arenesid edaspidised sündmused selle protokollu kohaselt, kuigi lisaprotokollu elluviimisel mõningad detailid muutusid. Meie historiograafia on seisukohal, et kuivõrd see protokoll oli olemas, siis määras see Balti regiooni saatuse faktiliselt juba ette ära. Oli siiski ka muutusi, näiteks Soomega läks asi mõnevõrra teisiti. Algas Nõukogude Liidu — Soome sõda, mida ei viidud lõpuni. Seda mitmel põhjusel. Ühelt poolt mõjutas Saksamaa sõda võimalikult kiiresti lõpetama, sest hoolimata protokollist püüdis ta arvatavasti Nõukogude Liidu huvisfääri ahendada. Teisalt nägi Stalin, millist edu saavutasid Saksa väed Läänes ja arvas nähtavasti, et mõistlikum on olla sõjaliselt mitte seotud, hoida väed valmis, kui Saksamaa peaks alustama mingit agressiooni. Seega Soome osas ei täidetud kõike, mis protokoll ette nägi. Edaspidi tehti veel üks muutus, see puudutas Bessaraabiat, millele liideti Põhja-Bukoviina.

P. V. Vabandage, et katkestan Teid, aga meie peamiseks huviobjektiks on praegu Balti vabariigid.

M. R. Jah, muidugi. Kui rääkida vabast valikust, siis peab ütlema, et tõeline valik tehti Teises maailmasõjas, kui pärast Saksamaa agressiooni Balti vabariikide elanike enamus kahtlemata eelistas Moskvat Berliinile lihtsalt kartusest, et natslik teooria ja Saksa agressioon ohustab nende rahvaste olemasolu. Seega ei saa öelda, et me täielikult eitaksime valikuprintsiipi, kuid me nihutame selle 1940. aastalt 1941. aastale. Ma arvan, et praegu, mil teie historiograafias hakatakse valgustama mitmeid momente, mida seni pole täielikult käsitletud, valgustatakse ka seda asjaolu üksikasjalikumalt ja avalikumalt.

P. V. Te mainisite NSV Liidu ja Saksamaa mittekallaletungipakti ja meenusite sellele niinimetatud lisa, millest praegu räägivad paljud kodanlikud ideoloogid. Rääkides pakti «lisa» olemasolust, tunnustate te samal ajal, et tal ei ole mingeid allkirju, need olid ainult paktid. Kas võib siis üldse väita, et lisa oli tegelikult olemas?

M. R. Meie historiograafia on seisukohal, et protokoll oli olemas ja et selle põhipunktid viidi ellu. Kuidas hakkab teie historiograafia seda küsimust valgustama sellest hetkest alates, kui lisa avaldatakse, seda on mul raske ette öelda.

P. V. Hea küll. Ma arvan, et me peatume sõjaeelse aja probleemidel küllaltki üks-

sikasjalikult, võib-olla koguni liiga üksikasjalikult. Loomulikult ei saa ma paljuski nõus olla meie ajalool teiepoolse käsitlusega. Kuid mingem hilisema perioodi juurde. Arutagem näiteks niisugust küsimust: milliseid edusamme, aga võib-olla ka vigu Te näete Balti vabariikide rahvuspoliitika alates ajast, mil nad astusid Nõukogude Liidu koosseisu.

M. R. Mõistagi ei suuda ma üles lugeda kõiki positiivseid ja negatiivseid külgi, see võtaks väga palju aega. Tasakaalu mõttes võtke kolm positiivset ja kolm negatiivset momenti. Esiteks arvame me, et suhteliselt vähe on olnud rahvustevahelisi konflikte. Kui me võrdleme teiste paljurahvuselist riikidega (näiteks India, Põhja-Iirimaa ja Inglismaa jt), siis näeme, et seal on neid olnud rohkem. Teie juures ei ole me väga tõsiseid ja veriseid konflikte täheldanud. See on igal juhul positiivne mis tahes paljurahvuselises riigis. Teiseks ei saa märkida ühe regiooni majaduslikku ekspluateerimist teise regiooni poolt, st üks regioon ei püüa teiselt midagi saada ilma kompensatsioonita. Me teame, et mõningaid regioone koguni finantseeritakse, näiteks Kesk-Aasiat. Kolmandaks see, mida me nimetame «equal opportunity» — «võrdsed võimalused» — st põhiliselt on eri rahvustesse kuuluvatel inimestel võrdne pääs hariduse juurde, võimalus karjääri teha, tööd saada jms. Seda ma loeksin positiivseks. Vaatleme nüüd negatiivseid ilminguid. Esimene neist oleks stalinlik deporteerimine, mis toimus kõigis Balti vabariikides ning ka Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenemaal. Meie arvutuste kohaselt oli esiteks 1940.—1941. aastal ja teiseks 1945. aastal ning hiljem ligi 10 protsenti elanikest deporteeritud. Seda tehti paljudega, kes mitte mingi mõõdupuu järgi deporteerimisele ei kuulunud. Näiteks väikekaupmees, kellel oli pisike pood ja keda seetõttu loeti kodanluse hulka kuuluvaks, või filatelist, kellel oli kirjavahetus Inglismaaga. Nii olid lood. Teiseks negatiivseks nähtuseks arvan ma ebaõige suhtumise regiooni ajaloolisesse minevikku. Näiteks Balti regioonist rääkides öeldakse sageli «läbinisti mäda kodanlik iseseisvus» jms. Midagi mäda võis ju olla, aga kõik ei saanud mäda olla. Meie arvutuste järgi ei olnud iseseisvuse ajal elatustase spetsiifiliselt negatiivne. Kolmandaks negatiivseks jooneks arvame me liiga vaba migratsioonipoliitikat. Alati riivatakse väikerahva tundeid, kui sisse tuuakse liiga palju võõrast elementi. Sisseõitnute suur hulk tekitab ka kaardipoliitilisi probleeme.

P. V. Huvitav, kui teil tuleks tuua mingid näited Ameerika Ühendriikide rahvuspoliitikast, näiteks üks positiivne ja üks negatiivne näide, milliseid seiku te nimetaksite eelisjärjekorras?

M. R. Ma arvan, et meil on probleeme pigem rassiküsimuses kui rahvusküsimuses. Keeruline on meil neegrite probleem, ka hispaania keelt kõnelevate inimeste probleem. Väga hellad ollakse kaadripoliitikas. Kui keegi võetakse tööle või vallandatakse, kerkib kohe küsimus: «Kas ta võeti tööle sellepärast, et ta on nimelt see, või vallandati ta sellepärast, et ta on nimelt see?» Teatud ringkonnad tahavad sageli, et peetaks kinni niinimetatud «affirmative action»-i vormist, st et oleksid privileegid ülikooli astumisel või tööle võtmisel, aga valgete enamus ei armasta seda ja arvab, et tööle tuleb võtta teenete järgi. Nüisugune probleemistik on ka meil olemas. Meie poliitikas on olnud suuri vigu, näiteks suhtumises neegritest vähemusse, kellele me andsime alles 1960ndatel aastatel kõik õigused. Praegu on ka meil liiga vaba migratsioonipoliitika. Sisse sõidab tohutu hulk hispaania keelt kõnelevaid inimesi kogu Ladina-Ameerikast ning nende kohanemisvõimalused on piiratud. Nii et probleeme on ka meil küllaga, probleemide monopoli teil ei ole...

P. V. Te mainisite praegu migratsiooni küsimust. Milles on Teie arvates migratsiooni probleem Balti nõukogude rahvusvabariikides?

M. R. Oleme seda küsimust juba mõõdamines puudutanud. Esiteks on Balti vabariikides sündimus väike, mis suurendab tundlikkust migratsiooni vastu. Mõistagi esineb seda kõikide väikerahvaste juures, kellel on hirm lahustuda muulaste massis. Alati on olemas teatud enesekaitseinstinkt, nii nagu keha kaitses end võõra elemendi eest. Mitte vaenuliku, vaid lihtsalt võõra. Mulle tundub, et kui on tegemist väikese rahvusega, kes elab väikesel territooriumil, siis on vaja migratsiooni sellesse regiooni reguleerida. Nii nagu teistel põhjustel reguleeritakse elanike juurdevoolu Moskvasse või muudesse suurlinnadesse. Teisalt oleks normaalne soodustada sellises regioonis sündimust spetsiaalsete vahenditega. Võib-olla koguni rohkem kui kogu riigi ulatuses.

P. V. Miks suureneb Teie arvates migratsioon rahvusvabariikidesse, näiteks Eestisse?

M. R. Kas teate, need vabariigid tõmbavad ligi. Meil peetakse neid tehniliselt paremini varustatuks, on ka meeldivam eluviis, mida me nimetame «quality of life» — «elu kvaliteet». Balti regioonil on teatud euroopalik maine: vanad linnad, ilus loodus, meri jms.

P. V. Kui võtta aluseks «elu kvaliteet», siis võib ju Gruusias olla see veelgi parem?

M. R. Gruusia on teatud määral Ida idee, mis mõnede jaoks ehk liialt erinev. Aga Eesti, Läti ja Leedu tõmbavad ligi. Pealegi arvan

ma, et on vaja pöörata suuremat tähelepanu kaadripoliitikale rahvuslikus lõikes. Põhiliselt liiguvad ju inimesed nendesse piirkondadesse, kust võib leida tööd. Meelitab ka väike sündimus, järelikult on töökohti, mida kohalik elanikkond ei täida. Pealegi on siin elatus-tase arvatavasti kõrgem kui paljudes teistes regioonides, nii et siinsete paikade meeldivus on selge.

P. V. Aga võtame nüüd sellise küsimuse. Ühes Teie raamatus äratoodud andmetest selgub, et aastaks 2000 leiab iga teine sünd Nõukogude Liidus aset Kesk-Aasias. Õelge palun, kui see tõesti saab nii olema, kas siis selline olukord avaldab mõju etnilisele situatsioonile ka Balti nõukogude vabariikides?

M. R. Sündimus pole suur mitte ainult Kesk-Aasias, vaid ka teistes regioonides, kus on ülekaalus islami usk, st ka Aserbaidžaanis ja võimalik, et ka tatari ja baškiiri regioonides ning Põhja-Kaukaasias. Kuid me arvame, ja seda arvavad ka teie demograafid, et see oletus võib olla 50 protsendi võrra liialdatud. Aga kui see arv olekski liialdatud, on sündimus ikkagi tohutu suur ja tasakaal muutub teatud suunas. Ida regioon hakkab n-õ kaaluma rohkem, etendama üleliidulises ulatuses suuremat osa. Millisesse olukorda paneb see Balti regiooni? Esiteks on ilmselt vaja võtta meetmeid sündimuse suurendamiseks spetsiifiliselt selles regioonis. Peale selle peab see regioon meie arvates kompenseerima oma elanike väikest arvu teadusliku ja tehnilise ülekaaluga teiste regioonide ees. Nii et on olemas kaks võimalust.

P. V. Mis puutub teaduslik-tehnilisse potentsiaali, siis ka sellel on mingid piirid. Meil on igas vabariigis arenenud teatud tööstusharud ja teadusvaldkonnad. Seda ümber korraldada on üpris keeruline. Millised võiksid siiski olla meie perspektiivid Teie vaatevinklist?

M. R. Tõenäoliselt polegi väikesel regioonil rasketööstusesse vaja tungida. See on koguni looduskeskkonnale ohtlik. Võtame näiteks sellise väikese maa nagu Šveits, kes on saavutanud kõrge arengutaseme. Seega võib minu arvates ka väike regioon väga edukalt eksisteerida (ma loodan, et mu sõnad ei kõla ülemäära optimistlikult).

P. V. Kas Teie arvates on olemas mingid iseloomulikud jooned, mis eristavad Balti rahvaid ja vabariike teistest Nõukogude Liidu vabariikidest?

M. R. Meie jaoks, muuhulgas ameerika turistide jaoks, kes on siin viibinud, on selleks mingisuguse silla tunne Läänega, st sidemed Läänega. Leedul on traditsiooniline seos Poolaga religiooni, ajaloo, aadelkonna pärit-

olu, esimese ülikooli kaudu. Läti on olnud seotud Saksamaaga. Võiks taas üles lugeda paljud elemendid. Eesti sidemed Rootsi, Saksamaa ja Soomega, ladina tähestik. Leedulased vaatavad Poola, eestlased Soome televiisiooni. Ka arhitektuur, eluviis — ühesõnaga, ühist on väga palju. Millist vaba aja veetmise viisi harrastatakse, millised on kohvikud jms.

P. V. Kui see regioon on Teie arvates nii meelitatav ja tore, miks siis USA administratsioon seniajani ei tunnusta Eestit, Lätit ja Leedut kui ajaloolist reaalsust?

M. R. Ma võin vaid esitada meie seisukoha. Ma rõhutan, mitte oma isikliku, vaid meil üldtunnustatud seisukoha. Tuleb eristada tunnustamist *de jure* ja *de facto*. *De facto* me tunnustame, *de jure* me ei tunnusta. St Ameerika Ühendriigid ei tunnusta Leedu, Läti ja Eesti liitmist Nõukogude Liiduga, kuigi me mõistame, et tol ajaloolisel hetkel nende riikide ees suurt valikut ei olnud. Kui Nõukogude Liit ei oleks toonud sisse oma vägesid, siis oleks Hitler oma väed sisse toonud.

P. V. Te mõtlete vägede sissetoomise all seda, et kodanlikud valitsused Eestis, Lätis ja Leedus andsid oma territooriumi rendile sõjaväebaaside rajamiseks?

M. R. Ma juba rääkisime sellest 1940ndate aastate perioodist eelmiste küsimuste puhul, kui me käsitlesime pakti ja lisaprotokollit. Praegu võiksin ma rõhutada veel üht asjaolu: *de jure* mittetunnustamine ei puuduta üksi Nõukogude Liitu. Me ei tunnusta ka mõningaid teisi selletaolisi fakte meie suhetes vägagi sõbralike riikidega. Näiteks ei kahtle keegi, et Ameerika Ühendriikide ja Iisraeli suhted on väga head. Aga kui USA diplomaadid ja ametlikud esindajad viibivad Iisraelis, ei külasta nad Ida-Jerusaalema. Miks? Sellepärast, et *de jure* pole USA tunnustanud Ida-Jerusaalema ja Jordani jõe läänekalda kuulumist Iisraelile, kuigi USA tunnustab *de facto* kujunenud olukorda. See oli Teile näiteks, et Balti vabariikide situatsioon pole ainuke.

P. V. Kuid mis takistab USA-d praegu meid tunnustamast? Mida sellise mittetunnustamisega taotletakse?

M. R. Kas teate, ma olen kõigest ülikooli professor ega saa täpselt vastutada Ameerika Ühendriikide poliitika eest, kuid ma arvan, et kui teie avalikumalt diskuteerite pakti ja protokollit ümber, siis me jõuame selles valdkonnas selgemale kokkuleppele.

P. V. See oleks aga järjekordne sekkumine meie siseasjadesse. Ja nüüd veidi üldisemat laadi küsimus. Me rääkisime sellest, et igal liiduvabariigil, sealhulgas ka Eestil, Lätil ja Leedul on oma territoorium ja keel, oma kultuur ja omad traditsioonid jms. Ja

samal ajal oleme me arvamisel, et kõigi nõukogude rahvaste ja rahvaste kogusumma moodustab ühtse nõukogude rahva. Teie Läänes olete arvamisel, et ühtse nõukogude rahva kujunemine toob kaasa sellesse kuuluvate rahvaste omapära kadumise, toob kaasa mingi russifitseeritud nõukogude rahva kujunemise. Milline on Teie isiklik arvamus selles küsimuses?

M. R. Meie käsitage seda nii. Mõistagi on Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide rahvuslik situatsioon sarnane, seda me ei eita. Me võiksime terve tunni kulutada sarnaste elementide kirjeldamisele. Kuid samas on ka põhiline element, mis üldse ühte ei lange. Ameerika Ühendriikides on kõik emigrandid, st algsed pretensioonid sellele regioonile võivad olla ainult indiaanlastel. Aga neid on praegu, ma ei mäleta peast täpselt, kusagil üks kuni kaks miljonit, kusjuures kogu elanikkond on üle 240 miljoni. Nii et kõik on emigrandid erinevatest maadest. Kahtlemata oli esialgse emigratsiooni baasiks see, mida meil nimetatakse «white protestant America» — valge protestantlik Ameerika, inglise või anglosaksi päritoluga. See on tõesti nii, kuid kõik saabusid niinimetatud «melting-pot'i» — «sulatustiiglisse». Eisenhower oli saksa päritolu, kuid juhatas liitlasvägesid sõjas Saksamaa vastu. Te võite leida itaalia päritolu ameeriklasi, kes võitlesid Itaalia vastu.

Tõsi küll, mõningad elemendid sulavad ühte aeglaselt, teised aga kiiresti ja kujunebki teatud kindel ameerika rahvas, kusjuures põhikeeleks on inglise keel. Kuigi meil on probleeme hispaania keelt kõnelevate inimestega, kes tulevad põhiliselt Mehhikost. Nad tahaksid säilitada oma keele teise keelena ja on olnud koguni katseid kehtestada California osariigis paralleelselt inglise keelega ka hispaania keel. Võib-olla Te olete sellest kuulnud. Kui meil räägitakse kultuurautonoomias ja rahvuslikust autonoomias, siis mõistetakse seda territooriumivälisena. Te võite kaardil näidata ära New Yorgi kvartalid, kus elavad mingist rahvusest inimesed. Kuid Ameerika Ühendriikide kaardil ei saa te seda iialgi teha. Sellepärast, et rahvused on hajutatud. Vaatame aga, kuidas on lugu teil. Alates Ivan Groznõist ja koguni enne Ivan Groznõid Venemaa muudkui suurendas oma territooriumi. Venelased tulid ja jäid maadele, kus neid varem ei olnud, st ajalooliselt teistele rahvastele kuulunud maadele, olgu selleks siis Kaasani või Astrahani vürstiriik või Gruusia, Kesk-Aasia ja Baltikum. See oli Venemaa ekspansioon, sest need rahvad olid ajalooliselt asunud oma territooriumidel, neil oli oma riiklik formatsioon, sageli oma religioon, oma tähestik jms. Nüüd, nõukogude ajal, rajati autonoomia territoriaalsel baasil, st territooriumivälise auto-

noomia põhimõtte heideti kõrvale diskussioonide käigus, mida peeti juba enne revolutsiooni. Stalin oli vastu sellele territooriumivälisele baasile, mida näiteks omal ajal pakus välja juudi Bund. Igatahes jäi baasiks territoorium. Võtame nüüd keele. Kui meil on esimeseks keeleks inglise keel, siis teil on vene keel teiseks keeleks. Te nimetate seda rahvastevahelise suhtlemise keeleks, kuid see ei asenda, nagu te ise väidate, teiste rühmade keeli. Meil aga on sageli nii, et näiteks itaallane kaotab oma keele teises põlvkonnas, ja kui ta ka peaks rääkima itaalia keelt, siis muutub see teiseks keeleks. Teie juures seda ei täheldata. Pealegi püüab ka põhigrupp, venelased, säilitada oma eraldatust, hoida oma keelt ja oma minevikku. Seda kõike arvesse võttes me ei arva, et võib luua ühtse nõukogude rahva. Võib omada Nõukogude passi, aga luua mingi spetsiifiline uus rahvas, seda meie küll ei usu.

P. V. Võib-olla õnnestub see kui üldmõistete.

M. R. Kui üldmõiste — sellest ma saan

aru. Kuid mitte kui midagi etnilist. See ei ole meie arvates võimalik.

P. V. Kas teate, et kui me sõidame välismaale, siis esitleme end Nõukogude kodanikena. Sellisena võetakse ka meid — Soviets. Me ei ütle kõigepealt, et oleme sellest või teisest rahvusest. Oleme Nõukogude kodanikud. See ongi juba üks samm ühtsuse poole.

M. R. Jah, kuid teil on sisemaises passis viies lahter, kus on kirjas Teie rahvus. Ameeriklasel, kui ma Teile oma passi näitaksin, mingit rahvust kirjas ei ole. Mult võidakse küsida, kes ma päritolult olen, aga keegi ei küsi, mis rahvusest ma olen, sest rahvus on meil üks. Ma olen ameeriklane. Kuid teist päritolu ameeriklane kui minu naaber.

P. V. Ent mis siis Teie arvates selles halba on! Vastupidi, omades nõukogude kodakondsust, säilitame sellega ühtlasi oma rahvusliku kuuluvuse. Aga paneme meie jutuajamisele siinkohal punkti, ehkki see ei tähenda punkti ei probleemidele ega meie edaspidiselegi võimalikule dialoogile. Teadlastena on meil see eelis ja koguni kohustus vaadata asjadele *sine ira et studio*.

TEEL DEMOKRAATIASSE

PEET KASK Manipuleerimisvõtted valimistel

Valimised

Meie kõigi käekäik sõltub meie tahtest meie otsuste kaudu. Ühiskonna kui terviku käekäik sõltub ühiskondlikult tähtsate otsuste kvaliteedist ehk, teiste sõnadega, juhtide tarkusest ning moraalsusest. Ega mitte millestki muust, mis ka meie tahtest sõltus.

Sageli käsitletakse demokraatlikke valimisi lihtsalt vahendina kõikvõimalike kandidaatide hulgast kõige sobivama (te) juh(t) i (de) leidmiseks. See on puudulik seisukoht. Kaasaegsed demokraatiakontseptsioonid käsitlevad valimisdemokraatiat eelkõige kui juhtide vabadust piiravat ja juhtimise moraalsust tagavat vahendit, mis hoiaks ära juhtide omavoli, võimu lohakat või kurjasti tarvitamist. Teiste sõnadega, valimiste põhi-eesmärgiks on sundida juhti püüdlema selle poole, et olla juhina valijatele meelepärane. Selles seisneb valimisdemokraatia mõte ja eesmärk. Sellest eesmärgist lähtuvalt on tuletatud hulk teisi valimisdemokraatia printsiipe /1/, mida, tõsi küll, tuntakse meil halvasti ja kasutatakse süsteemilt. Siia kuuluvad kompetentsusprintsiibid, võistlusprintsiibid ja

-vabadused, terve hulk hääletamisprintsiipe ning konkreetsete ühisotsustamisülesannete (näiteks mitmeliikmeliste esindusorganite valimiste) korrektsed lahendamiseeskirjad.

On arusaadav, et valitsev juht hindab rahvapoolset ähvardust teda kellegi teisega asendada vaenulikkuse- või rumaluseavaldusena. Juhi sooviga võimul püsida kaasnevad tihti katsed valimisi sõna otseses mõttes juhtida. Nii nagu demagoogial üldse on ka valimisdemagoogia arenalis hulk trikke ja võtteid.

Manipuleerimisvõtted

Järgnevalt ei räägi me ausatest võistlusvõtetest. Ka hulk üldisi demagoogiavõtteid /2/, mida kasutatakse ka valimistel, jäävad käsitlest välja. Loetleme ainult neid, mille läbi rikutakse mingit olulist demokraatiaprintsiipi ja nõrgeneb või elimineerub rahva huvide surve oma juhtidele.

A. Konkurentsiprintsiipe ignoreerivad või halvustavad võtted

1. Kandidaatide eelnev valik või kinnitamine juhtivate organite poolt.
2. Hääletamine ilma tegelikku valimisvõistlust läbi viimata, kandidaatide saavutusi, eesmäärke ja platvormi tutvustamata.

3. Üksmeelsuse loosungi püstitamine valimistel.
 4. Professionaalsusnõude esitamine valijale ja valijate ebakompetentsuse rõhutamise.
 5. Konkurentsi pidamine üldse häbenemisväärseks. Seisukoha väljendamine, nagu oleks inimestest pingerea moodustamine moraalselt vale.
 6. Võistluse lämmatamine argumendiga, et valijad niikuinii valitavaid ei tunne, mistõttu mitme kandidaadi olemasolul valitaks mitteoluliste tunnuste alusel. (Ühe kandidaadi korral ei häiri ei see ega kaasnevad suuremadki hädad millegipärast kedagi!)
 7. Kandidaatide nimekirja sulgemine, enne kui kõik soovijad on saanud oma ettepaneku esitada.
 8. Ustavuse küsimuse tõstatamine valimistel. Seisukoha juurutamine, nagu oleks vastuhääletamine iseenesest reaktsiooniline.
 9. Traditsioon, mille kohaselt kandidaate esitavad teised. See võimendab organiseeritute eelseid ning on eriti ülekohtune organiseerumismonopoli tingimustes.
 10. Selline valimisreeglistik, mis üldjuhul ei võimaldagi ratsionaalselt tulemust saada. Eriti tihti esineb seda mitmeliikmeliste organite valimistel, kui püstitatakse nõue läbi viia poolt-vastu-hääletamine iga kandidaadi kohta eraldi. Ikka kipuvad kõik ülesseatud kandidaadid valituks osutama.
 11. Valimisdemokraatia rakendamine mitteihaldatavate kohtade täitmiseks.
 12. Ümbervalimise asendamine tagasihääletamisega. Ümbervalimiste regulaarsus on demokraatiamehhanismi toime tähtis koostisosa. Meil peetakse kohalt mahavõtmist enamasti karistuseks konkreetse süüteo eest; nn ümbervalimistel ei peeta heaks tooniks konkureerivaid kandidaate esitada.
- B. Ükskõiksete hääletega manipuleerimine, kõrvalised mõjutused ja surve hääletamisel**
1. Ebasümmeetrilised hääletussedelid. Vastuhääletaja peab pliiatsiga midagi maha tõmbama, poolthääletaja viskab, nagu ükskõiknegi, sedeli niisama hääletusurni. (Korrektned sedelid sisaldavad peale kandidaadi nime ka kõik otsuse võimalused, millest iga hääletaja peaks ühe valima ja ära märkima.)
 2. Ebasümmeetrilised alternatiivid. Valijad hääletavad harva kellegi või millegi vastu, kui välja pole pakutud konkreetset konstruktiivset alternatiivi.
 3. Põhjendamatu lahtine hääletamine. Oht oma arvamuse väljendamisel eriskummalisusega silma torgata moonutab väl-

jendavat arvamust võrreldes tegeliku seisukohaga. Lahtisel hääletamisel tunnetab hääletaja ohtu endale vaenlasi hankida. Lahtise hääletamisega on aga lahkesti nõus ükskõiksed, kes loodavad aega kokku hoida.

Lahtine hääletamine on õigustatud siis, kui valijad on ise esindajad, kes on oma seisukohti juba tutvustanud ja keda neid valinud rahvas kontrollida soovib.

4. Hääletamisel anonüümsuse võrdsustamine kultuuritusega.
5. Hääletamisprotsendi tagaajamine. Oleks loomulik, kui ükskõiksed saaksid otsustamisest kõrvale jääda hääletamisest osa võtmata või erapooletuks jäädes. Ükskõiksed hääletavad aga sagedamini poolt kui vastu, mis näitab, et asjassepuutumatud mõjutused mängivad tähtsat rolli. Tundmatu kandidaadi poolt hääletamist peetakse loomulikuks, vastuhääletamist — sobimatuks. (Demokraatia eesmärkidega sobiks kokku pigem vastupidine seisukoht.)
6. Oma nimekirja esimesena esitamine. Hääletajate ükskõiksuse tõttu saab nimekirja algus enam hääli kui lõpp.
7. Majanduslik surve valijaile. Sageli viiakse kandidaatide ülesseadmine ja valimisvõistlus põhjendamalt läbi ettevõttes, kus alluvatel on põhjust karta ebameeldivaid samme ülemuste poolt, kui nad oma arvamused avaldustega «liiale läheksid» ja lavastust määratud joonest kõrvale kallutaksid.
8. Kandidaatide «masseerimine». Ülesseatud kandidaatidele avaldatakse survet, et nad oma kandidatuuri ise maha võtaksid.
9. Valimisdemokraatia arsenal rakendamise selliste ametikohtade täitmiseks, millest valijail pole sooja ega külma.

C. Muud võtted

1. Soovimatut aktiivsust ülesnäidanud inimese karistamine, esitades ta kandidaadiks mitteihaldatavale kohale.
2. Ülemäärane astmelisus valimistel. Rahvale antakse otseselt valida vaid mitmeliikmeline esindusorgan, kes omakorda valib tegeliku juhi. Mitmeliikmelise esindusorgani demokraatlik valimine käib rahvale sageli üle jõu (ühets põhjuseks on ebaadekvaatsed põhikirjad!), mistõttu valimised asenduvad manipuleerijate poolt esitatud nimekirja kinnitamisega. Nii viisi loodud esindusorgan valib juhiks just selle, keda «tarvis».
3. Tihe ajaprogramm. Lühikesele koosolekule planeeritakse nii tihe päevakord, et sisulist arutelu ei sobigi alustada. Katsed seda teha lõpetatakse viitega ajahädale.
4. Suur kvoorum. Koosolek sadadesse või

koguni tuhandetesse ulatuva kvoorumiga kujuneb paratamatult lavastuseks, sest kõigile sõnavõtusoovijatele ei jätku ju aega.

5. Umbisikulised ettepanekud ja «suuvoorite» kasutamine. Tavaliselt ei soovi lavastaja (d) oma osa avalikustada — ettepanekud esitab kas koosoleku juhataja («On saabunud ettepanek . . .») või selleks tellitud «inimene rahva hulgast».

6. Sohk häältelemisel. Häältelemisel teostatakse suletud uste taga. Tulemuste detailid salastatakse.

Lõpetuseks

Kui uutmisliikumisele midagi ette heita, siis ehk seda, et rohkete eesmärkide püstitamise juures on vahendite otsimine nende eesmärkide saavutamiseks suhteliselt tagajär-

jetuks jäänud. Tõsiselt arvestatavaks uutmisvahendiks on olnud vaid kõige kõrgema vali käsk. Rahva huvide surve juhtidele ei avaldu mitte valimiste kaudu, vaid ohtlikuma ja ebakindlama mehhanismi läbi: juhid ei karda mitte valimisi, vaid avalikke meelevaldusi ja skandaale.

Demagoogiavõtted ei ole siin kirja pandud muidugi mitte selleks, et abistada demagooge. Bürookraatiat ei kaota mitte surve ülalt, vaid alt.

KIRJANDUS

1. P. Kask. Demokraatia printsipiistik. «Looming» 1987, nr 7, lk 985—987.
2. Ü. Vooglaid. Juhtimise ja valitsemise eetikast IV. «Vikerkaar» 1987, nr 7, lk 39—45.

Oktoober, 1987

DIXI

TOOMAS HAUG

Sajandipikkune palve

22. veebruar on ajalooline päev. Sel päeval sada aastat tagasi ilmus ajalehes «Olevik» Jakob Hurda «Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele», mis algatas Eesti rahuaegse ajaloo suurima ühisaktsiooni — rahvaluulekogumise. Sellel sündmusel on muidugi folkloristlik tähtsus, aga on ka teine — J. Hurda palvele vastas enesest teadlikuks saanud rahvas, s.o rahvus, ja maailma sugeneks niisugune mõiste nagu eestlus. Mõlgutame veidi mõtteid selle nähtuse üle, mis tundub esimesel hetkel nii ebahuvitavalt loomulik olevat, lähemal uurimisel aga paljastab meile tõenäoliselt midagi elutarvilikku.

Rahvus on loodusnähtus, ütleb keegi rootslane. Talle on raske vastu vaielda. Nii nagu loodusnähtuste puhul nii ka siin ei pane keegi kahtluse alla, et rahvused — seega eestlasedki — on tegelikult olemas. Siit algavadki raskused. Peaksime rahvuse kohta midagi ütleva, seda kuidagi defineerima, mõtestama, nii nagu me mõtlevate olenditena teeme ülejäänud musttuhande loodusnähtusega. Kohe näeme, et probleemi raskuspunkt nihkub ja võtab uue kuju. Küsimus ei ole enam selles, mis on rahvus (resp eestlus), vaid meie vaimutegevuses, selles, kuidas meie rahvust (eestlust) mõistame. Küsimus on meie eneseteostuses. Rahvuse (eestluse) sõnastamine, tunnetamine, läbielamine on meie eneseteostuse vorm. Võidakse küsida, miks ei teosta te end näiteks virmalisi mõtestades, sest need on eriti maaliline loodusnähtus. Seepärast peame tingimata lisama, et rah-

vus on mõõtmatu tähtsam tunnetusobjekt kui virmalised.

Laias laastus on kolm viisi rahvuse seletamiseks: loodusteaduslik, sotsiaalne ja vaimne. Esimesed kaks on meil üsna põhjalikult läbi töötatud. Loodusteaduslik viis huvitab rahvuse välistest tunnustest (värv, kuju), sotsiaalne uurib rahvusi suhtleva kollektiivi, mis ühisel maa-alal ühist keelt kasutab ja tööd teeb. Oleks ninatark hakata neis küsimustes veel midagi täpsustama. Hoopis tagasihoidlikumalt on meil rahvusi seletatud aga vaimse fenomenina. See on ka mõistetav, sest tegu on väga mitmekesise ainevallaga, kuigi üldlevinud väljend «õige eesti mees» viitaks nagu millelegi kindlapiirilisele. See illusioon puruneb aga kõhe, kui meenutame ajaloost, et õigeteks eesti meesteks on pidanud ennast paljud, kelle olekul ega tegudel pole omavahel vähimatki sarnasust olnud. Seepärast loobigem seesugusest pretensioonist ja üritagem vaid põgusalt seletada rahvuse — ja ühtlasi eestluse — vaimset sisu.

Küsimine kõigepealt, kus me näeme seda nn vaimset rahvust, millistes vormides ta ennast meile ilmutab? — Kõige üldisemas plaanis on rahvus kujund, kujutus, mis haarab mingit osa inimkonna liikmeist ja ühendab nad omaette tervikuks. Rahvuse liikmele on antud võimalus ühelt poolt individualiseeruda mõõtmatu kirevast inimkonnast, teiselt poolt identifitseeruda ühe konkreetse ja tuttavliku osaga sellest samast inimmerest. Kohtame kahte märksõna — individualiteet ja identiteet —, mis on teatavasti üldtunnustatud vaimse, loova isiksuse eeldused. Rahvuses, rahvustundes peitub loovuse alge. Kui

see kujutus või tunne on liiga nõrk, intensiivsusetu, siis muutub ka inimene marginaalseks või ahtraks. (Tõsi, räägitakse ka nendest, kes on võidelnud inimkonna õnne nimel, pühendanud end kõigile rahvastele, aga millegipärast nimetatakse neid sealsamas mõne kindla rahvuse suurteks poegadeks!) Muidugi võidakse küsida, miks ei ole siis maailmas niisama palju kunstiteoste autoreid, kui on rahvuste liikmeid. Ent rahvuslik loovus on palju laiem mõiste ja hõlmab kõiki eluavaldu. Tugeva loodusliku individualiteedi ja identiteediga inimene on ühtviisi loov nii lõuendi ees kui ka sepikojas ja põllulapil. Rahvusesse kuulumine annab kõigile tema tegudele vaimse motivatsiooni.

Niisiis on rahvus kujund või kujutus, mis ühendab mingit inimhulka ühelt poolt omavahel ja teiselt poolt kogu inimkonnaga. Rahvus on abstraktne isik, ühe inimkollektiivi suursaadik inimkonnas. Tema vahendusel suhtlevad rahvad, ja et rahvus ning riik on sagedasti kokkulangevad mõisted, siis on tal oma osa ka riikidevahelises läbikäimises.

Kui tahame olla tõsimeelsed ja endale lõpuni selgitada rahvuse siinse tõlgendusaspekti olemust, siis peaksime esitama ka naiivseid fundamentaalküsimusi. Näiteks, miks üldse on olemas rahvuslikud kujutused ja tunded? Mis on selle põhjus? Otsime vastust eestluse klassikult Jakob Hurdalt, kes esimesena sõnastas üksikasjalikult eestlaste rahvusliku imaginatsiooni. Tema mõttearenduste lähte kohta otsides jõuame vääramatult Piibli neljanda käsimi: sina pead oma isa ja oma ema austama, et sinu käsi hästi käib ja sina kaua elad maa peal. Eestlus on seega esivanemate austamine, osadus ühe kindla rahvaga, mille pole algust ega lõppu, mis ulatub läbi aegade, on nagu jõgi, mis jääb alati samaks, hoolimata veepiiskade vahetumisest. Sellega on antud eestluse eetilise, tundeline ja ajaline parameeter — kõik võrdlemisi maksimalistlikult. Muidugi võime seda väljendada ka mõne teise kujundiga, kuid vaevalt jõuame sellega formuleeringuni, mida õpetatud mehed oleksid nõus teaduseks tunnistama. Ainult üks on kindel: sina pead oma vanemaid austama. Kümme käsku pole ju midagi muud kui kateegoorilised imperatiivid, mis ei kuulu analüüsimisega. Nende taga on ainult *spiritus Dei*. Seega peame nentima, et ka rahvus (eestlus) on kateegooriline imperatiiv, kuid mitte mingi ebaseadlik sund, sest — nagu äsja leidsime — ta avab teed loovusele.

Missugune on rahvuslik imaginatsioon ainelises, käegakatsutavas maailmas? Sellele küsimusele vastamisel peame teadma, et kõik rahvuse liikmed, täites oma ainulist elu ja teostades iseennast, täidavad ühtaegu ka kujuteldava, abstraktse rahvusindiviidi missioo-

ni. Võimalik, et seda on isegi raske taibata nende lühikeste aastate jooksul, mis on meile elamiseks antud. Sest mis suudame meie kaduviku ees? Sellel retoorilisel küsimusel pole aga meie teema seisukohalt mõtet. Jakob Hurt, kes — võib-olla ka oma ameti tõttu — mõistis, et inimene ei vastandu kaduvikule, vaid on selle üks osa, pööras sooja pilgu möödandikku ning leidis sealt, kus üksikisikute ja põlvkondade piirjooned ähmastusid, rahvusisiku loometöö. Kui meie ühel päeval jätame maha oma, siis muutub seegi tasapisi tulevaste jaoks tollesama autori kätetöök.

Oleme rahvust vaimse fenomenina tõlgendades kasutanud sõnu kujund, kujutus, imaginatsioon, abstraktne isik. Seda rida võiks veelgi pikendada (unistus, igatsus jne). Nüüd on eriti oluline lisada, et vaimne, fluidaalne rahvus (mis eksisteerib inimeste teadvuses) peab saama võimaluse siirduda tegelikkusesse, sest alles siis saab ta lõpliku ja täiusliku väljenduse. Praktikas on see enim võimalik rahvusriikides ja nendes rahvusriikide territoriaal-poliitilistes liitudes, mis toetuvad üksteise suveräniteedi austamise vääramatule põhimõttele. Kuskil mujal, mõnel diktatuurimaal, mis seab esiplaanile näiteks sõjaväelise drilli, jääb kujutus kujutluseks, moodustades inimeste teadvuses n-õ viimse linna, mis võib koondada endasse enneolematult suure elujõu. Kuidas muidu saaksidki variseda diktatuurid, kui neil poleks vastupanuvõimelisi kodanikke? Muudes olukordades on imaginatsiooni teostamine rahvuse liikmete igapäevane, osalt instinktiivne, osalt teadlik tegevus, mille tulemuseks luuakse nii kirjandus ja kunst kui ka looduskeskkond ja linnad kõigi oma lõputute üksikasjadega, tavade ja harjumustega, käitumislaadi ja väärtusorientatsioonidega. Selles on kindlasti palju üldinimlikku, kõigile rahvustele omast, kuid ka see ainulaadne, milles ühte rahvusesse kuuluvad inimesed tunnevad ära oma kodu. Rahvus ja kodu on osalt sünonüümid. «Viimne linn» on garanteeritud kõigile, oma rahvus-kodu (või -riigi) loomine nõuab aga suuri pingutusi või jääbki üksnes unistuseks. Koduarmastus, koduigatsus, kodukaitse — need sõnad on saanud meie tähisteks 19. sajandil alanud rahvuse tekkeajajärgul.

Missugune on eestlaste kodu-kujutus? Missugune on selle vahekord tegelikkusega? Võib ju öelda, et kogu meie ajalugu on olnud kujutluse ja tegelikkuse vaheline võitlus. Ent siis on ometi kohustus teada minevikust, mille nimel on võitlus käinud? Arvan, et see on alati oma põhiolemuselt olnud üks — kujutuslusest, töökest ja õnnelikust maast, kodust, kus loovuse sund leiab vaba väljenduse. Ja kuigi rahvusena oleme alles noored, näib see kujutluspilt — see palve — olevat jätkuv ja igavene.

TIIT HENNOSTE Vastupidi, pärikarva

Joel Sang. Päripidi vastukarva. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987

Mida öelda armsa JSi esimese artiklikogu lugede kohta? Et ta oskab piirduda paari leheküljega seal, kus eesti literaat muidu paarkümmend välja pigistaks? Et ta suudab elegantse ja täpse piitsaplaksuga asja paigale panna seal, kus eesti literaat muidu kümme sõna kulutaks? On juba öeldud. Jah, vast seda võiks lisada, et kogumikust on ka näha, kui mitu korda kultuursele eesti lugejale sellest piitsaplaksust siiski väheks on jäänud, nii et armas JS on pidanud oma asja üle ja lahti seletama.

Et JS selle lühiduse juures vähe hoolib oma lausete korrektiividega koormamisest, nii et mõnikord tuleb tema väidetesse pisut ettevaatlikult suhtuda? On ka öeldud. Pealegi, selle iseloomustuse siin laenasin ma J. Rähesoolt ja temal käis see T. S. Elioti kohta... Et JSi kogu on väga adekvaatse kujundusega: maitsekas, elegantne, lööv ja pisut perverse? Ja juba kaanepapp ise! Et JSi kogu kui nüisuguse ilmumine üllatav? Aga see näitab, et kirjustus suudab ka meeldida ja üllatada. Kuigi ju näiteks teise lühidalt, täpselt ja elegantset kirjutava mehe, MU artiklikogude jaoks tuleks kultuurilehes asutada uus rubriik «Ilmumata, kuid üle antud». Kuigi jah, kuuldavasti on ühele MU kogule juba kommentaarid tehtud, sest haritud eesti lugeja ei mõistvat muidu enam, vajab järeleaitamistunde. MU on väga subjektiivne ja hetketäpne. Ka JS on ikka olnud subjektiivne ja hetketäpne, kirjutanud nimelt sellest, mis sellel hetkel oluline on olnud ja nii nagu tema asjast on arvanud. Aga seegi on öeldud, vist sellesama MU poolt koguni. Jah, ja ka JSi kogu jaoks soovis «Sirbi» retsensent P. Sass kommentaare. Vast ehk lisada, et JSi artikliraamatu ilmumine tundub olevat siiski pisut hiljaks jäänud. Selline keskendatud kogus ausat alternatiivset avameelsust oleks olnud pomm stagnatsiooni-ajal, kipub aga nüüd omasuguste hulka ära kaduma. JS pole olnud niivõrd tõetsija kui äraütleja. Aga tundub, et äraütlemise aeg on tasapisi ümber saamas. Kuigi nood uued olud (vist) on lubanud JSil taastada kunagi väljakäbitut. Nii on 1982. aasta luule-ülevaatesse kolme kriipsu asemele tekkinud lõik H. Runneli «Punaste õhtute purpurist», nii kirjatükki «Sõida tasa üle silla» juurde

tulnud kiilund J. Kärneri kunagisest ahastusest «nõukogude» pärast, ja ehk veel muudki. Ja mis on jäänud ning jääb, see on intelligendi elegantne, krambivaba liikumine kultuurilmas. Puudub õlisel harras põlvitajapoo, puudub ka tõsiteadusliku nokitsemise nohune tuimus.

Et JS tegeleb asjadega pildi servalt? Teravustab välja laialivalguvaid ja uduseid nägusid ning tegusid eesti kultuuri grupipildilt 80ndate aastate algusest. Nii korifeesid perifeersetes rollides, just äsja juurdetulnuid kui ka igiammu perifeerias liikujaid. Ikka kaks esmärki on kirjutajal: mida võib tulevikus kaadri keskele loota, mida peaks kohe ja kadudeta pildilt välja raamima. Aga seegi on vist juba öeldud. Kuigi, jah, minu jaoks ei taha need kaks märksõna — hetketäpsus ja perifeeria — hästi kokku kuuluda. Või on just siin selle hetketäpsuse vedru?

Oli siis üldse midagi uut ja üllatavat, mida poleks varem üle ja lahti seletatud kriitikute või JSi enese poolt? Oli. Aegade pikku oli minulgi kujunenud armsast JSist pilt kui (U. Uibo sõnu parafraasides) tuhande asja ajajast, peenraha pilduvast mehest. Aga kummitama kippus kuri kahtlus, kas suuremat raha taskus ongi, kui mees seda kuidagi välja anda ei tahtnud. Siiski oli. Või vähemalt võiks laulda, et väikestest kopikaist on rublad saanud. Sest raamat on üks tervik. Loost loosse korduvad ideed, märksõnad, lausedki. Selgub: JS on haralise pinnavirvenduse all järjekindlalt ajanud üsna väheseid omi asju. Ja veel enam: need asjad on olnud ka ajastu asjad. Olgu vaid paar näidet.

Nii tegeleb esimene tsükkel «Vedrud ja polster» elu ja luule suhetega, luule loomumomase allusiivsusega, kunsti võimalustega, mis määratud autori ja lugejate teadmiste, kogemuste ja hoiakute poolt, kirjandusteose vastuvõtu muutlikkusega inimestes ja ajas, kriitiku õiguste ja kohustustega jne. Ning autori küsimused, kahtlused ja vastused võib üsna kergesti viia mõne märksõna alla, mis maailmas 70ndatel aastatel esile tõusnud. Need on tekstianalüüsi teooria, retseptiooni-esteetika, metatekstide teooria jmt. Ühtekokku: vastuvõtja kesknäe kirjanduse (ja üldse teksti) uurimine immanentse ja tekstikeskse asemel. Kuigi JS ise neid märksõnu sugugi ei pruugi. Või neljas tsükkel «Üks kõrralik keel», kus pinnal võitlus keelenormingute vabaduse eest, suulise ja kirjaliku, meeste ja naiste kõne eristamine, emakeeleõpetuse radikaalne reform, peldikikirjutiste kogumise üleskutse jne. All taas, seekord

küll avalikumalt, immanentse, struktuurikeskse keelekäsituse asendamine funktsionaalse, sotsiolingvistilise ja stiilikesksega. Lühidalt: keeleteaduse uus paradigma.

Niisiis: mitte tõeotsimine, mitte ka äraütlemine, vaid a j astu kesksete ideede ja hoiakute võimendamise ning eesti kultuurile suupäraseks tegemise püüe on tagantjäreli vaadates olnud JSi püsimisioon ja põhitseene. Kas teadlikult või tahtmatult, polegi nii oluline. Ja näib, et pikapeale hakkab masinavärk ka vedu võtma.

Kaks küsimust on aga selle juures. Vähe-malt mul isendale. Miks see süva Hooveri varem nii halvasti silma torkas? Ja miks tema olemasolu ikkagi üllatas?

Üks vastus näib olevat JSi tekstide ülesehituses. Selles, et hetketäpsed servitilöögid varjasid edukalt sügavamalt üldistust, mis liiatigi lugeja enese teha jäetud. Teine vastus on laiema taustaga ja selle juured on üllataval kombel JSi artiklis «Järelvägi», mis mind omal ajal mõnest asjast mõtlema pani.

Need olid mõtted kassetlaste-järgsest põlvkonnast, keda kirjandusnimesed sageli on vaikivaks nimetanud, sest nad ei tulnud kirjandusse korruga, kiiresti ja hurraaga. Suur osa andekaid aga läks hoopis kunsti ja muusikasse. (Siit on nt eesti roki esimene laine. Aga meenutatagu ka näiteks laulutekstide osa JSi produktsioonis.) Ma olen neid eneses nimetanud ä r g a n u t e k s. Nimelt tundub kultuur liikuvat tsükklitena, milles esimese poole täidavad äratjad, kes loovad uue pildi maailmast ja selle väljendamise esteetika. Nende järel aga tulevad ärganud, kelle osaks jääb selle arendamine ja laiialaotamine. See ongi JSi järelvägi. Nende sünniaastad langevad enamasti aastatesse 1947—53. Nende haridusteed katavad katkestused ja kõikumised reaaliast humanitaariasse. Nii mõnelgi neist on aspirantuuriharidus või kandidaadikraad, kuid harva ja vähe on nad töötanud ametlikes teaduskana-leis. Üldse vahetavad nad tihti töökohti ja nende lemmikpaik on toimetis. Nende eneseväljendus on pendeldanud teaduse ja kunsti vahel, kontraktuuriliste almanahhide ja eduka bürokraadikarjääri vahel. Nad debüteerisid 60ndate teisel poolel, kuid jõudsid enamasti esimese raamatu ja suurema läbilöögini alates 70ndate keskelt. Nad on olnud minu jaoks a h i s t a t u d j a p i d e t u t e inimeste põlvkond. Koos raevuka klammerdumisega mõne kunagi leitud pidepunkti külge. Et jääda iseendaks.

Ja JS oli selle põlve kindel ja korralik liige. Ka omas luules, milles kohati kostab kui peksasaanu närvilist raevu. Ja oma tuhandeid asju ajavas kriitikas. Ja kogu oma peenraha pilduvas elus. Ja nüüd tuleb välja, et kõiges

selles on olnud midagi ajastule väga adekvaatset. Et kõike seda on olnud meile vaja.

JOEL SANG

Lätil oma aatompomm!

Valik I. Esseid maailmakirjandusest. Koostanud Toomas Haug. «Loomingu» Raamatu-kogu» 1987, nr 25/26. 128 lk.

— just seda laadi ahastavaid hüüatusi on aastast aastasse kuuldavale toodud nii ajakirjanduses kui ka kõnekoosolekutel, kui juuks tuleb humanitaarteadusliku kirjavara väljaandmine. Ikka võrreldakse meie kasinad saavutusi sel alal Läti, Leedu või Gruusia vastava trükitootanguga — palju mitmesuguses formaadis sarju, kümned esmajärguliste filosoofiatekstide väljaanded, mitmesugused kogumikud (vt L 1986, nr 12, lk 1708; SV 12. XII 1986). Ja tõsi mis tõsi — naabritega võrreldes on meie seis küllaltki nadi. Kuid olukord ei parane, kui me sellest endale selgelt aru ei anna ega otsi viletsuse objektiveid ja subjektiveid põhjusi.

Objektiveidest põhjustest on ilmsem üks: pole tegijaid, pole piisavalt koolitatud filoloogide. Ja kui olekski, poleks raha nende palgamiseks. See tõdemus pole uus:

«Väikerahval on pidev mure, kuidas end suuremate ja võimsamate naabrite tasemele upitada: kas meil ikka on kõik kultuurilahtrid korralikult täidetud? Selles iseenesest kiiduväärses järeleruttamise tuhinas me illegi-pärast unustame, et tegelik järelejõudmine on füüsiliselt võimatu ja vahe absoluutses mõttes kasvab paratamatult kogu aja. Me ei suuda järele jõuda isegi mitte leedukatele või grusiinlastele, sest kui nemad oma praegust filoloogilist potentsiaali kahekordistavad (mis on mõeldav), peaksime meie seda vähemalt kümnekordistama (mis ei ole enam mõeldav). Mis siin siis veel rääkida järelejõudmisest prantslastele, venelastele või sakslastele? Pealegi liitusime meie filoloogiaski toimuva võidujooksuga alles üsna hiljuti, ja kunagi loomata jäänud tagamaid, aegsasti sissevõtmata lähtekohti ei korva enam mingil moel.

Et see kõik on nimelt nii ja veel rohkemgi, ei tasu meil seada oma kultuuriprogramme teiste järgi. Kirg täita võimalikult palju lahtreid ei luba meil saavutada piisavat jõudude kontsentratsiooni üheski lõigus. Mida enam me üritame, seda valjemaks paisub hädaldamine ikka veel täitmata lahtrite pärast, sest iga juba sigitatud filoloogiline üritus nõuab kasvades aina suuremat hoolt ja sigitab jälle uusi üritusi. Tunnetatud vajadused kasvavad palju kiiremini kui võimalused neid rahuldada» (H. Rajandi, J. Sang, *Filoloogia suurus ja viletsus*. SV 23. VI 1978).

Kümne aasta eest öeldu peab paika tänagi. Ikka ei ole me veel vabanenud (meie oludes eriti absurdsest) gigantomaaniast. Jälle küsib Peeter Olesk, kus on meie balkanistika, bütsantinistika, kartveloloogia, mongolistika (TRÜ 19. XII 1986). Samal ajal ei suudeta käimas hoida olemasolevaidki ettevõtteid. Millegipärast pole ammu midagi kuulda ESi lingvistilise poetika ja stilistika seksionist. Ja millised on 1982. aastal asutatud kohaliku Goethe Seltsi saavutused? Enne kui võtta ette uus aktsioon — asutada näiteks Gribojedovi Selts —, peaks ikka vanad asjad lõpule viima.

Voltaire'i «Filosoofilise sõnaraamatu» ilmutisega pääsesid kired möllama filosoofiapärandi publitseerimise ümber. Tulistest vaidlustest koorus välja kurb tõde — meil pole piisavalt asja- ja missioonitundlikke inimesi, et koostada, tõlkida ja trükkida toimetada esinduslikku emakeelset filosoofiaklassika sarja. (Oma osa selles kurbloos on ka merkantiilselt mõtleva kirjastuse tõrjuval hoiakul, kes kõige meelsamini annaks välja ainult kokaraamatuid.) Seepärast olgem realistid ja kaalugem, kuidas neid kahetsusväärseid lünki eesti kultuuris kas või ajutiselt ja hädapäraseltki täita. Kaotamata silmist kaugemat sihti — teha eesti keeles kättesaadavaks kõik maailma filosoofia tähtsed —, võiksime esialgu võtta kavva mõne soliidsema krestomaatia ja filosoofia ajaloo avaldamise. Olemasolev «Filosoofia ajaloo lühivälja» (1974), «Filosoofia leksikon» (1985) ja sari «Suuri mõtlejaid» meie teadmajanu ei kusta — neis jagatakse küll heldelt hinnanguid ja kleebitakse hoolsasti silte, kuid väljaspool marksismi seisvate ja ketserlike mõtlejate seisukohtadest sealt süsteemset ülevaadet ei saa. Niisiis: kõigepealt korralik krestomaatia ja filosoofia ajalugu.

Kui meil klassikalisest filosoofiast ongi tänu ülikoolikursusele mõnevõrra aimu, siis peaaegu täiesti tundmatud on Lääne uemad vaimuvoolud. Üksikuid referatiivseid käsitlusi on ju siin-seal pakutud, kuid see ei rahulda veel kaugeltki nõudmist. Ma ei pea siin silmas mitte tänapäeva filosoofia kitsalt spetsialiseerunud harusid (nagu nt analüütiline filosoofia või narratiivi probleem), millele erihariduseta raske ligi pääseda, vaid esmajoones üldmõistetavaid esseistlikke kirjatöid. Kaua aega oleme elanud justkui kotis — ajakirjanduses on küll vilksatanud mõned nimed (Marcuse, Bachelard, Fromm, McLuhan, Sontag, Castaneda), ent eesti keelde pole neist ühtki tõlgitud. Ilmselt on olnud ülepeaamatuks tõk-keks tsinovnikute ideoloogide ebasklik hirm, et kõik Läänest tulev on vastaline ja külvab ainult ohtlikku nakkust. No kuulge, meie haritlaskond ei ole alaealine ja on kohustusliku marksismi-leninismi studiumi

käigus korduvalt vaksineeritud. Seepärast võiks teda natukegi usaldada ja lasta tal ise otsustada, mis on košser, mis mitte.

Paistab, et viimaks hakkab jää siingi liikuma — juba tehakse juttu pagulaskirjandusest, lõpetatud on mõnede välisjaamade segamine, eilsed ideoloogilised vastased saavad sõna meiegi pressis. Nüüd, kus Lääne maailmaga on jalule seatud suhteliselt vaba mõttevahetus, saab meilgi hüsteeriasse langemata tutvustada sealseid värskemaid mõttesuundi. Üks esimesi pääsukei on «Loomingu» Raamatukogus ilmunud «Valik I».

«Valik» koondab oma kaante vahele 8 autori 12 esseed. Siin pole koht neid üksipulgi lahata, võib rääkida üksnes valiku printsiipidest. Rängeid põhimõtteid valiku kokkupanust ei paista (üsna irdu jääb Büchneri sütitav kihutuskõne, mis sobiks paremini revolutsioonilise liikumise ajalugu valgustavasse kogumikku). See on mõistetav, sest valida on ilmatust hulgast ja esmajärgulist välja sõeluda raske. Kes meist suudakski vabalt orienteeruda XX sajandi teooriate rägastikus. Võib-olla tasuks edaspidi taotleda suuremat temaatilist keskendatust, nii et erinevad autorid omavahel dialoogi astuksid. Praegu on haakumisi napilt, õigupoolest ainult üks — Grass teeb juttu Orwellist, kellelt kogumikku on võetud «Maisest kohtust kõrgemal». (Sel puhul tuleb tegijaid õnnitleda — ikkagi Orwelli esmapublikatsioon Nõukogude Liidus. Nimetatud essee ei ole küll Orwelli visiitkaardina kõige esinduslikum, aga mis sellest. Pealegi on LRI tänavuses plaanis «Loomafarm» ja ehk jõutakse varsti ka «1984» avaldamiseni. Oma peateoses ilmutab Orwell imekspandavat ettenägelikkust, tulevikuvisioni dateerimisel on ta ainult paari aastaga mööda lasknud — ideoloogiline jääaeg valitses suurriikides ja nende omavahelistes suhetes päris 1980ndate algul.)

Iga algus on kobav ja vaevaline, ja küllap läheb järgmiste «Valikute» tegemine (neid on LRil tänavu plaanis kaks annet) kordkorralt hõlpsamaks. Miski ei takista kasutamast ka usaldusväärseid nõunikke, kes Läänes ilmuvaga paremini kursis. Uuesti tasuks ette võtta kas või Ivar Grünthali poolt 1968. aastal koostatud soovitusnimestik, millest LR on senini kangekaelselt mööda vaadanud. Samuti võiks nõutada algupärasteid esseid «meie meestelt» Pariisi, Roomas, New Yorgis. Kerge vaevaga saaks kokku seada vihiku Fanny de Siversi elegantsetest kirjutistest, mis on laiali «Keeles ja Kirjanduses», «Loomingus», «Vikerkaares», «Tulimullas» ja «Manas», komplekti vajaduse korral värskemate lugudega täiendades.

LR on üles võtnud õige otsa — just esseistika avaldamisega saab kõige tõhusamalt

tuulutada eesti vaimuelu umbseid katakombe. Meenutagem, et oma kõrgajal 1969—1972 oli LR üsnagi esseistika- ja filosoofialembene: ridamisi ilmusid Wiener, Gandhi, Camus, Schweitzer, Brook. Mine tea, võib-olla ajad korduvad ja oma esindusliku valiku ning operatiivsusega hakkab LR varsti lätlastes ja leedukateski jälle kadedust äratama.

MART SUSI

Poolesaja aasta kauguselt

Ilmar Rebane. Kohus. Kaebealune. Kaitsja. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 200 lk.

Kui peaksin mingil kujuteldaval kohtuistungil esinema kõnega I. Rebase raamatu kaitseks — sest küsimust prokurörina esinemisest ei saaks mul tõusetuda — siis kasutaksin J. Aaviku otsustuse sõnastust Edg. A. Poe loomingu huvitavuse selgituseks: seda ameerika kirjanikku loevad «niihästi noorsugu ja harilik publik nende põneva sündmustiku pärast kui ka «kirjandusliku» ja peenenenud maitsega isikud, kes neis hindavad ja naudivad stiililisi ja meeoleolusi väärtusi».

I. Rebase raamatu teemid — kodanliku perioodi lõpuaastad ülikooli õigusteaduskonnas, kodanlikuaegne advokaatur, õigusemõistmise erijooned peale Suurt Isamaasõda, mitmesuguste kriminaalajade faabulad — on juba iseeneses põnevad, eksistentsiaalselt ning ühiskonnatunnetuslikult sisult pingestet. Need teemid pole varem sarnases ulatuses ega intensiivsuses valgustamist leidnud. See mittevalgustatus tõenäolikkult aktiveerib aju juba enne lugema asumist. Nii või teisiti, huvitavusele lisandub uudsus. Seda arvestades tekib kiusatus teha erand reeglist ning I. Rebase raamatule osundades kinnitada, et on ka selliseid raamatuid, mis väärtustuvad ainevalikugi järgi.

Raamatu stiililistest joontest näikse esile tõusetuvat kaks.

Esiteks, teksti tihedus. Mälestusteoses siin ja seal antakse isikute ning nähtuste kohta hinnanguid sageli märkamatu, paari sõnaga vihjates. Kui aga kohtukõnesid luges laseid vahele jätta, siis võib-olla jääks tabamata veenmismehhanismi loogika ning filigraansus.

Teiseks, raamatus esitatakse sageli markeerivad mitteesitised fakte. Näiteks libise-takse eluperioodist 1950—54 üle kitsa lauselõiguga; ei täpsustata, kus, millal ja millistel asjaoludel on juristid saanud endale kohtusaalist laboratooriumi (lk 62); ei selgitata, milks oli viga kassatsioonikaebuses järelduste mittekinnitamine viidetega Nõukogude kriminaalõigusteooriale (lk 55). Kindel, et praegustes sisepoliitilistes oludes valmiva käsi-

kirja autor oleks sarnaste faktidega ümberkäämises enam vaba. Kas selle teadmise juures võime siis faktide mitte-esitamise omaette stiililiseks dominandiks kuulutada? Küll ikka, kui peame silmas autori isikat. Vist on vähe kahtlust, et soovitud mõjude saavutamiseks nii teadlasel kui advokaadil pole otstarbekas arvestada üksnes seda, mida ta väidab, vaid ka seda, kuidas ta seda teeb. I. Rebase raamatu puhul küsimusele «kuidas» võime sageli vastata negatiivse kriteeriumi toetusel: millised ilmoodatavad mõtted jäetakse välja ütle mata ja mil määral nendele sama-aegselt siiski vihjatakse; milliseid enesestmõistetavaid ning teksti loogikast tulenevaid küsimusi ei püstitata (nt mida 1941. a «õppisid kõik — advokaadid, kohtunikud, prokurörid» lk 55); milliseid küsimusi küll püstitatakse, kuid jäetakse vastamata (nt millised kaalutlused kõnelesid riigiteenistuse kasuks — lk 49). Selliseid lauseid võime nimetada mitmetasandilisteks, sest siin lisaks väljendete mõttele osutub samavõrra oluliseks ka selle mõtte esitamine nii — või teistsuguses vormis. Et mitmetasandilised laused rakenduvad ühe võimaliku kriteeriumina teksti kunstilisuse mõttimisel, I. Rebase raamatus nende osakaal on aga märgatav, siis jõuame mõttele, et autor avab end lugejale mitte üksnes kui teadlane, vaid samuti kui kunstnik.

I. Rebase raamatus puutume teoreetilisel tasandil kokku üksnes advokaadi kutse-eesitika ning kohtukõne problemaatikaga. Ometi ei piirdu teose kriminaalõigusteoreetiline laeng kahe nimetat valdkonnaga. Mistõttu võime seda väita?

Esiteks seetõttu, et kohtukõnedes käsitletakse mitmeid positiivse kriminaalõiguse norme ning põhimõtteid.

Teiseks võime otsida kriminaalõiguslike väidete spetsiifilisi, esiletõusvaid jooni. Siin-kirjutaja on oletanud kahte tunnusjoont: kategooriline loogika (nt väidet «la «advokaat peab...»»; selle-ja-selle «seisukohaga tuleb/ei tule nõustuda») ning argumenteerimine õiguspoliitiliste invariantidega.

Kolmandaks, raamatus ilmnevad kriminaalõiguse kui õigusharu «tunnetuslikud» rõngalused. See näikse seisnava küsimuste ringis, mis kriminaalõiguses üleüldse võimalikud (nt inimene väljaspool oma tegusid kriminaalõiguse jaoks ei eksisteeri); ning selles, et õigusnormid, milledest juhendatakse, on õigusaktides fikseeritud ning imperatiivsed (nt kui ilukirjanik loob suuremal või väiksemal määral mängureegleid ise, siis juristile sellist võimalust põhimõtteliselt jäetud ei ole).

Üks, mida I. Rebane ei väsi rõhutamast — see on kriminaalõiguse humaanne iseloom, advokaadi ülesannete humaansus, kriminaalprotsessis kõlbeline atmosfääri saavutamise

tähtsus. Näib, autorile on need printsiibid iseenesestmõistetavad. Raamatu esimeses osas märkame lisaks vaimsete ning kõbeliste väärtuste presumptsiooni. Võib-olla pole vägivaldne tõmmata paralleel ajakirja «Akadeemia» autorkonna kreedoga, kellele demokraatia eest võideldes samuti vaimsete väärtuste paremus materiaalsete üle oli enesestmõistetav ega vajanud põhjendamist.

1. Rebase raamatu olemasolu fakt osundab ka ühele tühimikule eesti õigluselases kirjanduses — puuduvad eesti advokaatide kohtukõnede kogumikud. (Üksikuid kohtukõnesid on avaldet ajakirjas «Nõukogude Õigus».) Ometi ideaalis saame võrrelda advokaadi kohtukõnet kirjandusliku esseesse või

kirjanduskriitilise artikliga. Erinevus on objektis ning eesmärkides, sarnasuse tingib mõlema piiratud maht: mõtted olgu kompaktselt ning selgelt väljendatud, võimatud on pikad teoreetilised arutluskäigud. Isegi meetodid võivad sarnaneda. Võtkem kas või I. Rebase kohtukõnede sageli ettetuleva võtte — mõistete absurdini viimise. Näiteks *come-back*-kõnes sõnapaarid «inimlikult vestlema», «tõmp vägiwald»; sõnapaari «teadusassistent ning majahoidja» kõne alguses asendumine sõnapaariga «majahoidja ning tema assistent» kõne lõpus.

Kellel pole olnud võimalust I. Rebase kohtusaalis kuulata, sellel on nüüd tänuväärne võimalus lugeda tema raamatut.

VIKERKAAK

FRIEDEBERT TUGLAS

Serenaad Pärnu maantee maja nr. 10 akende all

1
Kuud ju kolm ma olen lootnud,
Kauba külaskäiku ootnud.
Puudub iga ülevaatus,
milline on teoste saatus:
Illimar kas kukkund lifti,
või on võtnud lihtsalt kihvti,
või kas seitse veidrat venda
Pärnu maanteel poonud enda.
Olgu nii või olgu naa —
asi tahab klaarida!

2
Kuuldus küll, et Harald Lepik
(mees kes pole üsna hepik)
pidi lepingkirja tooma.
Kuid ta pistnud jälle jooma
ega leidnud enam mahti,
kuna kõht läks äkki lahti,
nii ta haigevoodi laskus,
leping ikka vestitaskus;
nakkushaigla ukсед lakkus —
sinna viimne teade hukkus!
Olgu nii või olgu naa —
asi tahab klaarida!

3
Usun, viimsepäeva lauba
saabub siiski sõber Kauba,
saabub uhkelt, püsti peaga,
lõpetamaks asja heaga.
Siis on lust ja laulupidu:

kirjanik, tee muudkui ridul!
Mis see enam asja puutub,
kui novell romaaniks muutub
pikas kirjastamisvaevas.
Raamat ilmub alles taevas, —
põrgus aga Laosson ise
kirjutab tast arvustise!

On see nii või on see naa —
asi aga annab klaarida!

30. XI 1954

Kommentaariks. Käsikiri pärineb Felix Kauba (Eesti Riiikliku Kirjastuse peatoimetaja 1950—1961) erakogust. Elo Tuglas on 16. dets 1954 päevikusse kirjutanud: «Näib uskumatuna, kuid ometi on see tõsi: Tuglas võis «Seitsme venna» kirjastamislepingule alla kirjutada. «Illimari» küsimus venib aga ikka endiselt.» «Väike Illimar» ilmus Eesti Riiiklikult Kirjastuselt 1955. aasta mais. Eelmine Nõukogude Eestis trükitud Tuglase raamat ilmus 1948 («Valitud jutud», mille Tuglase majamuuseumis hoitava eksemplaril on autori pühendus: «Arm-sale Elose see kehv raamat»). Harald Lepik (1926—1976) oli 1950—1955 ERKs toimetaja. Jaan Kross on Lepiku tõlkijakutsumusest öelnud: «Ta pühendas sellele poole oma elust. Õieti terve teadliku elu ta tegi seda niisama ennastunustavalt, nagu ta loomuse boheemlik pool töö vahel lõõgastust otsis.» Max Laosson oli 1944—45 EK(b)P Tartumaa Komitee 1 sekretär, 1945—1949 «Rahva Hääle» vastutav toimetaja, 1950—1953 ENSV Kunstide Valitsuse juhataja. 1949 avaldas ta «Eesti Bolševikus» ja «Loo-

mingus» artikli «Mõningaid eesti kirjandus-
teaduse ja kirjanduskriitika küsimusi», mil-
le eest sai toonase Nõukogude Eesti
preemia. See artikkel pani aluse «Noor-
Eesti», «Siuru» ja «Tarapita», samuti arbu-
jate kustutamisele eesti kirjandusloost ja
õigustas mitmete kirjanike represseerimist.
Arbujate ideoloogilist rehabiliteerimist püüti
takistada veel 1962. aastal (vt «Sirp ja Va-
sar», 12. jaan).

Andres Heinapuu

OTT KANGILASKI

Saateks

Friedebert Tuglase raamatukogus leidub
Ott Kangilaski vestevalimiku «Jutulõng»
(«Loomingu Raamatukogu» 1968, nr 30)
eksemplar, mille esilehel alljärgnev omistus:
«Elo ja Friedebert Tuglasele kaasaegse keele-
rikkuse tunnismärgiks koos halbade juttu-
dega, millede kunstiline tase trükimustani ei
küündinud. 29. X 1968. Ott Kangilaski.»

Nimetatud valimikus, mis mäletatavasti
oli «Pühendatud kõigile kantsleikeele ja aja-
lehestiili ustavatele sõpradele», on avaldatud
28 vestet. Tuglasele kuulunud eksemplar on
4 pala võrra mahukam, vestete «Väepealik»,
«Tülitajad», «Rändaja» ning «Sõda» käsitsi
kirjutatud tekstid on autor köitnud raamatu
lõppu. Lisaks on siin poole võrra pikem ka
valimiku eessõna. Käsitsi kirjutatud eessõna
algusosas võrdleb autor rahvaloomingu po-
pulariseerimise ja trükkitoiemetamise nüüdis-
aegset praktikat M. J. Eiseni aegadega ning
lõpetab sõnadega: «Käesoleva kogumiku väl-
jaandmine on täielikult erandnähtus, mis on
tingitud ainult «Loomingu» Raamatukogu»
trükiruumi üleplaaniisest ülejäägist».

19. X 87.

August Eelmäe

Rändaja

Ennemuiste elanud Ülemeremaal progres-
siivne tegelane. Maa elanud parajasti läbi
majandusliku tõusu perioodi. Jõukus aina
kasvanud. Progressiivne tegelanegi ehitanud
omale maja, ostnud auto ja televiisori, lask-
nud piljardilauagi magamistuppa üles pan-
na — hea vabal ajal mune veeretada. Jõu-
kust ometi veel hoiukassas küllalt järel. Otsus-
tanud siis võõrale maale rändama minna.
Ostnud kümnepäevase tuusiku, läinudki.

Sõidab teise kuningriiki. Käib kuningalinn-
nas ringi, vaatab — seal elulaad hoopis teine
kui kodus: Inimesed kõik puuri pistetud, met-
salised käivad priilt ringi. Imperialistlikud
kiskjad varitsevad iga tänavanurga taga. Ka-
pitalistlikud vereimejad imevad verd kust
aga saavad. Börsihaid ujuvad sogesess vees
kasumijahil, ise ajavad veel kombitsaid välja.
Konnad kargavad trotuaaril ringi, kaklevad

omavahel. Ei ole aga päris konnad, on hoopis
erakonnad. Liberaalitsevad hädavaresed
kraakuvad katustel. Monopolistide ketikoe-
rad tõstavad iga laternaposti juures jalga.
Ühiskondlikud parasiidid istuvad üksteise ku-
kil, parasiteerivad, mis hirmus.

Metsalised märganud rändajat, hakanud
kallale kippuma, tahtnud teist eneste ees lõ-
mitama sundida. Rändaja ometi sirge seljaga,
ei ole lõmitanud ühtigi. Tulnud hoopis tule-
ma, läinud Kolmandasse Kuningriiki.

Seal upitanud parajasti paadunud reakt-
sionärid äsja kokkuklopsitud marionetlikku
nukuvallitsust pukki. Rändaja pole ennast
sellest hirmutada lasknud; läinud edasi linna
vaatama. Ei ole aga linnas midagi näha ol-
nud — kõik kohad maju, autosid, ärisid täis.
Läinud siis parki, istunud pingile. Varsti hall
vanamees platsis. Seletanud rändajale Kol-
manda Kuningriigi ajaloo, geograafia, kul-
tuurielu ja majandusliku olukorra põhjali-
kult ära. Rändaja pole küll sõnagi võõra-
maa keelt osanud, saanud aga selgesti aru,
et Kolmas Kuningriik kuristiku äärel pidi
seisma. Viletsus pidi nii suur olema, et vaese-
mad perekonnad ei jõua oma autojuhi pal-
kagi õigeaegselt välja maksta. Riie pidi aga
nõnda kallis olema, et ainult kitsasteks püks-
teks ja miniseelikuteks jätkub.

Rändaja tänanud lahket vanameest, kirju-
tanud kõik taskuraamatusse, läinud edasi.
Korraga näeb — ühest uksest käivad man-
duva ühiskonna jätised sisse ja välja. Rän-
daja läinud ka uksest sisse vaatama — seal
käinud aga parasjagu nonstopstriptiis. See ol-
nud nii ebamoraalne, et rändaja pole viit tun-
digi vastu pidanud. Tulnud täis kõlbelist pa-
hameelt tagurpidi uksest välja.

Väljas sattunud võltsijate jõuku. Mõni
võltsinud kunsti, mõni võltsinud ajalugu, mõ-
ni võltsinud humanismi. Eks võltsijad haka-
nud kohe rändajale provotseerivaid küsimusi
esitama. Rändaja pole lasknud end ometi
provotseerida, jätnud kõik küsimused julgelt
vastamata. Seda nähes kutsunud provotseeri-
jad endile veel emigrantlike peangangsterite
lakeid ja palgasulased appi, hakanud rändaj-
at oportunisti rappa vedama. Rändaja varsti
suures hädas — uppumine juba silmaga näha.
Õnneks juhtunud Ülemeremaa üliasaadik
mööda minema, ulatanud oma abistava käe.
Tõmmanud rändaja oportunisti rabast välja.

Rändajal võõral maal olemisest isu kor-
raga täis. Kahe päevaga kaks kuningriiki
läbi käidud, kõik mis vaja näha, ära nähtud.
Kange koduigatsus vaevamas veel pealegi.
Võtnud siis paar ülikonnariiet ja tosina nai-
lonsärke kaasa, sõitnud koju tagasi.

Kodus kirjutanud ajalehe joonealused
reisijuttu täis. Selles hajutanud müüdi Kol-
manda Kuningriigi kõrgest elustandardist.
Jutu eest saanud hea honorari. Siis müünud

veel pooled särkidest ja ühe ülikonnariide ka maha ja saanud sedaviisi veel jõukamaks kui enne olnudki.

Herlinde Sült — Lapriku

Väepealik

Vana Laisa Jaagu valitsuse ajal võetud poiss soldatiks. Sõdinud mitu suurt sõda läbi, tõusnud viimaks ise suureks väepealikuks. Võitnud kõik vastased ära. Kuningas pannud väepealikule oma käega raha rinda, andnud noorema tütre naiseks veel pealegi.

Aga ennäe — korruga langenud väepealik laimu ohvriks. Laimatud mees peajagu lühemaks. Pärast viidud teine metsa, visatud heinamaale põõsa taha maha.

Hulk aastaid läinud mööda. Parajasti hakanud suur hoogtöö heina õigeaegselt koristamiseks. Aetud kõik kuningalinnas rahvas maale heinale.

No sattunud üks ajalookirjutajate brigaad ka heinamaale tulema. Tulevad, rehad seljas. Ei oska teised aga heinale rehadega midagi tegema hakata. Kooserdavad niisama ringi. Korruga näevad — ilma peata väepealik põõsa taga maas. Võtnud nüüd kohe rehad, hakanud väepealikut rehabiliteerima. Rehabiliteerinud teise viimaks üsna ära.

Ainult elu pole osanud mehele enam sisse puhuda.

Helmuta Kirst — Soekõrve

KALEIDOSKOOP

REIN KRUIUS

Annuska ja Wolandi radadel, miilits ees

«Vikerkaare» 1987. a 4. nr-s (lk 89—90) ilmus Andres Lepa reiskiri «Annuska ja Wolandi radadel», milles oli juttu külaskäigust majja nr 10 Bolšaja Sadovaja tänaval Moskvast. Aastail 1921—1924 elas seal Mihhail Bulgakov, sama maja korter 50 on romaani «Meister ja Margarita» üks tegevuskohti. Viimastel aastatel oli hoone kuues trepikoda kujunenud noorte kooskäimiskohaks ja graffiti-ekspositsiooniks.

Andres Lepal oli õnne. Kuukirjas «Junost» (1987, nr 6, lk 81) toovad end «bulgakovlasteks» tituleerivad Anna Karlik, Irina Zemskaja, Igor Vladimirov ja Jelena Ivanova uuemaid teateid Bolšaja Sadovaja 10 kohta. Nemad kavatsesid majja minna «Meistri ja Margarita» ilmaletuleku 20. aastapäeval (lühendatud romaan avaldati esmakordselt ajakirjas «Moskva» järjeloona, lõpujagu ilmus 1967. a jaanuarinumbris). Trepikotta neid ei lastud. Miilits soovitas neil laiali minna. Romaani läbi kuulsaks saanud maja küllastajate rohkus ja nende veider välimus olla kohalikud elanikud ära hirmutanud. . . Toimetuse ülesandel kohtusid kirjutajad 83. miilitsajaoskonna ülema Nikolai Daniloviga. Küsimusele, mis ootab neid, kes endistviisi kavatsevad Bulgakovi maja kuuendas trepikojas käia, said nad selge vastuse: «Hakkame neid karistama avaliku korra rikkumise eest. Sisse kedagi ei lase.»

17. VII 1987 kirjutab G. Nehorošev samast asjast nädalalehes «Knižnoje Obozrenije» (nr 29). Tema lugu algab nii.

««Seis! Kuhu te lähete?» hõikas mulle

seersant miilitsa valveautost. Sealsamas jalu-
tasid mõned rahvamalevlased.

«Tahaks vaadata trepikoda, kus elas Bulgakov.»

«See on keelatud.»

«Kes keelas? Millal?»

«Selle kohta on määrus. Võite pöörduda 87. miilitsajaoskonda. Praegu aga minge ära!»

Miilitsajaoskonnas mingit määrust ei olnud. Kuid valves olev kapten Nikolai Tšelnokov hoiatas mind, et kui ma püüan trepikotta siseneda, trahvitakse mind hoone kahjustamise eest.»

Entusiastid on juba ammu pöördunud võimude poole ettepanekuga luua majas Bulgakovi muuseum ja/või legaalne noorsookeskus. 24. XII 1986 kirjutasid sellest näiteks «Literaturnaja Gazetas» (nr 52) A. Voznessenski, B. Jefimov, V. Kaverin, A. Stepanova, M. Uljanov ja R. Štšedrin, keda tegi murelikuks täitevkomitee kavatsus anda maja üle V. I. Lenini nimelisele Sõjapoliitilisele Akadeemiale ning seejärel hoone ümber ehitada. Nii et neile «Vikerkaare» lugejale, kes Annuska, Wolandi ja Andres Lepa jälgedes kavatsevad seda maja küllastada, võib tulevikus peale miilitsate vastu astuda ka teisi mundrimehi.

Meie igatahes oleme teid hoitanud.

ASTRID REINLA

Loeb ainult trükiladuja. . .

(Märkmeid Armeenia diasporaast)

«Kuueaastaselt kirjutasin luuletuse kassist meie aias. Luuletust lugesid ainult mu perekond, mõned tuttavad ja mina. Ja nüüd on

olukord samasugune. Ainult trükiladuja, mõned sõbrad ja mina loevad, mida ma kirjutatan.»

Nõnda ütles ühes intervjuus veerand sajandi eest tuntuim välisarmeenia poeet Zahrad /Zareh Yaldizcayan/. Ja kuigi praeguseks on tema luulet tõlgitud tosinasse keelde ja pole enam põhjust lugejate nappuse üle kurta, kõlbab see tsitaat ehk kõige paremini iseloomustama pagulaskirjaniku saatust.

Igal rahval on oma pagulased ja oma ajaloolised põhjused maapakku minekuks. Enamasti on see minek sunniviisiline, olgu sundijaks majanduslik madalseis, poliitiline terror või vaimne ahistus, mis võõra taeva alla ellujäämise võimalust otsima ajab. On neidki, kel veresüü hingel ja kes omaenese rahva kätemaksu eest põgenevad, aga neist pole siin põhjust pikemalt rääkida.

Kui tahaks ühe lausega kirjeldada armeenia rahva saatust, võiks selle lause valida ka ENest: «Allunud valdava osa ajaloost paljude vallutajate võimule.» Nõnda juhtub väiksemate rahvastega tihti peale; armeenlastel on ainult veel kehvemini läinud kui mõnelgi teisel, sest nad on sattunud elama muhameedliku maailma piirile.

Ellujäänud kadestasisid surnuid, kirjutab keskaegne armeenia kroonik; paraku ulatub tapatalgute rida välja kahekümnendasse sajandisse, kulmineerudes 1915. aastal Türgis, kus sai teoks käesoleva sajandi esimene genotsiid (Türgi valitsus otsustas armeenia-probleemi ühe hoobiga lahendada): miljon tapetud armeenlast, kuussada tuhat sundasumisele saadetut, kellest paljud teel surid, kolmsada tuhat põgenikku.

«Meie ei pea diasporaa-armeenlasi emigrantideks, enamik neist põlvnev inimestest, kes pidid jälitamise eest põgenedes Türgimaalt välja rändama,» ütlev Vazgen Esimene, praegune armeenlaste katoolikos (tema intervjuu, kus armeenlaste saatusest lähemalt räägitakse, ilmus ajakirjas «Družba Narodov» nr 8, 1987). Aga põgeneti ka sajandeid tagasi pärslaste, araablaste, seldžukkide, mongolite, ikka ja jälle türklaste eest. Veresauna ja orjusse müümise eest. Armeenia pagulaskond on niisama vana kui armeenia rahvaski. Seitsmest miljonist armeenlasest elab välismaal enam kui kaks miljonit: Ühendriikides, Lähis-Idas, Prantsusmaal, Balkanil. Rumeenia armeenia koloonia ajalugu mõõdetakse tuhande aastaga; praegugi ilmub Bukarestis armeeniakeelne ajaleht. Üldse ilmub välismaal üle 130 armeenia ajalehe ja ajakirja, lisaks almanahhe ja raamatuid. Osa neist on kodu-Armeenia lugejalegi kättesaadavad — suuremais raamatukogudes, ka kioskites müügil. Mõned ajakirjad on bilingvad (nt armeenia ja prantsuse keeles Pariisis), mõned koguni trilingvad

(armeenia-inglise-prantsuse keeles Kana-das). Üldse on kodu- ja välisarmeenlaste vahel kujunenud pisut teistmoodi suhted kui meil tavaks. Välisarmeenlaste lapsed õpivad Armeenia NSV kõrgkoolides, välisarmeenia kunstnikud kingivad oma teoseid kodumaa muuseumidele. Tihedalt suhtlevad omavahel teadlased — armeenia kultuuripärand on ju üle ilma laiali. Üle saja tuhande armeenlase on pärast sõda repatrieerunud.

Repatriantide hulka kuulub ka 1986. aastal NSVL riikliku preemia pälvinud maalikunstnik Hakob Hakobjan, kelle elulugu üsna hästi iseloomustab välisarmeenlaste võimaliku saatust. Sündinud 1923 Aleksandrias, satub poiss kümneaastaselt Küprosele Melkhonjani pansioni, kus saab kasvatuse ja hariduse armeenia traditsioonide vaimus. Maailmasõja ajal tekib tal esmakordselt soov kodumaale tagasi pöörduda, kuid sõja tõttu pole see võimalik. Hakobjan õpib Egiptuses maalimist, kuni armeenia heategeva fondi toetusel pääseb Pariisi edasi õppima. Kodumaale sõidab ta juba väljakujunenud kunstnikuna 1962. aastal ja pikapeale saab temast tänapäeva armeenia kunsti suurkuju (tema näitus oli muide kümmeaasta eest Kadrioruski). Hakobjan ise on öelnud, et tema elukäigule avaldas mõju just Melkhonjani pansioni patriootiline kasvatus.

Armeenlased on rahvas, kes üle maailma laiali hajunult ikka ühte hoida katsuvad ja kodumaad ning emakeelt pühaks peavad — ka siis, kui nad viimast ei oska; nad lohutavad end sellega, et keele võib ju paari kuuga ära õppida, aga rahvustunne peab olema sisse kasvanud.

Välisarmeenia kirjanikest on meile tuntuimad William Saroyan, Henri Troyat (kelle vanaisa veel Thorosjani nime kandis), Arthur Adamov. Need on nimed, mis kommentaare ei vaja. Aga näiteks meil hiljuti linastunud «Kiskjate peo» stsenaariumi autor on armeenlane Vahé Catcha, prantsuse kirjandusse on oma jälje jätnud prosaistid Chahan Chachnour ja Zareh Vorbouni. Vazgen Choucanyan oli esimene, kes prantslastele omal ajal Faulknerit tutvustas; tema avaldas ka romaani «Suveöö», mida võib pidada prantsuse uue romaani eelkäijaks. Nimesid võiks lugeda veelgi, aga mis see aitab, kui me oma väliseestigi kirjanike teoseid lugeda ei saa.

Et kontrollida rahva hingejõudu, tuleb ta panna raskesse olukorda, kinnitab Jerevani kirjandusteadlane Aleksandr Toptšjan, kes pikka aega diasporaa-kirjandusega tegeelnud. Rahvas ei tohi võidelda ainult füüsilise eksistentsi eest, see oleks vaimne surm. Diasporaa saab eksisteerida kui kultuuriühendus, ta on metropoli kultuurifiliaal, seejuures auto-noomne. Pagulaskirjanik on pidevalt kon-

fiktis ümbritseva kultuuriga, mis tahab teda alla neelata. Ent ka isolatsioon on kultuuri surm, diasporaa saab püsima jääda ainult kohaliku domineeriva kultuuriga suheldes.

Eriti tundlikult reageerivad maapaole luuletajad. Pärast Teist maailmasõda on välisarmeenia luules esile tõusnud Istanbuli koolkond (Khrakhouni, Ajemian, Barkev jt), kelle hulka kuulub ka algul tsiteeritud Zahrad (sünd 1924) ja keda peetakse koolkonna parimaks esindajaks. Istanbulis on armeenia poeedil raskem kirjutada kui näiteks Prantsusmaal või Egiptuses: oma rahva traagilises ajaloost tuleb olude sunnil vaikida või kõnelda ridade vahelt. Zahradil on luuletus naistest, kes puhastavad läätsi:

Iva — iva — ivad — iva — kruus — iva
— iva — kruus/hele iva — tume iva —
hele iva — tume iva — kruus — hele iva/
iva järel iva, iva kõrval kruus — äkki sõna
— iva järel sõna/siis sõnad — iva — sõna
— sõna järel sõna — siis lause/sõna järel
sõna, sisutu sõnum — kulunud laul —
pleekinud unelm/siis elu — teine elu —
elu järel elu — iva — elu/kerge elu —
raske elu — miks kerge — miks raske/
kuid elud järgenevad üksteisele — elu —
siis sõna — siis iva/hele iva — tume iva —
hele iva — tume iva — valu — hele laul/
hele iva — tume iva — kruus — iva
— kruus — kruus — iva

Istanbuli koolkond on mõjutusi saanud prantsuse ja saksa, aga ka tänapäeva türgi luulest. USAs elav armeenia luuletaja ja kriitik Vahé Oshagan on nende loomingut nimetanud «anti-lüüriliseks, anti-poeetiliseks luuleks».

Ameerika Ühendriikides on mitmedki armeenia poeedid hakanud kirjutama inglise keeles, tegeldes ikkagi n-õ oma juurte otsimisega. Need, kes siiski emakeelele pida jäänud, tõrguvad tihti peale omaks võtmast ameerika elulaadi, kirjutades selle vastu vihasid värsse.

Nii või teisiti, ei ole luuletaja elu kerge kusagil. Ometi on luule üks rahva ellujäämise võimalus. Et ei juhtuks nii, nagu kirjutab Zahrad:

Ta läks ja tõi pudeli pettumust
Ta täitis ühe klaasi teise järel — ta lasi
need ringi käia
Nad jõid üksteise terviseks
ja surid

MÄRT LÄÄNEMETS

Kuidas uurida teadvust?

26.—31. oktoobrini 1987 toimus Adžaari ANSV pealinnas Batumis järjekordne teadvuse teadusliku uurimise probleeme käsitlev üleliiduline sügiskool-seminar. Vaatleksime

lähemalt ettekandeid, mis seminaril enam huvi ja vastukajasisid tekitasid. «Teadvuse» sügiskooli varasemate aastate töösundadest ja -tulemustest võib lugeda J. Senokosovi kirjutisest «Что такое сознание?» («Вопросы философии» 1986, nr 2, lk 153—159).

Näib, et kõige perspektiivsemaks suunaks teadvuse uurimisel on kujunemas kultuuri-semiootiline lähenemine, mis tõstab esiplaanile teadvuse ja teksti vahekorra küsimuse. Igasugust teksti võib vaadelda mingi teadvuse seisundi väljundina, iga tekst omakorda võib lugejas (vaatajas, kuulajas) tekitada mingi teadvuse seisundi. Selle lähenemise järgi saabki teadvust määratleda ainult teksti ja teadvuse seisundi kaudu. Teadvust kui sellist, teadvust «iseeneses» väljaspool või kõrgemal oma ilmingutest uurida ega määratleda ei saa. A. Kisseljovi (Moskva) ettekandes «Teadvuse seisundid interdistsiplinaarse uurimise objektina» rõhutati ühtse teooria ja metodoloogia väljatöötamise vajadust teadvuse seisundite käsitlemiseks. Enamasti kasutatakse teadvuse seisundi mõistet vaid nn «muutunud teadvuse seisundite» kontekstis, mille all peetakse silmas eeskätt patoloogilisi, ebanormaalseid seisundeid, mis on esile kutsunud mingi välise teguri (näiteks narkootikumide) mõjul. Sellist käsitlust tuleb aga pidada liiga piiratuks, kuna teadvuse alternatiivseid seisundeid on tegelikult ääretult palju, ja enamik neist ei ole patoloogilised. Teadvust võib vaadelda kui mingit ajalis-ruumilist struktuuri, kui iseenast kirjeldavat süsteemi. Psüühikat ja teadvust pole otstarbekas käsitleda ainult «subjekt-objekt» opositsioonis. Psüühika ja teadvus on teadusliku uurimise seisukohalt samuti objektid kui sellised, mitte inimkehas toimuvate füüsikalise-keemiliste protsesside korrelaadid või mingid transtendentalsed kategooriad. Kehal on ainult teadvuse kandja funktsioon. Teadvuse seisundit tuleb näha kui psüühika objektiveerumist tekstis. Teadvuse seisundite ja tekstide vastastikuste suhete käsitlemisel rõhutas esineja mineviku traditsioonide suurt osatähtsust nende nähtuste mõtestamisel. Eriti palju on siin teadusele andnud budistlike tekstide (dharma) uurimine. On ju budistlikus traditsioonis olemas tekstid, mis on välja töötatud vahetult uute (soovitud) teadvuseisundite loomiseks. Nii budismis kui ka kaasaegses teaduses on välja kujunenud seisukoht, et teadvus on «tühi» võimalus, mis teatud füsioloogiliste ja materiaalsete võimaluste olemasolu korral realiseerub konkreetsete teadvuse seisunditena tekstides.

L. Mälli ettekanne kandis pealkirja ««Üks», «Kõik», «Null» ja «Lõpmatus» kui sümbolid ja teadvuse seisundid». Analüüsi objektiks oli võetud vanaindia filosoofiline

kirjandus, kus võib eristada kahte tekstikategooriat. Esimese kategooria tekstides lähtutakse kahest sõnast — «üks» (sansk. eka) ja «kõik» (sansk. sarva). Nende tekstide ideestik kõlab ühte lausesse kokkuvõetuna järgmiselt: «Ühest tekib kõik, kõik saab jälle üheks». Selline lähenemine on omane näiteks unanišadide kirjandusele, kus «ühena» mõisteti Aatmanit — maailma hingestavat substantsi, «kõigena» — lõplikku hulka asju, olendeid, maailmu jne, milles Aatman ennast realiseerib. Teise tekstikategooriasse kuuluvad budistlikud, eeskätt mahajaana tekstid, kus lähtutakse sõnadest «tühhi» (šunja), «tühjus» (šunjata; šunja oli Indias ka matemaatilist nulli tähistav sõna) ja «lõpmatus» (ananta). Mahajaana tekstides ei räägita aga kunagi maailma või asjade tühjusest, vaid dharmade tühjusest. Sõna «dharma» vastena on otstarbekas kasutada sõna «tekst». Tühjad on seega tekstid, tühjad selles mõttes, et ühelegi tekstile ei saa omistada ühest lõplikku sisu ega tähendust; iga tekst omandab tähenduse vaid koostoimes lugeja teadvuse seisundiga. Seega sisaldab iga tekst lõpmatu hulga võimalusi uute tähenduste saamiseks, kuivõrd potentsiaalsete lugejate arv on lõpmatu (tegelikult realiseeruv võimaluste hulk on loomulikult lõplik). Iga tekst võib genereerida kui tahes palju uusi samatüübilisi tekste ja teadvuse seisundeid. Buddha õpetuse areng kujutabki endast sellise tekstiloomeme mehhanismi näidet (vt lähemalt: Л. Мьяль. Дхарма — текст и текстопорождающийся механизм. Труды по знаковым системам. 21. Тарту, 1987, lk 22—25). Selline mudel teadvuse seisundite käsitlemiseks pole kohandatav sugugi ainult vanaindia kultuuri ja kirjanduse kontekstis, vaid kogu maailmas. Näiteks iseloomustab diaad «üks-kõik» suurel määral ka islamit ja kristlust.

M. Mamardašvili (Tbilisi) arendas oma ettekandes edasi mõningaid nn mitteklassikalise ratsionaalsuse kontseptsiooni seisukohti (vt M. K. Мамардашвили. Классический и неклассический идеалы рациональности. Тбилиси, 1984). Klassikalise ratsionaalsuse ideaali seisukohalt (millele tugines suurel määral näiteks XIX sajandi teadus) eristatakse tajuaktis rangelt vaadeldavat ja vaatlejat. Mitteklassikalise lähenemise järgi on aga esmane tähtsus just vaatleja identifikatsioonil tajuaktiga. Taju ei ole tähtis tajutava sisu, vaid enda seisundi teadvustamine tajuaktina. Taju on seega «algusest peale» sõltuv teadvusest. Selline lähenemine kontseptuaalseerib teadvuse etteantuse. Maailm eksisteerib ainult taju realiseerumise situatsioonis; sõna on olemas ainult siis, kui teda öeldakse, muusikateos siis, kui teda mängitakse, tekst siis, kui teda loetakse. Igas taju-

aktis tekib asi uuesti, samal ajal on iga tekkinine omamoodi «esimene kord», sest ükski tajuakt ju ei kordu. Seepärast pole kunagi midagi võimalik otseselt määratleda. Ka teadvust ei saa määratleda otseselt, vaid teda saab käsitleda ainult metateoreetilise kirjelduse abil. Teadvus on alati «suurema teadvuse» võimalus, st teadvuse sfääril on tendents laieneda, vaadelda nähtusi (ka isennast) üha kõrgematelt metatasanditelt.

J. Latuškini ja V. Rubtsovi (Moskva) ühises ettekandes «Teadvuse kreatiivsed funktsioonid» vaadeldi teadvuse probleemi käsitlust paralleelselt kaasaege füüsika ja psühholoogia seisukohtadelt. Einstein tõi füüsikasse hierarhilise arhetüübi asemel kontsentrilise, kus kõiki suurusi vaadeldakse suhestatuna valguse kiirusega kui keske suurusega. Ka psühholoogias peaks loobutama vanast arhetüübist, kus psüühilisi funktsioone vaadeldakse hierarhilise struktuurina. Uue, kontsentrilise arhetüübi keskeks mõisteks psühholoogias peaks olema teadvuse seisund, mis genereerib väljundeid, tekste. Teaduse arengu praegusel tasemel on teadvust võimalik vaadelda mõistetekolmnurga «objekt-märk-funktsioon» kaudu. Teadvustamise akti ennast ei saa määratleda ega kirjeldada. V. Rubtsov esitas nimetatud seisukohtade kinnituseks lapsepsühholoogiast pärinevaid eksperimentaalseid materjale ning juhtis tähelepanu geštaltpsühholoogia kontseptuaalse aparadi eelsete teadvuse seisundite funktsioneerimise modelleerimisel.

Seminaril olid esindatud ka teadvuse probleemi mitmed traditsioonilisemad uurimissuunad. Vaadeldi teadvuse seisundite muutmise korreleeruvaid biokeemilisi mehhanisme inimorganismis, teadvuse psühofüsioloogilisi probleeme, matemaatika ja kompuutertehnika rakendusvõimalusi teadvuse modelleerimisel, keele ja sootsiumi vastastikuseid toimemehhanisme jm.

«Ümmarguse laua vestluses» ütles J. Šreider (Moskva), et kõigis ettekannetes oli tunda teatud isomorfismi, väljendus püüd kirjeldada teadvust metatasandil. Üldtunnustatuks on saamas teksti mitteklassikaline käsitlus, mille kohaselt teksti mõistmine on puhtsiksuslik akt. Teksti uurimisel mõtestatakse selle sisu enda jaoks. Ühelgi tekstil pole olemas sisu kui sellist, mis teksti loomise momendist alates kõigile ühtmoodi ja puutumatu avalduks. Kõneleja juhtis tähelepanu tänapäeva maailmas kahjuks vägagi laialt levinud sõnadega manipuleerimisele omakasu eesmärkidel kui inimeetika seisukohalt lubamatule ja ohtlikule tegevusele. Võib ju massikommunikatsiooni aparati suunata sõnadega (tekstiga) esile kutsuda mis tahes muutusi inimhulkade teadvuses ja neid mis tahes eesmärkidel ära kasutada.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernstein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mihkel Mutl, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

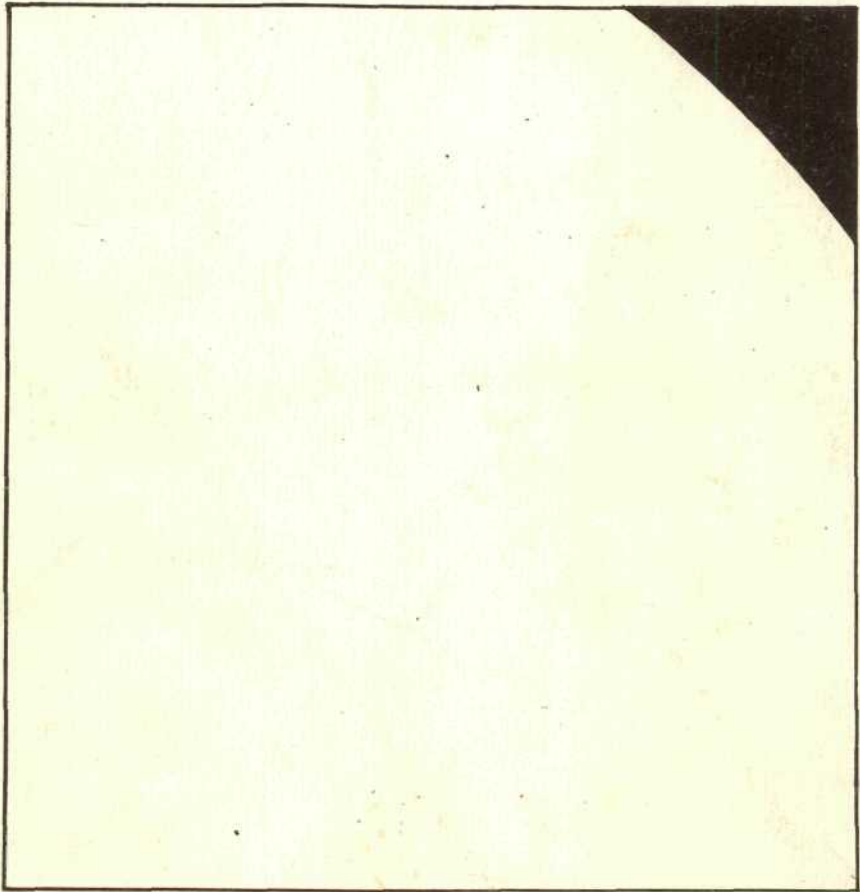
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asendaja **Tatjana Teppe**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk**
60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseioov**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 12. 1987. Trükkida antud 13. 01. 1988. Ofsetpaber 70×100/16. Formaafile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,02. MB-00052. Tellimuse nr. 4879, EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkikoja. Tallinn, Pärnu mnt 57-a. Trükiarv 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 2, февраль 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245